

Sture Källberg

Uppror – Budapest 1956

Originalutgåva i TEMA-serien 1966 (Rabén & Sjögren)

Denna digitaliserade utgåva korrekturläst av författaren i november 2006.

Innehåll

Sätta sig upp mot myndighet.....	1
En stad och fyra öden	6
Starka män och privilegierade.....	12
Pengar och poliser	17
Imre Nagy – Ernö Gerö.....	21
Upprorets budbärare	24
23 oktober.....	29
24 oktober.....	34
Den nationella revolutionen	36
26-27-28 oktober	38
Studenternas revolutionskommitté.....	42
Nagy-veckan.....	45
Röda armén	55

Sätta sig upp mot myndighet

Uppror! Man ur huse. Folket griper till vapen. Palats stormas – eller partihögkvarter. Tyranner störtas. Frihetens timma slår!

Jeffersons mäktiga ord:

VAD BETYDER NÅGRA FÖRLORADE LIV ! FRIHETENS TRÄD MÅSTE DÅ OCH DÅ VEDERKVICKAS MED PATRIOTERS OCH TYRANNERS BLOD. DET ÄR DESS NATURLIGA GÖDSEL !

Eller den väldiga målningen av Delacroix: 'Friheten leder folket' – kvinnan av folket, frihetens gudinna med blottad barm i spetsen för de upproriska, fanan i ena handen och geväret i den andra och bakom henne de förtryckta, som rest sig med vapen i hand och väller fram över barrikaden och de redan fallna.

Upprorets hänförelse!

Folket som griper efter makten:

All makt utgår från folket!

Fast det händer ju att folk blir lurade – inte bara enstaka personer. Eller, som den skeptiske Brecht uttryckte saken:

All makt utgår från folket – men vart tar den vägen?

Och hur är det med hänförelsen, går folk man ur huse när utbrottets timma slår? Ja kanske, men inte alltid för att delta utan mest för att titta på dem som deltar: hjältarna och hjältinnorna.

Inte desto mindre:

'A little rebellion now and then ... is a medicin necessary for the sound health of governments', som Thomas Jefferson påpekade i ett brev till James Madison 1787, två år före franska revolutionen. Med andra ord: en nyttig påminnelse till härskarna att folkets tålmod inte är oändligt.

Och Delacroix, ja han var ju romantikens stora målare. Upprorets moder på hans berömda tavla från juliupproret i Paris 1830 ser uppfordrande på studenten i kravatt och skorshatt. Studenten ser ängslig och förvirrad ut: gevär i händer som inte hållit i annat än pennskaft. Vid gudinnans fötter häver sig en sårad upp på händerna; de misshandlade och förtrampade ser på henne, symbolen för deras frihet. Den sårade frihetskämpen har den gamla röda bondehuvan på sig, den som blev jakobinernas frihetshuva – och hos oss blev tomteluva.

I skolan läste vi om uppror, om Engelbrekt 1435 'när den svenska folksjälén vaknade ... då genom frihetskampen också de ofrälse stånden för all framtid räddat sig från att bli livegna'; om danske kungen Kristian II, som enligt Sveriges historia för folkskolan, när han väl fått makten över Sverige tänkte:

"Nu skall jag kväsa de styvsinta svenskarna, kväsa dem så, att de aldrig mer skola kunna ställa till något uppror" – denne 'Kristian tyrann', som i Danmark fick namnet 'Kristian bondekär', eftersom han kväste adeln där också. Gustav Vasa – riksrådets son, sedermera landsfader – som ledde det segrande upproret mot Tyrann-bondekär och befriade Sverige, satt 1518-19 fången hos Kristian II, på Kalö slott i Jylland. Adelsmannen Gustav satt inte i fånghålet, han fick gå fritt och jaga i skogen och lyckades rymma – hjälptes han?

Faktum är, att den av bönderna hatade adeln i Jylland reste sig mot Kristian, samtidigt som noble Gustavs bondehär började vinna terräng i Sverige.

Kung Kristian drevs i landsflykt från Danmark 1523, samma år som Gustav kröntes till kung i Sverige. Johannes V. Jensen har skrivit därom i 'Kongens Fald'. Och en dansk folkvisa skildrar rörande hur rovfåglarna jagar den gamle örnen ur landet för att han beskyddat småfåglarna.

Men det stod det inget om i historieboken vi läste i folkskolan. Vi fick däremot läsa en del om hur Gustav Vasas bondekrigare senare tog sig en myndig ton och gjorde uppror mot honom själv:

Dalkarlarna hade flera gånger räddat sitt land. Därför tyckte de också, att de borde vara med och sköta regeringen. Men att styra ett rike är något mycket mera invecklat än att sköta en sockens angelägenheter. Det tänkte dock de kaxigaste dalmasarna inte på. När konungen icke var dem till lags, när dyr tid rädde, genast voro de uppstudsiga ...

Först togo sig dalkarlarna för att skriva näsvisa brev till kung Gösta. De påminde honom om den tid, då han gick fredlös i deras skogar, och då de fattiga dalkarlar hjälpte honom till riket. Nu hotade de att taga ifrån honom riket igen, om han inte ville bättra sig.

Kung Gustavs sändebud fick så mycket stryk av bönderna, att det bara var litet liv uti dem:

Dalkarlarna voro mycket duktiga över att ha börjat så bra och uppmanade allmogen i andra landskap att också göra uppror. Gustav lugnade dock lätt de andra landskapens inbyggare. Men dalkarlarna lät han hålla på.

– Nu är det dalkarlarnas tid att svärma, sade han. När vår tid kommer, skola vi se till, vad Gud giver lycka till.

Då började bergsmän och bönder tycka, att det inte var roligt längre.

– De visste icke, vad de ville företaga sig, säger Peder Svart. De ledsnade på att dagligen gå med fulla värjor och hålla allestädes stor vakt.

Men en vacker dag uppenbarade sig Gustav med trupper i Dalarna och kallade män från de upproriska socknarna att möta sin konung vid Kopparberget. Somliga kommo frivilligt, andra fördes dit med tvång. Dalkarlarna omringades med krigsfolk; kanonmynningar gapade mot dem, och det blev ord och inga visor. Än talade riksråden, än konungen själv. Peder Svart, biskop i Västerås, berättar:

Han frågade dem, om de trodde, att han var en sådan där spelefågel, som vart år skulle spela för dem. Detta skulle nu vara det sista spelet. Ty antingen skulle Dalarna bli en lydlig landsända, eller ock skulle han hålla en sådan mönstring där, att varken hund eller hane skulle höras efter den dagen. Ty fiendeland ville han ej ha där.

På det sättet talades hela dagen ända till kvällen. Under tiden låg hela hopen av allmogen på knä.

Slutligen fick menigheten draga hem igen, men anförarna blevo avrättade såsom landsförrädare. En av dem var konungens forne vän Anders Persson på Rank-hyttan. Efter den betan var Dalarna en lydlig landsända.

Jag minns hur vi bondungar och arrendatorungar och statarungar satt i våra bänkar, fjärde, femte och sjätte klass i samma skolsal. Vår gamle lärare, som snusade och egentligen skulle pensionerats om någon annan funnits att tillgå, dundrade som själve kung Gösta i katedern.

Men sedan började han tala om att dalabönder och bergsmän egentligen hade rätt. Vi visste inte riktigt vad vi skulle tro. Dock: att styra ett rike är mycket mer invecklat än att sköta en

sockens angelägenheter – så mycket förstod vi, det gick hem. Dessutom stod det ju svart på vitt i historieboken att dalmasarna var kaxiga och uppstudsiga. Myndigheterna skulle man inte sätta sig upp mot, det visste vi redan innan vi började skolan.

Vi fortsatte genomgången av upproren med att läsa om Dackefejden:

Gustav Vasa hade befriat Sverige från Kristian; han hade stärkt rikets krafter och nedslagit upproren. Lugn och trygghet rådde i landet. Konungen såg med belåtenhet på sitt verk.

I en skrivelse till allmogen år 1540 liknade han sig vid den helige Moses hos Israels barn och påminde om hur han räddat sitt land från den gruelige blodhund och tyrann kung Kristian ...

Det var inte utan, att kung Gösta började bli självbelåten och regera egenmäktigt. Snart knotade bönderna överallt, och i en landsända övergick knotet till uppror.

I Smålands skogsbygder levde ett lika styvsint och krigiskt släkte som i Dalarna. De missnöjda smålänningarna fingo till hövitsman en bonde vid namn Nils Dacke. Han hade förut varit med om att slå ihjäl fogdar och hade därför måst rymma till de otillgängliga skogsmarkerna på gränsen mot Danmark.

Dessa trakter voro av ålder tillhåll för skogstjuvar och rövare från bägge rikena. Det var sådana vilda sällar, som Dacke först samlade omkring sig. Sedan retade han upp bönderna, så att det blev allmänt uppror.

Denne grove best och skogssälle, såsom Gustav kallade Dacke, tillfogade konungens trupper svåra nederlag. Det såg så hotande ut, att konungen lär ha tänkt på att överge alltsammans och slå sig ned i främmande land. Men slutligen lyckades hans trupper i Småland tillfoga bondehären ett blodigt nederlag.

Dackefejden var det farligaste av upproren mot Gustav. Han lät varna sig och lade bort de egenmäktiga påhitten. Och från den tiden hade han lugn i riket. Folket hade vant sig vid den nya ordningen ... (!)

Den historiebok för folkskolan vi använde var kanske en smula gammaldags; den trycktes 1939, men ett av förorden är daterat 1909. För att få en färskare uppfattning om uppror slog jag i en uppslagsbok från 1959. Där stod:

Uppror, se Högmålsbrott.

Strax innan stod det om upplopp:

Upplopp föreligger, om folksamling stör allmän ordning genom att ådagalägga uppsåt att, med förenat våld, sätta sig upp mot myndighet el. eljest framtvunga el. hindra viss åtgärd samt om folksamling vägrar att skingra sig på myndighets befallning. För anstiftare och anförare är straffet straffarbete i högst 4 år, för annan deltagare böter, fängelse el. straffarbete i högst 2 år.

Om folksamlingen skingrar sig på myndighets befallning, straffas endast anstiftare och anförare. Om folksamlingen gått till förenat våld å person el. egendom, bedöms brottet som *våldsamt upplopp* med strängare straff. Till stillande av u. må krigsmanskap användas, men detta får ej bruka vapen, förrän civilmyndighet befallt deltagarna att genast åtskiljas, vid äventyr, att vapenmakt eljest användes.

Högmålsbrott, brott mot statens inre säkerhet och rikets högsta organ (jfr Förräderi och Spioneri; dessa brott rikta sig främst mot statens yttre säkerhet). Till h. hänförs enl. Strafflagen kap. 9 följ. brottstyper:

1. *Uppror*, varmed avses angrepp mot statsskicket el. mot rikets högsta organ (Konungen, riksdagen el. högsta domarmakten) med uppsåt att med vapenmakt el. eljest med våldsamma medel omstörta statsskicket el. framtvunga el. hindra åtgärd el. beslut av dessa organ. Som ex.

på hithörande handlingar kunna nämnas omstörtande av rikets författning (statskupp) och framtvängande av abdikation.

2. *Majestätsbrott*, dvs. förgripelse, i ord el. gärning, mot konungens (el. regentens) person. Till majestätsbrott i egentlig mening hänföres blott misshandel (inkl. dödande) av konungen el. regenten el. brott mot konungens el. regentens frihet, medan smädelse o. d. mot konungen el. annan kunglig person utgör en särskild, lindrigare bestraffad brottstyp, kallad missfirmelse mot kunglig person, varmed likställes missfirmelse mot riksstyrelse el. riksdagen.

3. *Skymfande av rikssymbol*, dvs. offentligt skymfande av Sveriges flagga el. vapen el. annat rikets höghetstecken.

4. *Väpnat hot mot laglig ordning*. Härför straffas den, som, med uppsåt att brott skall förövas mot allmän säkerhet el. medborgerlig frihet, samlar el. anför väpnat manskap etc., vare sig manskapet tillhör krigsmakten el. utgör polisstyrka el. självständigt rekryterad, legal el. illegal kår.

5. *Olovlig kårverksamhet*, dvs. bildande el. deltagande i sammanslutning (kår), som måste anses vara avsedd att utgöra ett sådant maktmedel som militär trupp el. polisstyrka men som ej med vederbörligt tillstånd förstärker försvaret el. ordningsmakten.

6. *Svikande av försvarsplikt*. Härför straffas dels den, som genom stympning el. annorledes gör sig oduglig till tjänstgöring, som han skolat fullgöra vid krigsmakten el. eljest för rikets försvar (t. ex. inom civilförsvaret), dels den, som genom att förege sjukdom (simulation) el. medelst annat vilseledande undandrar sig sådan tjänstgöring.

I den nya Brottsbalken (1962) har en del ommöbleringar gjorts. Kap. 9 om högmålsbrott har flyttat till kap. 18; par. om skymfande av rikssymbol har placerats i kap. 16; stadgandet om missfirmelse mot riksstyrelse eller mot riksdagen har slopats, däremot finns bestämmelserna om majestätsbrott och missfirmelse mot kunglig person kvar, fast i ändrad utformning; en ny paragraf om brott mot medborgerlig frihet har tillkommit, etc., men i stort sett kvarstår upprorsparagraferna oförändrade.

Det kan tilläggas att man enligt svensk lag kan dömas för *fullbordat uppror* utan att man gjort något uppror, det är tillräckligt, att något åtgjorts som innebär verklig fara för att brottsplanen skall komma att realiseras

Så det så. I Göteborg greps för några år sedan en man som ägde ett par gamla muskedunder och lite ammunition. Han hölls inspärrad i arresten på Spannmålsgatan nästan två veckor, men till slut måste de nitiska säkerhetspoliserna till sin sorg erkänna, att ammunitionen bara bestod av lösa skott som han knyckt när han låg i lumpen.

Efteråt skojade tidningarna med hemliga polisen och uppbyggde allmänheten med skildringar av det planerade TRÅPLUGGSUPPRORET!

1956 deltog jag i ett riktigt uppror eller rättare sagt, jag tillhörde den majoritet som tittade på. Det var i Budapest och upproret innehöll rikliga mängder både av hänförelse och den gödsel Jefferson talade om.

Det leddes inte av knotande bönder – de knotade utan att delta i nämnvärd omfattning – utan av studenter och andra stadsbor. Deltagarna gjorde sig skyldiga till både upplopp och våldsamt upplopp och till alla de brott mot statens inre säkerhet och rikets högsta organ som återfinns under rubriken högmålsbrott, bortsett från majestätsbrott, eftersom Ungern är republik. Därtill kom att många militärer och poliser deserterade eller gjorde myteri.

Ungersk strafflag är i dylika fall lika otvetydig som svensk och andra länders och efteråt gick myndigheter och domstolar hårt fram mot de upproriska och särskilt mot anstiftare och anförare.

Jag vill tillägga att detta inte är en moralisk värdering; jag tillhör inte dem som alltid blint tror att lag är rätt. Det sagda är endast en hänvisning till ett antal juridiska paragrafer, som mig veterligt i stort sett gäller lika i alla länder.

Det finns en gammal sanning som säger, att upprorets lag är att segra. Antingen segra, ta makten och stifta egna lagar eller dömas av dem man gjort uppror mot. De upproriska i Ungern bröt mot upprorets lag om att segra, de förlorade och dömdes följaktligen enligt de gamla lagarna.

Tilläggas kan att de styrande i Ungern i likhet med Gustav Vasa lät varna sig av det skedda och blev mindre egenmäktiga. Och att de sedan haft lugn i riket.

Sedan jag lämnat Ungern, i november 1956, läste jag en del av det som stått att läsa i olika länders tidningar de dagar upproret pågick. Det var en blandning av både lögner och sanningar och gissningar, plus patetiska utrop och ärlig indignation ibland, varvad med snusförnuftiga kommentarer.

Det fanns inga upprorsbilder i början och jag minns att en stor tidning 24 oktober dramatiserat de då knapphändiga uppgifterna med en stor bild av en sprängd bro, den enda trasiga bro eller rest av en bro som fanns i Budapest f. ö. Men om sanningen skall fram så sprängdes denna bro – liksom de övriga åtta över Donau mellan Buda och Pest – av tyskarna innan reträtten 1945. Bron hade varit trasig nästan 12 år, men det framgick inte av bildtexten.

Jag har också läst några böcker i ämnet, däribland SANNINGEN OM UNGERN i både östlig och västlig tappning. Och det var två helt skilda sanningar, på samma sätt som den svenska beskrivningen av Kristian tyrann och den danska av Kristian bondekär är två skilda sanningar – utan att någon av dem är helt lögnaktig.

Det finns många sorters skribenter och många sätt att presentera fakta, ögonvittnesskildringar, andrahandsuppgifter – det finns kort sagt åtskilliga möjligheter att ändra lite på sanningen utan att vederbörande fördenskull direkt ljuger. Det finns t. o. m. något som kan kallas hederligt ljugande, den form där skrivaren eller rapportören *omedvetet* företar sitt urval av fakta i enlighet med sina sympatier, i enlighet med vad han eller hon anser eller tror är rätt.

Östliga skribenter försökte i allmänhet bortförklara 'händelserna i Ungern' genom att i sina förklaringar till 'händelserna' framhäva de fascistiska gruppernas aktivitet och gärningar. Revolutionen var en kontrarevolution, ledd av 'underjordiska krafter' som tagit kriminella element, banditer och rånare i sin tjänst.

De polska skildringarna utgjorde ett undantag. För polackerna blev ungrarna 'revisionistiska' allierade i kraftmätningen med 'dogmatikerna' och deras ledare Chrusjtjov! Östblockets frontlinjer var annorlunda på den tiden. Det gick så långt att vissa nummer av polska partiorganet Trybuna Ludu beslagtogs av broderländernas myndigheter och inte fick säljas offentligt.

Gomulka hade dessutom stöd av kineserna, men inte p. g. av någon sympati för hans inhemska politik, utan därför att han revolterade mot Moskva och hävdade Polens nationella självständighet.

Västliga skildringar av frihetskampen hade som genomgående tema, att ungrarna gick man ur huse för att störta den kommunistiska regimen. Enligt dessa var missnöjet inte bara eller ens i huvudsak riktat mot Gerö – att få hans regim ersatt med ett mer liberalt styre. Ånej, folket

krävde verklig frihet! Även om det inte alltid sades rent ut var det underförstått, att någon egentlig frihet inte kunde uppnås utan att den ekonomiska strukturen ändrades, utan att nationaliseringen av företagen upphävdes och privat egendomsrätt återinfördes.

De sanningar om upproret som ansågs ägnade för masskonsumtion i respektive länder innehöll kort sagt rikliga portioner demagogi och propaganda. Den ideologiska propagandakampen medförde, att striden blev mycket mer omfattande på tidningssidorna än på gatorna i Budapest. Hade den ägt rum i Bagdad eller Djakarta skulle inte intresset varit tiondelen så stort.

Det för mig starkaste intrycket under upproret var inte dramatiken utan hur få det var som deltog. Trots utbrett och berättigat missnöje var det i själva verket bara några tusen, kanske en halv procent av Budapests 1,8 miljoner, som grep till vapen.

Men så kanske det har varit i alla uppror – jag har bara varit med om ett och kan inte uttala mig. Och de skildringar jag läst om andra uppror har inte gett särskilt mycket upplysning på den punkten.

Min egen skildring av upproret i Budapest och dess orsaker rymmer inte sanningen, varken med stort eller litet s. Därmed inte sagt att jag ljuger mer än som kan anses normalt. Jag har strävat efter att göra min skildring objektiv – detta honnörsord! – men den är naturligtvis ändå till stora delar subjektiv.

Den är baserad på material jag läst, på anteckningar jag gjort om egna och andras upplevelser och på minnesbilder. Flertalet anteckningar är gjorda i en inflammerad situation, då hjärtat inte alltid slog 60 slag i minuten. Hur pass stora förskjutningar som skett i minnesbilderna kan jag inte avgöra, men jag är inte så naiv att jag tror att mitt minne är till hundra procent tillförlitligt.

De uppgifter jag fick av andra under själva upproret försökte jag gallra redan då. Jag hade en smula journalistisk träning i att skilja mellan sannolikt och osannolikt. Men även en sansad iakttagare, som man litar på, kan lätt få för sig att 45 döda är 75 döda, särskilt när det gäller landsmän.

Hösten 1961 berättade min syster i ett brev att hon sett mig som ungersk frihetskämpe i ett program om upproret i svensk TV. Jag stod på en gata i Budapest och läste ett flygblad. Det stämmer antagligen – stan vimlade av fotografer och kameran ljuger ju inte – bortsett från att jag inte kan läsa ungerska. Jag var för lat att lära mig magyarernas krångliga tungomål.

(Magyariska utgör jämte voguliska och ostjakiska den ungriska grenen av de finsk-ugriska språken. Det är ett agglutinerande språk).

Jag vill slutligen tillägga, att jag under hela upproret knappast någon gång var utanför Budapests 8:e distrikt. Det ligger visserligen i centrum, men storstaden har ytterligare 21 distrikt – om jag minns rätt.

En stad och fyra öden

Budapest ligger mitt i Europa, ett utsatt läge. Det är en mycket vacker stad, delad i två hälfter av Donau, denna mäktiga mitteuropéiska pulsåder. På kullarna – Gellerthegy – väster om floden ligger Buda, den äldre delen av denna gamla metropol.

Pest breder ut sig längs den platta stranden på andra sidan, österut mot Alföld, den intensivt odlade slätten som en gång var puszta – stepp. Breda trädkantade boulevarder mynnar ut i stora öppna platser; Pest är den egentliga storstaden. Paris har stått modell.

Ett andra Paris har Budapest kallats ibland och med rätta. Men atmosfären är inte lika hektisk, megapolisk, utan påminner om det Paris som var – då cancerblå avgasrök inte tagit död på lokens vita ångmoln och naiva studenter drömde om att bli lärda professorer och inte drömde om att bli smarta reklamdirektörer.

Stadsträdgårdsmästarna i Rom och Paris granskar med vemod gatornas döende träd. Budapest lever kvar i en epok med samma grönska längs boulevarderna som i Bakonyskogen.

Ungerskorna går med lika höga klackar som fransyskorna, kaféerna ligger lika tätt om inte tätare. Den gamla krogkulturen lever än. Även enklare näringsställen bjuder på musik, men inte ur jukeboxar. Den mekaniserade musiken har ännu inte tagit död på de levande musikerna. Deras fackförening var en av huvudstadens största 1956! De fortsätter att spela sina csárdás, klagande och vilt, de är virtuosa violinister; gästerna faller in: solo eller kör, ungrarna kan fortfarande sjunga!

Det finns t.o.m. en bit tunnelbana i Pest, en enda linje, äldre än metron i Paris. Budapest var först på kontinenten med spårvagnar under jord.

De är läckert gula. Man upplever 1893 därnere. Då invigdes linjen. Vilken idyllisk tid! Tunneln är inte avsedd för annat än transport. Konstruktörerna hade inte en tanke på att folk skulle bo i den. Skyddsrum tänkte inte ens militärerna på. 1890-talets människor hade inte fantasi nog att föreställa sig sådant som bombplan och kärnvapenraketer, framtidens effektiva dödande.

Vagnarna rullar strax under markytan. Man grävde helt enkelt ett djupt dike, lade räls i botten och lock på. Tanken var att passagerarna inte skulle behöva gå mer än några få trappsteg från gatan till stationernas perronger. – I vår militariserade värld skulle inget lands försvarsministerium godkänna en så praktisk och billig konstruktion.

Av äldre bebyggelse finns nästan ingenting. Ty Budapest ligger vid allfarvägen. Många erövrare har kastat lystna blickar på denna knutpunkt mitt i Europa, många strider har rasat i och om Budapest. Och bebyggelsen har bränts, skjutits sönder, sprängts.

Romarna drev bort kelterna på 100-talet och byggde Aquincum. Ruinerna finns ännu kvar i Obuda (Gammal-Buda). Pest är tusen år yngre. 1241 förstördes städerna av mongolerna, som härskade hela vägen från Donau till Pärlfloden och Irrawaddy. 1361 flyttade Ludvig den Store från det gamla kungasätet i Esztergom och gjorde Buda till rikets huvudstad. Han härskade också över Polen.

Turkarna erövrade Pest 1526 och Buda 1541. När de till slut drevs ut 1686 låg städerna på nytt i ruiner. Men ungrarna blev inte fria utan kom under österrikiskt välde.

På 1830-talet lyckades den växande nationella rörelsen driva igenom kravet att inte tyska utan ungerska skulle vara det officiella språket i Ungern! Andra nationella reformer drevs också igenom. Kejsar Frans Josef bad ryske tsaren om hjälp 1848 mot Kossuth och övriga upproriska ungerska undersåtar och året efter krossade ryska och österrikiska trupper deras dröm om nationell självständighet. Ungrarna fortsatte att lyda under Habsburgdynastin i Wien till första världskrigets slut.

Ungern blev republik 1918. Socialister och kommunister tog makten 1919 och bildade en revolutionsregering under Bela Kuns ledning. Den röda regimen överlevde från mars till augusti då den slogs ner med hjälp av bl. a. rumänska trupper. Amiral Horthy blev riksföreståndare och Europas första fascistdiktatur föddes.

Under andra världskriget var Ungern allierat med Nazi-Tyskland. I krigets slutskede rasade mycket hårda strider mellan tyskar och ryssar i Budapest. Än en gång lades stora delar av bebyggelsen i ruiner.

Ungersk efterkrigsarkitektur har märkligt nog nästan inga spår av ryskt krokaninflytande eller stalinbarock eller tårtstil, kärt barn har många namn. Warszawa har sitt kolossala kulturpalats som ett kommunistiskt kyrktorn mitt i stan – ‘gåva av ryska folket’ – polackerna kallar kulturturnet för S:t Josefskatedralen.

Det hade en föregångare i den stora grekisk-ortodoxa Soborkatedralen, byggd kring sekelskiftet 1900 som symbol för tsarens överhöghet. Den revs på 1920-talet när Polen blivit självständigt.

Budapest har sluppit undan sådan inblandning. Ungern var fiendeland och fick inga gåvor av Stalin. Huvudstadens skönhet och harmoni finns bevarad.

Det är en stad där det är lätt att hitta människor och hus, ärriga av kulor. Ruinkvarteren från 1945 är återuppbyggda och byggnaderna som demolerades under upproret 1956 är reparerade. Men granskar man ytterväggarna hittar man ränder och hål efter kulor från 56 och 44-45 och kanske 1919.

Döden har skördat rikligt och ofta på denna plats under två tusen år, men staden fortsätter att leva. Budapest är i högsta grad levande. Nästan en femtedel av landets befolkning bor där, det är landets centrum både politiskt, kommersiellt, industriellt och kulturellt. Få huvudstäder gör skäl för beteckningen i så hög grad som denna stad.

Ungrarna vet en del om vad det innebär att vara europé i vår tid. De levde mitt i häkkitteln under den blodiga slakten 1939-45. Och de äldre minns offerpräster och hövdingarna och offren från den stora bloten 1914-18.

En av mina vänner i Budapest berättade en gång om hur hon som liten flicka sett galgarna på Parlamentsplatsen. Det var 1919 sedan revolutionsregeringen krossats. Galgarna hade rests till skräck och varnagel för alla uppstudsiga. Liken hängde tätt framför lagstiftande församlingens praktbyggnad, tätt som svinkroppar i ett slakteri.

Hennes eget öde är mitteleuropeiskt. Jag kallar henne Maria, hon är judinna. När hon var färdig med gymnasiet kom hon till Tyskland – Weimarrepublikens Tyskland. Hon studerade konsthantverk och foto m.m. vid Bauhaus i Dessau och drev runt i efterkrigstidens Europa, denna efterkrigstid som borde kallats förkrigstid – vad kommer vår egen tid att kallas en gång?

Hon lärde känna många människor. Av en slump hjälpte jag henne f.ö. en gång identifiera en fattig ungersk kompis som senare hade blivit världsberömd.

I hennes hylla stod Steinbecks: ‘A Russian Journey’ från 1948. Den lånade jag och läste, själv läste hon inte engelska. Det är en fantastisk reportagebok från det sönderslagna Sovjet och författaren blev följdriktigt betraktad som skum och suspekt både i Moskva och Washington efter den resan.

Steinbecks skildring av lördagsdansen i en by i Ukraina. Tjoget unga flickor som hela kvällen dansade med varandra. Varför inte med någon av de tre unga männen? De ville inte konkurrera om dem! Det fanns bara dessa tre i hela byn. Kriget, alla de andra var döda.

Boken är illustrerad med fina foton av Robert Capa. Han trampade på en landmina och blev köttfärs under en reportageresa i Vietnam 1954. Steinbeck berättar lite om Capa, om vilken ärlig själ han var, bortsett från att han stal böcker överallt. Jag refererade bokens innehåll för Maria, inklusive upplysningen om Capas bokkleptomani.

– Då var det han, sade hon plötsligt.

Innan han flyttat till Förenta staterna och blivit världsberömd fotograf hette han Andrei Friedmann. Men ett ryskt förnamn och ett judiskt efternamn var inte så gångbart i det demokratiska USA. Det var Andrei som norpat en av hennes käraste volymer en kväll i Berlin på 20-talet. Maria hade gift sig vid det laget med en tysk medicine studerande. Hon berättade om den blodiga knytnävskampen mellan arbetare och nazistgång på bakgatorna i hyreskasernernas Berlin. Hennes man och hon var medlemmar i kommunistiska partiet.

Snart nog fick de växande nazistiska legionerna skjutvapen och kampen var slut. Hennes man kunde inte fortsätta att vara gift med henne om han ville fortsätta studierna – hon var ju av judisk börd. En tysk som ville bli läkare fick inte fortsätta på den banan – inte på någon annan heller – om hans hustru var judinna.

De skildes alltså. Motståndsgруппerna som fanns kvar behövde läkare. Deras tvångsskilmässa var ingalunda unik, många befann sig i samma situation.

Efter en tid blev hon tvungen att fly. Till Ungern kunde hon inte återvända. Där jagades hennes likar av pilkorsgrupperna. Danmark blev hennes räddning.

Många tusen intellektuella från Tyskland tog sig över danska gränsen vid denna tid. Brecht var en av dem. De tog de arbeten som bjöds. Maria blev bondpiga på Bornholm.

När Hitlers trupper ockuperade Danmark fick hon en dag en kallelse från de danska immigrationsmyndigheterna. Jag klarade mig ganska länge trots allt, tänkte hon. Men ämbetsmannen som kallat henne var av den riktiga sorten.

– Fast det var ju tur att ingen visste att jag var kommunist.

Det raderades lite i hennes papper, hon ingick skenäktenskap med en dansk målare och blev fru Hansen.

Hon överlevde. Hennes släkt därhemma utraderades däremot till sista babyn. I början av 50-talet återvände hon till Ungern.

En kväll 1958, när jag återvänt till Budapest, hälsade vi på hennes väninna Sara, som bodde i 'Vita huset'. Kvarteret var gulputsat men kallades vita huset därför att vitt är oskuldens färg. Vita husets invånare var f.d. politiska fångar som rehabiliterats. Sara var en av dem.

Hon föddes när första världskriget bröt ut, gick i skola och jobbade sedan på kontor. På 1930-talet bodde hon i England och flera andra europeiska länder. Efter andra världskriget kom hon tillbaka till hemlandet, bosatte sig i Budapest och började jobba på kontor igen.

Efter en tid fick hon arbete på en utländsk ambassad. Hon var medlem i Ungerns socialdemokratiska parti. Våren 1947 fick hon tjänstledigt från jobbet för att sköta socialdemokraternas valkampanj i ett valdistrikt i Buda inför höstens val. Hon bodde i närheten, ovanpå i moderns hus.

En morgon i mars stod en stor svart bil parkerad utanför huset. Två män väntade bredvid den. Sara steg in och den svarta bildörren slog igen. Det var det sista modern såg av henne.

När nästan fyra år gått kom ett vykort från Sovjet att hon var i livet. Samma vinter hade hennes anhöriga kontakt med någon som varit hennes medfånge i ett läger vid Lvov i Ukraina.

(Det tyska namnet Lemberg härstammar från tiden för Polens första delning 1772, då Österrike tog Galizien och döpte om provinshuvudstaden, som då hade det polska namnet Lwow).

I december 1953 kom Sara hem. Officiellt var hon återsänd krigsfånge.

Vägran att delta i valfusk var vad hon gjort sig skyldig till. En dag i mars 1947 kom några kommunistiska funktionärer till den valbyrå hon hade hand om och förklarade hur valet skulle gå till. Sara svarade att röstförfalskning stred mot hennes övertygelse. Övriga närvarande socialdemokrater höll käft.

– Men det kunde hon aldrig, påpekade Maria en gång när vi pratade om Sara.

Och nästa morgon stod den väntande bilen utanför hennes hem. Männen körde henne till Andrassy utca 60 där AVH (hemliga polisen) hade sitt högkvarter. – Horthyregimens hemliga polis hade f. ö. samma adress. Det skulle vara intressant att veta hur många av dem som fick sparken 1945.

Hennes visit i det fruktade högkvarteret blev inte långvarig. Hon kördes samma dag med samma bil till Győr och kom innan kvällen till ett läger i Österrike, nära Wien i ryska ockupationszonen.

Nästa anhalt blev Lvov där hon fick arbeta på ett sjukhus. Utan lön givetvis, hon var ju fånge. Nya läger och nya jobb; hon hölls sysselsatt med allt möjligt, från bokbinderi till kolbrytning. Slutligen hamnade hon i Vorkuta norr om polcirkeln.

Hon var svårt sjuk flera gånger. I ett av lägren opererades hon för bröstcancer.

Den långa resan hem pågick i etapper under andra halvåret 1953, efter Stalins död. Sara passerade flera av lägren hon varit i tidigare och kom slutligen till Lvov. Där sattes hon på gödkur innan hon skickades tillbaka till Ungern.

Därmed inte sagt att lyckan sedan log mot henne. De ungerska myndigheterna betraktade henne med misstänksamhet. Hon sökte arbete men fick inget. Det knäckte henne inte, ingenting har fått henne på knä. Hon började ge privatlektioner i engelska och ryska och hankade sig fram.

Hon började syssla med översättningsarbete och fick småningom anställning på ett bokförlag. På grund av sina omfattande språkkunskaper, sin arbetsförmåga och duglighet steg hon ovanligt snabbt i graderna och blev snart en av landets mest kända förlagsredaktörer.

Hösten 1957 fick hon en inbjudan att besöka sovjetiska bokförlag tillsammans med fyra andra. Sara ansökte om pass. Ansökan avslogs. Då blev hon rasande och gick till centralkommitténs kontor, visade den inbjudan hon fått och läste lusen av ett antal höga partibyråkrater.

Det dröjde bara tre dagar innan Sara fick sitt pass. I Moskva träffade hon tre av sina ryska väninnor från lägret i Vorkuta. En fjärde trivdes så bra att hon bosatt sig i staden Vorkuta efter frigivningen 53 och börjat arbeta där i sitt gamla yrke som lärarinna. Alla fyra hade blivit rehabiliterade.

Sara ställde sig i kön en dag utanför ‘rehabiliteringskontoret’ i Moskva och kom sedan glad i hågen hem till Budapest. Hon har alltid varit en glad själ, fullkomligt okuvlig. I handen hade hon ett ryskt rehabiliteringsdokument:

‘Av misstag kvarhållen som krigsfånge mars 1947 – december 1953 ...’

Hon gick raka vägen till ungerska inrikesministeriet med sitt papper. Man bad henne återkomma nästa dag. Då blev hon rehabiliterad även på ungerska. Det ungerska dokumentet var daterat några dagar tidigare än det ryska, så att det för eftervärlden skulle framstå som om hennes återupprättelse hade skett på ungerskt initiativ! Det överlämnades till henne under

många ursäkter. Sara log överseende: den tiden den sorgen. Hon fick dessutom 30.000 forint och en lägenhet i Vita huset.

— Vad gjorde du med pengarna?

— Jag köpte en varmvattenberedare och diverse andra prylar. Hon skrattade. Jag älskar att bada!

Och jag tänkte på kvinnan i ungraren Koestlers antitotalitära roman som drömde om ett badrum.

Sara hade inte blivit antikommunist under lägeråren. Vad ansåg hon om Sovjet?

— Inte är jag så primitiv att jag går runt och hatar bara för att jag själv fick nosen i kläm ett tag. Sovjetunionen är det land jag helst skulle bo i om jag inte kunde bo här. I Västeuropa skulle jag inte stå ut. Ryssar är annorlunda, inte så provinsiella, de försöker åtminstone ändra fundamentet en smula, det tar tid, jag vet, men de är trots allt mänskliga. Jag tycker om dem!

En tredje kvinna ur samma generation och med liknande erfarenheter bodde i närheten. Hon och hennes man hade bägge suttit flera år i nazistiska koncentrationsläger innan de kom tillbaka till Budapest efter andra världskrigets slut.

De var några tusen som trots allt överlevt, en utmär glad skara. En väldig arbetsbörda väntade dem. De skulle leda Ungerns återuppbyggnad. Varken hon eller hennes man hade några illusioner om att det skulle bli någon lätt uppgift.

Båda var akademiker och hade tillhört den illegala kommunistiska rörelsen under Horthy-tiden. Mannen började arbeta i undervisningsministeriet, hon själv sysslade också med undervisningsfrågor. Han fick allt högre poster och tillhörde 1948 det ledande skiktet i huvudstaden.

Då blev han utrensad, anklagad för försök till brott mot staten, en användbar term mot oppositionella. Fängelsevistelsen tog honom mycket hårt, han hade redan tillbringat en betydande del av sitt liv bakom taggtråd och galler, inte bara i läger under kriget. På 30-talet hölls han inburad för illegal politisk verksamhet riktad mot Horthy.

Hans fru försökte hålla modet uppe på honom. Men även hon blev straffad 1948, fast inte med fängelse. Hon fick sparken från sin anställning och blev anvisad ett uselt betalt jobb som transportarbeterska i en fabrik. Hon var inte högmodig, föraktade inte kroppsarbete, det var bara det att hon aldrig varit särskilt stark och att lägeråren gjort hennes hälsa vacklande.

Men hon knogade på, försörjde sig och deras son. Grabben började skolan och fadern satt fortfarande inne. 1956 slapp han ut äntligen och rehabiliterades: Åtta år i fängsligt förvar på grund av ett beklagligt misstag ...

Han fick en ganska stor summa pengar, en slags ersättning för spillda år – även i ett socialistiskt land får en byråchef större skadestånd än en arbetare. Hon fick också återupprättelse. Inte skriftligt och inte i form av kontanter; hon fick tillbaka sin gamla anställning.

Men hon hade blivit gammal och sliten och en smula bitter. Mannen gav henne på båten. Han hittade en ung glad flicka att dela sängen och pengarna med.

Det är så lätt att döma. Är det?

Vilka intryck vår tids händelser gjort på folk i mitt kära hemland fick jag en påminnelse om i ett väntrum för en tid sedan. Ett svenskt par i 20-årsåldern bredvid mig fördrev väntetiden med att lösa bildkryss. De körde fast, gissade och viskade, den olösliga gåtan bestod av ett

porträtt, de hade sett honom förr, men kunde omöjligt komma på vem han var. Slutligen vände sig den unga damen till mig.

– Säj, kan ni säja vem det här är?

Det var en bild av Stalin.

Starka män och privilegierade

Amiral Miklos Horthy blev Ungerns starke man 1919. Han ledde de inhemska och utländska trupper som krossade Bela Kuns revolutionsregering. Horthy motsvarade därvidlag Mannerheim i Finland. Men Mannerheim fick avgå från posten som monarkisk riksföreståndare efter ett halvår, när republikanskt statskick infördes i Finland. Ungerns Horthy satt kvar som riksföreståndare i 25 år.

Det gamla ungerska landområdet från Habsburgtiden reducerades med två tredjedelar genom freden i Trianon 1920. Den nya staten Tjeckoslovakien fick det tidigare ungerska Slovakien och Karpatoryssland plus en bit rent ungerskt land, den nya statsbildningen Jugoslavien fick hand om Kroatien-Slavonien och Vojvodina, Rumänien fick Transsylvanien och Österrike fick delstaten Burgenland.

I en del av de avträdde områdena var den ungersktalande delen av befolkningen i majoritet – och är det fortfarande, t. ex. i Vojvodina och delar av Transsylvanien, medan däremot det ungerska befolkningsinslaget i exempelvis Karpatoryssland, sedermera Karpatoukraina, bara uppgick till 15 procent.

Efter andra världskriget blev sistnämnda område sovjetiskt territorium. I samband med liberaliseringen 1956 började en ungersk avläggare av Pravda utges där. Den ungerska befolkningsminoriteten var tacksam för en daglig tidning på sitt eget språk. Upplagan steg och steg. Slutligen nådde den oförklarlig höjd. En undersökning gjordes för att utröna orsaken till fenomenet. Det visade sig då, att en hel del äldre karpatoukrainare, som aldrig lärt sig läsa sitt eget modersmål, i sin ungdom lärt sig läsa ungerska. De hade gjort rekryten i ungerska regementen under Habsburgtiden och lärt sig läsa ett främmande språk men inte sitt eget.

De förlorade områdena var den dominerande frågan i ungersk politik under hela mellankrigstiden. Horthy och hans män krävde att de skulle införlivas med Ungern. Hitler hade förståelse för deras ambitioner och tillfredställde dem delvis efter kohandeln i München i september 1938. I november fick Ungern några bitar av det förrådade Tjeckoslovakien; nota bene områden där ungrare var i majoritet.

Horthy skrev under antikominternpakten i gengäld, men var dock inte helt nöjd. Vid krigsutbrottet 1939 förklarade sig Ungern neutralt. Hitler ordnade en ny handel följande år. Ungern fick större delen av Transsylvanien från Rumänien, uppgav neutraliteten och anslöt sig till axelmakterna. Ungerska trupper deltog i tyskarnas angrepp på Jugoslavien våren 1941 och mot Sovjetunionen på sommaren samma år.

Efter tyskarnas nederlag vid Stalingrad 1943 försökte Horthy dra sig ur spelet, vilket medförde att tyskarna ockuperade Ungern i mars 1944. I oktober tillkännagav Horthy ungerskt vapenstillestånd med Sovjetunionen. Tyskarna installerade då ungerska pilkorsrörelsens führer Szalasi som chef i Budapest och transporterade Horthy till Bayern.

1945 tillfångatogs han av amerikanska trupper men frigavs året därpå. Miklos Horthy, Ungerns starke man under ett kvarts sekel, slutade sina dagar i det fascistiska Portugal.

Då Horthy bortfördes till Bayern var en ny stark man i antågande i Röda arméns kölvatten: kommunistiska partiets generalsekreterare Matyas Rakosi. Denne fyrkantige 52-åring var en man i Stalins smak.

Rakosi började sin politiska karriär då han gick in i Ungerns socialdemokratiska parti 1910. Han studerade vid handelshögskolan i Budapest, tog examen med den äran 1912, fick utlandsstipendium och reste till Hamburg. Vid sidan av studierna där deltog han i tysk socialdemokratisk partiverksamhet. Året efter kom han till London på stipendium. Under studietiden i England var han medlem i labourpartiet.

Strax före första världskrigets utbrott kom han hem till Ungern, inkallades till militärtjänst, utbildades till reservofficer och skickades till fronten. 1915 blev han rysk krigsfånge och satt i läger bortom Bajkalsjön i Sibirien nära kinesiska gränsen. Han blev övertygad kommunist därborta.

Fånglägret föll i de vita truppernas händer under inbördeskriget som följde i Oktoberrevolutionens spår. Rakosi rymde och kom våren 1918 på äventyrliga färdvägar fram till det röda Petrograd (f.d. Petersburg, sedermera Leningrad).

Han återvände till Ungern, var med och bildade Ungerns kommunistiska parti, fängslades tillsammans med andra kommunister i februari 1919, men befriades i samband med revolutionen en månad senare. Rakosi blev ställföreträdande folkkommissarie för handel då den ungerska rådsrepubliken proklamerades. Två veckor senare utnämndes han till folkkommissarie för den socialiserade industrin.

Under den ungerska rådsrepublikens fyra månader blev det dock inte mycket tid över för handel och produktion. Folkkommissarie Rakosi slogs som så många andra med vapen i hand för den röda republikens existens.

När nederlaget var ett faktum flydde han till Österrike, internerades i Karlstein, släpptes efter nio månader och förvisades ur landet, kom till Moskva och blev en av Kominterns sekreterare. I december 1924 återvände han illegalt till Ungern och klarade sig undan polisen ända till september följande år. I augusti 1926 dömdes han till 8 1/2 års tukthus.

Rakosi blev en besvärlig fånge, en obstinat organisatör av hungerstrejker och andra aktioner. Ibland lyckades de politiska fångarna skaffa sig drägligare villkor, men i allmänhet gick fängelsemyndigheterna hårt fram i försöken att knäcka sammanhållningen bland internerna. Rakosi fick pröva på isoleringscell och mörkercell åtskilliga gånger.

I april 1934 hade han avtjänat sina 8 1/2 år som tukthusfånge. Men istället för att släppa ut honom startade Horthyregimen en ny Rakosiprocess som varade nästan ett år. Den 8 februari 1935 föll domen: livstids tukthus.

Kommunister och en del radikala författare, konstnärer och intellektuella runt om i världen protesterade mot detta justitiemord, men något större uppseende väckte inte domen, eftersom det ju ändå bara var en jävla bolsjevik som drabbades av den.

Den tysk-ryska paktens medförde bl. a. att en del politiska fångar släpptes. Matyas Rakosi kom ut den 30 oktober 1940 och vidarebefordrades till ryska gränsen efter 15 år och 39 dagar bakom galler i Ungern.

Rakosi och hans män vidmakthöll den ungerska traditionen att bura in politiska motståndare, sedan de själva kommit till makten efter kriget. De hade rikliga och övertygande personliga erfarenheter av hur hjälplös en fängslad opposition är.

1945 hölls dock fria val i Ungern, i enlighet med de överenskommelser Stalin och Roosevelt och Churchill träffat i Jalta. Valet ägde rum 4 november och blev en förkrossande borgerlig

seger. Småbrukarpartiet fick 245 mandat mot kommunisternas 70 och socialdemokraternas 69. Nationella Bondepartiet fick 23 mandat och Demokraterna 2.

Småbrukarpartiets ledare Zoltan Tildy blev premiärminister. På grund av ryska påtryckningar – starka förband ur Röda armén var stationerade i landet bl.a. – tvangs Tildy till kompromisser med vänstern. Den nya regeringen fick borgerlig majoritet visserligen, med 10 av inalles 18 ledamöter mot socialdemokraternas 4 och kommunisternas 4.

Fördelningen av nyckelposterna i ministären var dock viktigare än antalet ministerportföljer. Rakosi blev vice premiärminister. Kommunisterna fick dessutom kontroll över inrikesministret och därmed över polismakten, vilket blev avgörande för den fortsatta utvecklingen.

Imre Nagy fick inrikesministerposten. Men Kreml och Rakosi tyckte tydligen inte att han var tillräckligt effektiv. Redan efter fyra månader, i mars 1946, efterträddes han av Laszlo Rajk. I juli samma år förbjöds närmare 1.000 olika organisationer på inrikesminister Rajks order. Rajk blev två år senare utrikesminister och inrikesministeriet övertogs då av Janos Kadar.

1947 var det val igen. Småbrukarpartiet var splittrat – inte minst på grund av polismaktens speciella valkampanj – och fick bara 15 procent av rösterna. Men de borgerliga partierna var fortfarande i majoritet. Vänstern, som bestod av kommunister, socialdemokrater och radikala agrarer, fick bara 45 procent av rösterna.

Tildy försattes ur stridbart skick redan 1946, då han gjordes till president i och med att Ungern blev republik. 1948 blev han fockad även från denna reträttpost och hölls därefter i husarrest ända till 1956.

Enligt det fredsfördrag som undertecknades 1947 förpliktades Ungern att betala krigsskadeersättning till ett värde motsvarande 300 miljoner dollar, i huvudsak till Sovjet. Landets gränser från 1.1.1938 återställdes; de områden som på grannstaternas bekostnad införlivats med Ungern under alliansen med Tyskland gick förlorade. Fördraget stipulerade att ryska trupper bara skulle stanna begränsad tid i landet, men sedan föddes Atlantpakten och småningom Warszawapakten och ryssarna är kvar fortfarande.

1948 arrangerades det politiska tvångsäktenskap som fick namnet MDP (Ungerns Arbetande Folks Parti). Socialdemokratiska partiet slogs sönder, de ledare som vägrade slå följe med den kommunistiska ledningen i enhetspartiet fängslades.

Rakosi var MDP:s generalsekreterare. Den som opponerade sig mot honom åkte in. Valet 1949 var en parodi: det fanns bara en kandidatlista och denna enhetslista fick 96,6 procent av rösterna.

Kardinal Mindszenty, katolska kyrkans ungerska överhuvud, dömdes till livstids fängelse samma år. Den största häxprocessen iscensattes mot den kommunistiske utrikesministern Laszlo Rajk. När han var inrikesminister organiserade han liknande rättegångar, bland annat mot Rakosis motståndare i det borgerliga lägret. 1949 blev det hans egen tur.

Han anklagades för spioneri och 'konspiration mot den demokratiska statsordningen' i maskopi med 'de folkfientliga jugoslaviska krigsmakarna och agenterna åt den amerikanska imperialismen: Tito, Rankovitj, Kardelj och Djilas'. Rajk dömdes till döden och avrättades.

Sovjet var den stora förebilden för Rakosi och hans män och de arbetade energiskt på att göra Ungern till en så trogen Sovjetkopia som möjligt. Även sådana detaljer som betygssättningen i skolorna gjordes om efter sovjetmodell.

I både ungerska och ryska skolor användes siffrorna 1-5 i betygen, bara med den skillnaden att siffran 1 sedan gammalt var högsta och 5 lägsta betyg i Ungern, medan det i Sovjet är

tvärtom. Och eftersom Ungern skulle likna Sovjet i alla avseenden fick de ungerska lärarna order om att deras betygssättning skulle vara tvärtom!

Soldaterna i armén fick inte bara uniform och stövlar av sovjetmodell, även deras skallar skulle likna förebilden och vara snaggade på ryskt manér. Stalinfebern grasserade och Ungern fick en Stalinstad och otaliga Stalingator, Stalinbroar, Stalintorg, Stalinjordbruk, Stalinfabriker osv.

Förryskningen väckte om möjligt ännu större antipati bland ungrarna än hos tjecker, polacker och övriga folk i öststaterna. Ungrarnas nationalism är stark och explosiv. De har så gott som oavbrutet lidit under främmande herrar sedan början av 1500-talet och envist kämpat för att bevara sin nationella existens och kulturella särart, för sin rätt att vara ungrare.

Kulturer är seglivade. Ungrarna har fortsatt att vara ungrare trots ett och ett halvt sekel av turkisk och två och ett halvt sekel av österrikisk dominans plus energiska försök till förtyskning och förryskning efter första respektive andra världskriget.

Därmed inte sagt att kulturer är osårbara. Engelsmännen, som inte alltid varit lika välartade som nuförtiden, lyckades t.o.m. beröva grannfolket irländarna deras språk. Fast irländarna har förstås fortsatt att vara irländare ändå. Kulturer är seglivade. Inte ens TV-satelliter kommer att kunna göra andra än västerlänningar västerländska.

Är ungrarna socialister? Kommuniste? Antikommuniste? Det skulle jag gärna vilja veta. Det finns drygt tio miljoner ungrare inom landets gränser. En del är väl radikala och en del konservativa och de flesta antagligen någonstans där emellan. Det finns även radikala kommuniste. Och konservativa, indifferent, kloka, slöa, energiska, korkade. Till och med kommuniste har varit och är högst olika, även om många inte upptäckt det förrän nu på sistone.

En amerikansk peacenik jag träffade en gång frågade:

– Hur är dom franska flickorna?

– Det vet jag inte.

Jag försökte förklara för honom att inte ens en fransman skulle kunnat svara tillfredsställande. Herregud, det finns ju miljoner unga fransyskor, både troende och otrogna.

Mitt intryck av ungrarnas grundinställning till regimen 1956 och 1958 var, att de trots allt ville vänta och se vad resultatet kunde bli på längre sikt. Många ungrare jag träffade betraktade systemet ungefär på samma sätt som svenska jobbare brukar betrakta fackföreningarna och LO. Att maskineriet inte är vad det borde och kunde vara.

Samma maktlöshet:

– Det är andra som bestämmer, jag har inget att säga till om, det spelar ingen roll vad jag tycker ...

Men det verkade inte som de innerst inne var beredda att kasta det ungerska systemet på sophögen ens om de haft möjlighet till det. Hos oss möter vi liknande fenomen; det finns åtskilliga som svär över sossarna och ändå röstar på SAP när det kommer till kritan.

De jämförde nu och förr, ungefär som vi gör. De tyckte mycket var skit, uselt, och stack inte under stol med sitt missnöje. Fast å den andra sidan:

– Ungarna får ordentlig skolutbildning nu, själv fick jag börja jobba i en kolgruva i Dorog när jag var 11 år. Jag får pension när jag blir 60, den utgår med 63 procent av lönen; farsgubben hade knappt pengar till mat när han inte orkade arbeta längre, nog är det skillnad.

Reser man i Östeuropa träffar man folk på krogar och badstränder som talar något eller flera främmande språk och redogör för sina synpunkter och erfarenheter av regimen. Båda delarna är för det mesta mycket negativa. Men folk flest, den stora majoritet ungrare, albaner, bulgarer – eller svenskar – som aldrig fått lära sig något främmande språk, har den resande utlänningen svårare att komma till tals med, få kontakt med. Deras inställning blir sällan redovisad.

De som gynnas av en åtgärd myndigheterna vidtagit har något annat att säga om den än de som drabbas av den. Tesen kan illustreras med ett skolexempel:

I Ungern som i Sverige bångnar utbildningsanstalterna av elever, det är fler som vill studera än som får plats. En gallring bland eleverna blir nödvändig. Myndigheterna måste fatta beslut om hur, på vilket sätt och enligt vilka principer urvalet skall ske. Ty det är ju ett privilegium att få studera. Generellt sett innebär bättre utbildning intressantare jobb när man blir vuxen, bättre betalning, kortare arbetstid, större bostad, längre semester.

När jag var grabb var det i stort sett bara rikas barn som fick börja i läroverket. Naturligtvis, vem som helst fick, men det var inte så många föräldrar som hade råd. De som i och för sig kunde haft råd förstod inte vad studier skulle vara bra för.

Möjligheterna till högre utbildning har ökat avsevärt sedan dess. Min dotter går i läroverk. I hennes klass var det 8 av 23 som fick fortsätta att studera.

Under Rakositiden i Ungern efter kriget övergav man de urvalsprinciper som enbart baseras på studieresultat. Utgångspunkten var det faktum, att arbetarbarn och bondebarn i allmänhet hade lägre betyg än exempelvis läkarbarn och generaldirektörsbarn – även när de var lika begåvade.

Notariens barn växer i allmänhet upp i en studievänligare hemmamiljö än vaktmästarens barn, det är större sannolikhet för att disponenten har fler böcker och tidskrifter hemma än vad lagerbiträdet har; arkitekten har själv studerat och kan hjälpa sina barn med studierna om det behövs, men det är sällan truckföraren eller lagårdskarlen kan det.

I det folkdemokratiska Ungern skulle vanligt folks barn slussas fram till flertalet högre befattningar. Vilket var demokratiskt såtillvida som arbetarklassens och bondeklassens barn utgjorde flertalet. I praktiken innebar det att många läkarbarn och notariebarn etc. förvägrades rätten till högre utbildning – vilket dessa befolkningsskikt naturligtvis tyckte var högst odemokratiskt. Åtgärden gjorde dem fly förbannade.

Myndigheterna hänvisade till platsbristen i de högre skolorna och förklarade, att de föräldrar som själva fått högre utbildning ägde förutsättningar att undervisa sina barn hemma. Civilingenjören kan ge sitt barn en hel del teoretiska kunskaper om han vill och gitter; det kan inte korgubben.

Gott och väl. Men de kommunister som fått höga befattningar i den nya staten och bestämde hur det skulle vara, såg dock till att deras egna barn fick fortsätta i skolan. Det gamla privilegierade skiktet fick lämna plats för ett nytt.

Klyftan mellan den krassa verkligheten och de ideal partiet predikade var stor, inte bara inom undervisningen utan på de flesta områden. Men många, särskilt bland de yngre, tog idealen på allvar och ville förverkliga dem. Det var en kraftigt bidragande orsak till revolterna i Östeuropa på 50-talet.

Myndigheterna tog varning och förändringar till det bättre genomfördes. Den kommunistiska överhetens bemödanden att minska det farliga gapet mellan teori och praktik skedde dock

mest från andra hållet, har jag intryck av. Man satte helt enkelt idealpredikandet på sparlåga. Det var ju inte meningen att idealen skulle hota privilegierna.

Vad undervisningen angår så kom man fram till att den nya staten måste 'tillvarata begåvningsreserven bättre'. Konkret innebar det att adjunkternas och teknologernas och försäljningschefernas barn kunde gå i plugget igen och ta motsvarande antal platser från lantarbetarnas ungar.

Det var en praktisk kompromiss; lantarbetarnas protester var förmodligen obetydliga jämfört med det privilegierade skiktets protester mot att lantarbetarna skulle ha företräde. Det är kanske för mycket sagt att det gamla borgerliga och det nya röda toppskiktet fann varandra. Men deras förståelse för varandra ökade. Liberaliseringen gynnade i första hand dem. Folket kom som vanligt i andra hand.

Pengar och poliser

1956 sysslade ungefär hälften av ungrarna med jordbruk. 62 procent av landets areal är åker. I nordväst odlas en del vin. Den andra halvan av befolkningen var stadsbor, anställda i industrin och byråkratin.

Mellankrigstidens Ungern var inte lika fattigt och tekniskt efterblivet som t.ex. Polen och Rumänien. I Budapest låg ett av Europas största industrikombinat, Csepelverken. Levnadsstandarderna i landet var jämförelsevis höga.

Industriproduktionen har ökat kraftigt under efterkrigstiden. Mineraltillgångarna är begränsade med undantag för bauxit (aluminiummalm). Nästan en femtedel av världens kända bauxitfyndigheter finns i Ungern. Det finns också uran där.

Stenkolsbrytningen ökade från 0,9 miljoner ton 1936 till 2,3 miljoner ton 1956, brunkolen från 8 till 18 miljoner ton, stålproduktionen från 0,6 till 1,6 och bauxit-brytningen från 0,5 till 1,5 miljoner ton.

Industrin administrerades enligt sovjetmodell. Arbetarna hade inte mycket att säga till om i sina fabriker. Det var partibossarna och de röda direktörerna som bestämde.

Arbetarlönerna var baserade på dagsnormer. Lönedifferentieringen var avsevärd, det fanns de som producerade tre eller t. o. m. fem dagsnormer per dag och tjänade fem gånger så mycket som vanliga dödliga. Normerna var baserade på mängd, kvantitet. Kvaliteten var det inte så noga med, vilket ofta medförde ett enormt slöseri med resurserna. Det hör till bilden att normerna höjdes efterhand, folk fick jobba mer för samma lön.

Staten belönade industrier som överskred produktionsplanen och knusslade inte med sedelbuntarna. Mönsterfabrikerna fick av propagandistiska skäl ofta förtursrätt när det gällde råvarutillförsel, god maskinutrustning och annat det var brist på. Anställda i eftersläntarfabriker skulle eggas av mönsteranläggningarnas framgångar och tjockare lönekuvert.

Den bonus staten delade ut gick för övrigt i stor utsträckning till direktörerna. De hade så att säga procent på omsättningen, ungefär som en konsumföreståndare i Sverige.

Produktionsplanen måste hållas och klarade man den inte på dagtid fick man jobba över. Och hängde det upp sig med materialleveranserna till fabriken, så att man fick gå och vänta och sopa halva förmiddagen, blev övertiden desto längre på kvällen. De som kritiserade bristerna i organisationen och protesterade mot t.ex. onormalt övertidsuttag riskerade att bli klassade som folkfiender och fick ångra att de inte höll käften.

Direktörerna och andra toppmän tjänade grova pengar, löneskillnaderna var lika stora som under kapitalismen, det är högst begripligt om arbetarna ibland tänkte: Åt helvete med det här systemet, det är inte den sortens socialism vi vill ha!

Byråkratin var trög, inte lika ineffektiv kanske som i det stora föregångslandet på detta område, men fullt tillräckligt för att kväva de flesta initiativ, åtminstone de som kom nerifrån. En god byråkrat tar inga risker för egen del, han fattar ogärna beslut, risken finns ju att han efteråt anklagas för självständighet av sina överordnade. Den säkraste vägen är att fråga sin överordnade först, som i sin tur frågar sin överordnade osv. Metoden innebär att det kan dröja veckor, månader, år innan nödvändiga åtgärder genomförs.

Rakosi och hans funktionärer trampade effektivt på de socialistiska principer de officiellt sades representera. Frånvaron av all folklig kontroll gav dem tillfälle att etablera sitt auktoritära välde. Den kritik som förekom var ytterligt ensidig, den utövades bara uppifrån och nedåt. All kritik nerifrån mot överheten var bannlyst. Den berömda självkritiken var förbehållen den lägre sortens medborgare.

Korruptionen blommade friskt i detta system. Hjälper du mig nu så hjälper jag dig en annan gång att fixa en bra position med hyggliga extraförtjänster, så ungefär. Varje överhet förstår fördelen av inbördes lojalitet och den nya i Ungern var inget undantag därvidlag.

Rakosi föregick med gott exempel. Det sades att han hade 45.000 forint i månaden innan han tvingades emigrera till Sovjet sommaren 1956. Genomsnittslönen för en arbetare var, ifölje den officiella statistiken, 1.115 forint i månaden 1955. Många hade inte mer än 800. Diskplockerskorna på kaféerna tjänade 300.

Flertalets magra löner möjliggjorde kraftiga investeringar, främst inom tungindustrin som var något av en helig ko för alla stalinister. Investeringarnas lönsamhet var inte alltid avgörande. En del av de nya anläggningarna var inte enbart ett resultat av förnuftig ekonomisk planering utan hade också med prestige att göra, på samma sätt som nya palatsliknande bankkontor i Stockholm och annorstädes.

Men herrarnas prestigebehov rymmer inte hela förklaringen. Det fanns andra och tyngre vägande motiv. Från rysk sida gjordes stora ansträngningar att binda folkdemokratiernas näringsliv till Sovjets. Ryssarna levererade utrustningen till stålverk i bl. a. Polen (Nowa Huta) och Ungern (Sztalinvaros, nu omdöpt till Dunapentele). Stålverkens produktion baserades på rysk järnmalm. Därmed blev de helt beroende av ryska råvaruleveranser och reservdelar.

Det hade blivit billigare för alla parter om motsvarande mängd stål tillverkats i Sovjet och sålts till Polen och Ungern, men då hade inte det politiska syftet med det hela garanterats, eftersom polacker och ungrare i så fall hade kunnat köpa stål på annat håll i framtiden.

Dyra investeringar, dikterade av rakt motsatta politiska skäl gjordes också. Stalins trofasta kompanjoner inom östblocket började flera år innan hans död visa tendenser till nationell självständighet och vidta ekonomiska åtgärder för att motverka det ryska inflytandet.

1956 konstaterade tidningarna i Warszawa att tillverkningskostnaderna i den polska bilindustrin var 20 gånger högre än hos Fiat i Milano. Men, tillades det, vi måste ha egna industrier, kosta vad det vill. Fundamentet till många av våra industrier har lagts av ryssar, vi vidareutvecklar dem och gör dem till polska anläggningar! All vår början bliver dyr, men nu är vi på god väg och energiska ansträngningar görs för att minska omkostnaderna.

Jag frågade en polsk journalistkollega strax efter den 'poliska oktoberrevolutionen' 1956 vad han ansåg som den viktigaste förändringen i och med Gomulkas makttillträde?

– Att vi har fått revisorer, svarade han.

En annan sektor som slukade väldiga investeringsbelopp var bostadsbyggandet. Budapest utplånades visserligen inte som Warszawa under andra världskriget men stora delar låg i ruiner. Staden byggdes upp igen och det är beundransvärt att denna väldiga uppgift kunde klaras på så kort tid.

Industriexpansionen och den därav följande inflyttningen från landsbygden medförde, att folk även i fortsättningen fick maka åt sig. Trångboddheten var dikterad av nödvändigheten och är förklarlig. Men den drabbade inte alla.

De privilegierade, de som hade stora inkomster, behövde inte bo trångt. De köpte helt enkelt en bostad, inte på någon svart marknad utan öppet, på något av Budapests lokala stadsdelsmyndigheters kontor. En bra lägenhet kostade 40.000 forint.

Rika som slapp trängas i bostadskön hade många andra fördelar. Det fanns speciella butiker för dem. Ungefär som i västliga demokratier, kan man tillägga, fast hos oss är det ju så smart ordnat att vem som helst har lov att gå in och titta i lyxbutikerna, även de som inte har råd att köpa något. I de ungerska specialbutikerna hade bara högsta partiledningen, högre tjänstemän i ministerierna och ryska experter tillträde.

I Buda låg ett stort sjukhus som kort och gott kallades partisjukhuset. Någon vanlig kuranstalt var det inte. Snarare ett privatsjukhus – fast gratis. Det var gräddan inom parti och statsapparat som kurerades där.

Men även inom gräddan i folkrepubliken fanns skillnader. Den lägsta gräddan låg i rum med sju bäddar, mellangräddan låg i rum med tre bäddar. De som var högst uppe i smöret fick ensamrum med balkong och telefon. Folkdemokratin bäddar lika bekvämt för sina högsta medborgare som vilken borgerlig demokrati som helst.

Ungrarna liksom andra folk har seklers erfarenhet av att de rika, de styrande och bestämmande ofta ljuger och sviker givna löften för att själva kunna sko sig. Gemene man som arbetade tungt och höll de folkdemokratiska hjulen igång var säkert föga förvånad. De socialistiska principerna om större jämlikhet, om medborgarnas bestämmanderätt, om demokrati innanför fabriksportarna, om folkmakt i verklig mening förverkligades inte och folket hade antagligen inte heller väntat sig det.

De som själva varit med om att skapa privilegiestrukturen i Östeuropa försökte efter Stalins död lugna oppositionen med förklaringen att 'personkulten' var orättvisornas orsak, fåtalsprivilegierna var ett resultat av 'personkultens verkningar'. Det var en valhänt bortförklaring som inte hade något med kritisk analys att göra och som inga andra än religiöst ortodoxa kommunister trodde på.

Nog var Stalins inflytande stort och förvisso dyrkades han. Den främste brodern i Budapest, Rakosi, uttalade 1949 att Stalin 'känner på sig hur det nya växer fram. På det sätt på vilket fröet gror kan han förutse var det vuxna trädets skugga kommer att falla'.

Denna gudomliga insikt var inte förvärvat under hans teologiska studier i ungdomen, den var medfödd! Tyvärr gavs det ingen förklaring på vem det var som fortplantat så remarkabla arvsanslag, om det var fadern skomakaren eller den religiösa modern eller något högre väsen.

Stalins storhet var utan tvivel större än andra storheter i Östeuropa, men det är knappast förklaringen till varför Rakosi skulle ha 45.000 forint i månaden och en diskplockerska 300.

Partiet var inte det viktigaste instrumentet vid genomdrivandet av förryskningen och till vidmakthållande av fåtalsväldet och privilegiestrukturen. Rakosi och hans män hade inte partiet med sig mer än till hälften och kanske inte ens det. Partiet var stort och allomfattande,

det hade i miljon medlemmar och bland dem fanns starka grupper som opponerade sig mot den politik som fördes.

AVH – säkerhetspolisen – var det instrument den röda överheten använde sig av och litade på. AVH hade seende ögon och lyssnande öron överallt. Medborgarnas åsikter registrerades noggrant på papper och ljudband. Även outtalade tankar noterades så långt det lät sig göra, på grundval av rapportörernas, lyssnarnas, angivarnas gissningar och allmänna omdöme om sådana personer, som var för tystlåtna eller försiktiga att tänka högt.

Opinionerna kunde inte komma till tals i de enkelspåriga tidningarna och publikationerna eller radion och därför registrerades de på detta mödosamt omständliga sätt. Myndigheterna behövde trots allt ha en uppfattning om vad folket tyckte för att i någon mån kunna anpassa sina åtgärder efter den rådande situationen.

AVH var ett fulländat kontrollorgan. På arbetsplatserna fanns särskilda AVH-arbetare, som förutom sin vanliga lön hade betalt av AVH. Deras uppgift var att samla uppgifter. Om arbetskamraterna i första hand, men även om varandra förmodligen. De tillhörde hemliga polisens gallupavdelning. Den var säkert en dyr affär.

Under upproret 1956 bildades revolutionskommittéer överallt på arbetsplatser och institutioner. Deras första åtgärd var att öppna AVH-kartoteken på arbetsplatserna. Var och en fick tillbaks sitt AVH-kort, där de viktigaste uppgifterna ur hans eller hennes centrala dossier fanns antecknade.

Nåja, kan man säga, än sen? Registrerad blir man ju överallt. Det är en integrerande del av den underbara värld vi skapat åt oss att leva i. Brev öppnas och telefoner avlyssnas. Av en god vän som var motståndsmän under kriget i ett ockuperat land, lärde jag mig att telefoner kan avlyssnas även när luren är pålagd. Mikrofonen är inte hundra procentigt avstängd när den ligger i telefonklykan, det enda som behövs är en kraftig förstärkare i andra ändan av tråden för att höga vederbörande skall kunna höra allt som sägs i rummet. Därför ställde han alltid en gammal väckarklocka bredvid sin telefon om vi började diskutera på allvar, så att tickandet dränkte våra röster.

För ett par år sedan avslöjades att det t.o.m. i det gemytliga Danmark fanns 400.000 medborgare registrerade i säkerhetspolisens arkiv – mer än 10 procent av den vuxna befolkningen anses som skum! I Sverige är det visst bara 300.000 trots en halv gång större befolkning. Men den svenska säkerhetspolisen hade ju heller inte samma direkta assistans av Gestapo som danskarna till att bygga ut de hemliga arkiven. Gud är inte så aktuell längre, det är Hemliga Jönsson som ser dig och hör dig numera. Alla styrande är tydligen rädda för sina undersåtar och eftersom det inte råder någon högre grad av folkstyre någonstans är registreringen tydligen oundviklig.

Men den tekniska fulländningen till trots sköts ju registreringen fortfarande av ofullkomliga säkerhetspoliser, som lätt missuppfattar vad man säger. Därför borde ett tillägg införas i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, en paragraf om att varje medborgare i världen skall ha rätt att läsa sin dossier hos hemliga polisen och ha lov att föreslå rättelser och korrigeringar.

Registreringen var inte den värsta sidan hos ungerska AVH, men den var givetvis förutsättningen för de övriga avdelningarnas verksamhet. Arresteringsavdelningen arbetade med förkärlek om natten, liksom tortyrmanskapet, förhørsledarna och övriga anställda i den ljusskygga verksamheten. För anställda var de ju. Säkerhetspoliser är anställda precis som alla andra statstjänstemän, med lön och semester och tjänstear och pensionsreglemente.

AVH samarbetade intimt med sina kolleger i Sovjet. Det fanns många ungrare i Budapest 1956 som hade lärt sig ryska i olika Stalinläger. Hur många medborgare det var som deporterades österut under Rakosis glansdagar, hur många ungrare som avrättades eller självdög i fängelserna, hur många det var som i årtal skakade galler vet jag givetvis inte. Den sortens statistik var hemlig. Befolkningens kompakta hat mot AVH var däremot ingen hemlighet, åtminstone inte för AVH och partiledningen.

Imre Nagy – Ernö Gerö

Sprickorna i det ungerska partiet gick djupt. Men det fanns ingen legalt framkomlig väg, där oppositionen kunde samla sina styrkor till attack mot Rakosis terrorvälde. Alla uppfarer mot samhällsmakten var spärrade av polis. Följden blev att oppositionstrycket ökade. 1956 skedde explosionen.

Redan 1953, efter Stalins död, började grunden vackla under Rakosi. Posten som generalsekreterare i partiet avskaffades och han fick finna sig i att reduceras till förstesekreterare i ett tremannasekretariat. Han tvangs samtidigt avgå från premiärministerposten.

Hans gamle rival Imre Nagy blev regeringschef och lanserade ett program, som gick ut på ökad konsumtion och långsammare investeringstakt för basindustrierna. Den nya regeringen beslutade att de ungerska interneringslägren skulle avskaffas. En del politiska fångar släpptes, priserna på konsumtionsvaror sänktes och en ungersk-jugoslavisk överenskommelse undertecknades för att få slut på de gränsintermezzon som irriterade relationerna mellan Budapest och Belgrad.

Högste chefen för AVH, Peter Gabor, arresterades tillsammans med andra ledande säkerhetskommissarier och i mars 1954 dömdes han till livstids fängelse. I oktober kom förre inrikesministern Janos Kadar ut efter 3 1/2 år i fängelse och i november släpptes Anna Kethly, en av det sönderslagna socialdemokratiska partiets ledare. Hon hade suttit inne sedan 1950.

Mot slutet av 1954 gjorde Rakosi ett långvarigt besök i sitt andliga fadershus Kreml. 25 januari 1955 talade han inför ungerska partiets centralkommitté och krävde forcerad industrialisering. I Moskva hamrade Chrusjtjov på samma tema: mera pengar till tungindustrin. I februari fockades Malenkov från sin post som regeringschef och ersattes av Bulganin. I början av mars fördömde ungerska partiledningen Nagys linje om ökad konsumtion och stämplade den som 'högeravvikelser'.

18 april uteslöts Nagy ur partipresidiet och avsattes från premiärministerposten. Andras Hegedüs blev regeringschef, en man som var mer i Rakosis, Ernö Gerös och andra ungerska stalinisters smak. Därmed satt Matyas Rakosi åter säkert i sadeln – med Chrusjtjovs goda minne törs man förmoda.

Imre Nagys politiska karriär är ett fascinerande stycke nutidshistoria. I den socialistiska revolutionen i Ungern 1919 fanns det två Imre Nagy som utmärkte sig. Den ene var, liksom Rakosi, av judisk börd och kom från ett välbärgat hem. Han försvann sedan ur historien. Den andre Imre var son till en fattig småbrukare.

Bondsonen Imre Nagy deltog i första världskriget som menig soldat och kom i rysk fångenskap. Efter Oktoberrevolutionen blev den ungerske krigsfånge medlem i ryska bolsjevikpartiet och soldat i Röda armén, innan han återvände och deltog i den ungerska revolutionen. Men han gick inte in i Bela Kuns kommunistiska parti utan i socialdemokratiska partiet; det var för övrigt många socialdemokrater som slogs på Bela Kuns sida mot Horthy.

På den socialdemokratiska partikongressen i april 1924 var Nagy en av ledarna för vänsterflygeln. Några månader senare uteslöts han ur partiet och i april 1925 bildade han,

tillsammans med Istvan Vagi och andra, Arbetarnas och böndernas socialistiska parti – MSZMP. Detta vänsterparti är ett av de märkligaste som någonsin skådats. Det bestod av ungerska bolsjeviker, mensjeviker, trotskister, bucharinister, vänstersocialister, agrarsocialister och anarkister! MSZMP blev inte långlivat, det slets snart sönder av fraktionsstrider.

Vagi och Nagy och andra MSZMP:are gick därefter in i det illegala kommunistpartiet MKP. Båda häktades 1927 och gjorde sig skyldiga till modigt uppträdande inför rätta mot Horthys domare. De skakade galler en tid och kom sedan ut igen. Vagi fängslades på nytt, Nagy däremot hade gått under jorden på ungerska landsbygden och klarade sig.

1930 hade MKP kongress i Wien. Nagy var delegat och talade mot Kominterns linje om nationalisering av jorden – något ungerska partiorganet Nep Szabadszag erinrade om 9 maj 1957, då Nagy satt fängslad i Rumänien innan han slutligen avrättades 16 juni 1958.

Några veckor efter Wienkongressen kallades Nagy till Moskva. Han utövade självkritik och blev sedan en av Bucharins internationella experter på jordbruksfrågor. Det är troligt att han de följande åren arbetade i Krestintern (Bondeinternationalen) och att han tidvis hade en annan känd bondson som kollega, en asketisk och klok vietnames – Ho Chi Minh.

Den ungerska partiledningen hade exilhögkvarter i Moskva. De olika ungerska fraktionerna där tog livet av varandra med Stalins och ryska säkerhetspolisens hjälp. Istvan Vagi lyckades till exempel rymma från fängelset i Ungern – och blev strax efter avrättad i Sovjet. Bela Kun försvann 1937. Rakosi klarade sig, han hölls i förvar bakom galler i Ungern. Ernő Gerő och Ferenc Münnich överlevde, kanske mest på grund av att de var i Spanien och slogs i inbördeskriget.

Imre Nagy lyckades undgå att bli inblandad i fraktionsstriderna under det blodiga 30-talet i Moskva. De värsta åren, 1936-40, var han direktör för en kolchoz i Sibirien! Hans hustru hade hela tiden ett vanligt ungerskt pass och reste då och då på besök till hembygden utanför Kaposvar i södra Ungern!

Under andra världskriget slutligen var Nagy chef för Radio Moskvas ungerska sändningar och anklagades bland annat för nationalism av Rakosi, som kommit till Moskva efter 15 år i ungerska fängelser, och Gerő, som återvänt efter republikanernas nederlag i Spanien.

22 december 1944 bildades en befrielseregering i Debrecen i östra Ungern och Nagy var med i den som jordbruksminister. Rakosi kom inte tillbaka till Ungern förrän den 30 januari 1945.

En månad efter att Rakosi våren 1955 fått revisionisten-nationalisten Nagy fockad som regeringschef undertecknade regeringen Hegedüs Warszawapakten. Det hälsades inte med några hurrarop annat än officiellt.

Ungrarnas nationalism blev inte svagare av att pakten signerades och att Rakosi med rysk hjälp sparkat ut Nagy. De hade sedan länge en stark känsla av att alla viktiga ungerska beslut fattades i Moskva, att landet blev mer och mer beroende av Sovjet och inte var stort annat än en rysk koloni.

De ökade investeringarna för fullföljande av det forcerade industrialiseringsprogrammet slukade stora summor. Men folk trodde inte att pengarna gick till investeringar, trots att de med egna ögon kunde se att industrin expanderade. Det fanns däremot en allmänt utbredd uppfattning att landets produkter exporterades till Sovjet utan nämnvärd ersättning från rysk sida. Även arbetare som jobbade i fabriker där varenda maskin hade kommit från Sovjet delade denna uppfattning.

Chrusjtjov bekräftade så småningom att Sovjet hade skott sig på broderländernas bekostnad. Men utsugningen hade inte skett i tillnärmelsevis den utsträckning ungrarna trodde.

Många sade sig till exempel veta att ryssarna fått astronomiska summor i krigsskadeersättning från Ungern, vilket inte var fallet. I själva verket var det en förhållandevis blygsam summa, värdet motsvarade på sin höjd 1 miljard svenska kronor. Men regimens hemlighetsmakeri när det gällde ekonomiska fakta, lögnerna och förvrängningarna i alla möjliga sammanhang hade medfört att befolkningen sällan trodde ett ord av vad som sades officiellt. Många ungdomar exempelvis, som aldrig upplevt någon arbetslöshet, var fast övertygade om att miljonarbetslösheten i Förenta staterna bara var kommunistisk lögnpropaganda. Deras föreställningar om amerikaners och västeuropéers paradisliv var överhuvud taget ganska fantastiska.

Den allmänna misstron mot regimens utsagor var välgrundad. Ty lögnerna var legio. En kvinna, medlem i MDP sedan 1948, gav mig ett konkret exempel på stalinistisk historieskrivning:

I en studiecirkel hon var med i första året som partimedlem lärde hon sig, att Sovjetunionen under andra världskriget fick omfattande materiell hjälp från Förenta staterna och England. 1949 förkunnade samma partilärare att Sovjet krossat fascismen allena utan hjälp. 1950 var det underförstått att USA och England egentligen var på Nazi-Tysklands sida under kriget.

Eländet i väster utmålades i grälla färger. En jag känner som gick i MDP-skola i Budapest på 50-talet berättade, att han i en lärobok av ryskt ursprung bland annat läst om den tilltagande utarmningen på svenska landsbygden. Den ryske läroboksförfattaren använde häststatistiken som bevis. 1940 fanns det en massa hästar i Sverige och 1950 hade deras antal minskat katastrofalt. Att de kära dragdjuren blivit ersatta med traktorer stod det inte en stavelse om i läroboken.

Ungerns andliga klimat var bistert, för att inte säga outhärdligt. De intellektuella led mest under detta ljugande, eftersom de tvingades praktisera det dagligen och stundligen.

13 december 1955 revolterade ungerska författarföreningen mot Rakosiväldet. Många i ledningen avgick och vägrade i fortsättningen att klä skott för regimen.

21 februari 1956 rehabiliterades Bela Kun, som likviderats i Sovjet två decennier tidigare. 15 mars, efter Chrusjtjovs angrepp på den döde Stalin under SUKP:s 20:e kongress, fördömde Rakosi 'personkulten'. Två dagar senare bildades Petöfiklubben.

Det var kommunistiska ungdomsförbundet – DISZ – som tog initiativet till detta diskussionsforum. Klubben spelade en avgörande roll i de händelser som ett halvår senare mynnade ut i väpnat uppror.

Sista dagarna i mars rehabiliterades Nagy och, postumt, den år 1949 arkebuserade utrikesministern Laszlo Rajk. 10 maj fattades beslut om att minfält och taggtråd mot gränsen till Österrike skulle röjas bort. Det politiska klimatet förändrades till det bättre och många ungrare som levte i exil i väst återvände till hemlandet.

På MDP:s kongress i maj 1956 skulle förändringarna bekräftas. Rakosi skulle tvingas avgå. Det var mer eller mindre klart redan i april, efter centralkommitténs möte. Trodde man.

Kremls utsände kamrat Suslov var av annan uppfattning. Rakosi fick bita i det sura äpplet och utöva självkritik. Men ungrarna blev inte av med honom, han omvaldes till förstesekreterare i MDP.

En våldsam diskussion i hela landet blev följden. I Budapest var det Petöfiklubbens medlemmar som levererade den beskaste kritiken mot Rakosi, Gerö, Hegedüs och övriga

potentater. Kommunistiska ungdomsförbundets tidning började publicera en serie artiklar med delvis från kritik av regimen.

I en av artiklarna ställdes frågan: Har Ungern fått en ny aristokrati? Förkrigsaristokratins 'Kungliga Badanstalt' i Budapest hade öppnats igen efter omfattande renoveringar. Vanligt folk göre sig ej besvär, skrev artikelförfattaren, endast mycket framstående kamrater i partiledningen och ämbetsverken har lov att löga sig där!

27 juni framfördes krav om pressfrihet av journalister, författare och andra intellektuella i Petöfiklubben. I början av juli arrangerade klubben ett diskussionsmöte där Rakosi och hans män utsattes för förödande kritik. Mycket folk hade samlats, klubblokalen var välkänd och packad till bristningsgränsen, vid midnatt stod 15.000 i kö för att komma in. Mötet flyttade ut på gatan och diskussionen fortsatte till femtiden på morgonen, varefter mötet ajournerades och fortsättning utlystes till kommande vecka.

Säkerhetspolisen stoppade fortsättningen. Klubbledningen krävde att myndigheterna skulle ingripa och garantera mötesfriheten, men AVH-chefen Farkas hade ingen större respekt för paragrafer som råkade stå i lagen. Däremot misslyckades han i försöken att få Petöfiklubben bannlyst.

Partiets centralkommitté skulle ha nytt möte i mitten av juli. I Budapest likaväl som i Moskva och övriga östliga huvudstäder följde man utvecklingen i Polen med växande oro respektive förväntningar. Den polska oppositionen mot det stalinistiska styret hade lett till omfattande kravaller i Poznan i juni och vad skulle fortsättningen bli?

MDP:s ledning insåg att Rakosi måste fockas för att inte den politiska oron i Ungern skulle ta sig liknande uttryck. Det fanns flera kandidater till posten som partiledare, men det troligaste var att Janos Kadar skulle bli vald.

Chrusjtjov skickade då den beprövade Mikojan att rädda vad som räddas kunde och hjälpa de sovjettrogna i den ungerska partitoppen att behålla makten. Rakosi måste gå, den saken var klar. Han kunde inte räddas ens med rysk hjälp, sådant som det politiska klimatet var. 18 juli avgick han och emigrerade till Sovjet. I Rakosis ställe valdes hans högra hand sedan länge, Ernö Gerö till förstesekreterare!

Det var politiskt vanvett och reaktionen blev därefter. Den ryska partiledningen gjorde i sin klumpighet verkligen allt som kunde göras för att poängtera, att den fortfarande hade sista ordet i Budapest. Kreml blåste på elden. Den pyrande ungerska nationalismen slog snart ut i full låga.

Gerö hade emellertid tänkt ut ett genialt drag för att dämpa känslorna och kritiken och skaffa sig sympatier – Rajks rehabiliterade benknor skulle ges statsbegravning! En ganska fantastisk ide!

Begravningen ägde rum 6 oktober och blev givetvis i den situation som rådde en massiv protest mot regimen Rakosi-Gerö som mördat Rajk. Oppositionen mot Gerö fick ett unikt tillfälle att manifesteras sin styrka. I sorgelöftiden på Hjältarnas plats deltog en tredjedels miljon människor.

Upprorets budbärare

Oktober och nakna träd längs Sztalin utca, avenyn till Hjältarnas plats. Gamla människor sade ibland Andrassy utca. Senare samma oktober döptes den till Ungerska ungdomens alle – men endast kortvarigt, skyltarna var av papp, textade för hand. I november fick gatan namnet Folkrepublikens alle.

Spårvagnar skramlade på Lenin körut, den stora halvcirkelartären genom centrum. Därifrån kom många dramatiska barrikadbilder en vecka senare. Folk i väst fick veta att unga revolutionärer byggt barrikaderna. I öst betecknades stenhögarna som kontrarevolutionära.

Men i själva verket var det hundra kommunalarbetare som brutit upp huvudgatans sten för att byta spårvägsrälsen. De gjorde det dagarna innan upproret och de travade gatans sten i prydliga stenmurar längs spårvägen och lade de utslitna skenorna ovanpå. Sedan kom tanksen med sina larvfötter och spred både sten och räls tvärs över gatan och sedan kom fotografierna och spred resultatet över världen i form av dramatiska barrikadbilder.

Rökande och drickande människor av alla årgångar fyllde Klockan-5-baren snett emot Nyugati Palyaudvar, eller mera begripligt: Västra station. Fem på eftermiddagen var baren död och ödslig, namnet syftade förmodligen på fem om morgonen. Då var den betydligt livligare.

De dansande skavde mot varandra och trampade tre cm i taget i den trånga fyrkanten mellan borden. Det var lördag, 20 oktober 1956. Ögonen sved i den tjocka cigarrettröken. Synfältet var begränsat i det mjukt röda halvljuset. Orkestern spelade: 'Varför älskar du inte mej utan en annan' och vokalisten, eggande åtstramat draperad i svart sammet, sjöng med underbart hes och vulgär stämma: Mond, miert szeretsz...

Den vemodiga schlagern blev en slags upprorets nationalhymn sedan.

Flickan bakom disken i baren var vackrast i Budapest, åtminstone bland barflickorna. En steppens dotter som i en mera underutvecklad tidsålder skulle suttit på hästryggen med det svarta håret fladdrande i vinden, istället för att jobba nattskift och servera konjak i detta rökiga hål.

Hon tog emot presenter. Det gjorde alla flickor i den socialistiska huvudstadens tusentals barer och kaféer och nattklubbar. Ingen av dem kunde existera på sin usla lön och halvprostitution florerade i enorm omfattning.

Uppvaktande kavaljerer – betydligt bättre avlönade, de var ju män – betalade med gåvor: ett par strumpor, en blus, en handväska, ett par skor. Mera sällan med pengar, tror jag. Det var straffbart, officiellt var all prostitution avskaffad. En långvarig förbindelse kunde resultera i en päls.

Så förfärligt fördärvad var hon nog inte, den vackra. Gyula berättade att hon tillbringade större delen av sin fritid i bassängerna på Margit-sziget, ön med de varma källorna mitt i Donau. Han påstod att hon älskade simning mycket mer än hon älskade karlar. Men päls hade hon.

Männen stod som ett sillstim runt hennes disk. Gyula var där som vanligt, hängande över diskens innersta hörn. En harmonisk ung man, av akrobatsläkt och stark som en björn. Han talade bra tyska. Det hade han lärt på turné med far sin när han var grabb.

Hans vänskap med Zsuzsa, barflickan, var helt kollegial. Båda arbetade så att säga i folkdemokratins underhållningsdetalj. Men akrobatin var i utdöende. Gyula och fadern och en yngre syster uppträdde på biografen som förspel till filmerna, ett otacksamt jobb, ett nödhjälpsarbete de fått för att kunna fortsätta ännu någon tid i sitt yrke.

När Gyulas farfar fyllde 70 år var jag bjuden på festen och det var en stor ära. Alla de övriga gästerna var artister nämligen. Den gamle patriarken – skägget grått, håret vitt – hade en gång varit en berömd clown som hänfört publiken i Wien, i Bukarest, Berlin, St Petersburg, Kiev, Konstantinopel. Han hade varit i Amerika och Australien, Japan och Kina. Vi bladdrade i

gulnade album; en gång hade han talat många språk, men det var så länge sedan att han fick söka efter orden:

— Man har sin tid, sedan kommer ålderdomen och förfallet, jaja ...

Tack vare Gyula kom jag in genom dörrar som annars skulle varit stängda och fick en smula kontakt med detta något hos ungrarna, som jag vågar kalla den asiatiska delen i deras kulturarv. De har bara bott tusen år i Ungern och har kanske helt enkelt inte hunnit tillägna sig européers klunsighet på så kort tid. Deras sätt är skarpare, de har en del av det asiatiskt distinkta, finslipade, medvetet formade i sitt väsen. De verkar också ha tjugo tusen år av centralasiatiska slätter från Kazakstan till Gobi i sig, utan döljande skogsbyn att speja från. (Det låter suddigt, men jag kan inte uttrycka det annorlunda).

Gyula, oftast glad och skenbart sorglös, blev plötsligt allvarlig denna lördagskväll i Klockan-5-baren. Han höll en ganska lång, politisk utläggning och folk omkring lyssnade.

– Något håller på att hända här, sammanfattade han.

På hemvägen käkade jag nattkorv i Czemege, konsumhallen i hörnet av Lenin körut och Rakoczi utca. Gatan har inte namn efter Rakosi utan Rakoczi, en ungersk furstesläkt som varit utdöd i två sekler.

Czemege höll öppet dygnet om. Det mesta i livsmedelsväg fanns på lager i hyllor och montrar och det var alltid en massa människor som stod och åt i hallen. Under upprorsdagarna stängde Czemege på nätterna som en följd av utgångsförbudet och sedan fortsatte det att vara stängt nattetid. Personalen fick bättre arbetstider tack vare upproret.

Genom dörren såg jag att det lyste hos Charlie, han hade rum åt gatan i Palace hotel. Jag köpte färskt bröd och salami och öl och gick upp. Ulla, en flicka jag bodde ihop med då, och jag hade rum i andra ändan av hotellet.

Det var Ruby som öppnade. Ulla var där och Canada och flera andra. Charlie och Ruby skilde sig året därpå och hon emigrerade till Australien. Båda hade varit ett par år i Budapest, talade ungerska hjälpligt och visste en hel del om situationen.

– Något är i görningen, sade Charlie.

Han och jag och ett halvt hundratal andra utlänningar och några ungrare, en brokig skara från fem kontinenter, jobbade i DUV:s sekretariat vid Benczur utca. Högkvarteret var inhyst i en överklasskåk från sekelskiftet, där tidens tand – och krig och revolutioner – gnagt hål i marmorn och elegansen.

Demokratisk Ungdoms Världsfederation bildades i London hösten 1945 av ungdomsledare från höger, mitten och vänster, representanter för 30 miljoner organiserade ungdomar i 63 länder. Socialdemokratiska ungdomsförbund var i stort sett de enda som inte var med, eftersom de sedan länge hade sin egen international.

DUV var en fortsättning på den internationella antifascistiska ungdomskommitté som bildats i London under krigsåren. I november 1945 hade liken från det antifascistiska kriget grävts ner, men invaliderna och ruinerna och hungern fanns kvar. I Albert Hall svor ombuden för den unga generationen att åstadkomma en bättre värld.

Men efter 1945 kom 1948. DUV sprack under det kalla krigets första år. Den Moskva-behärskade halvan behöll det gamla namnet, den amerikanskt dominerade halvan döptes till WAY – Word Assembly of Youth.

Den ofta upprepade förklaringen att det var kommunisternas maktövertag i Prag som utlöste det kalla kriget, tror jag inte mycket på. Redan innan andra världskrigets slut hade de stora

gjort upp. Tjeckoslovakien tillhörde den sovjetiska sfären. Det var revolutionen i Kina som rubbade balanskalkylen. Både Washington och Moskva visade också in i det sista, sommaren 1949, att de föredrog en svag Chiang framför en stark Mao.

1956 kallades ryske sekreteraren för Napoleon av oss underhuggare i högkvarteret och vi brukade framhålla, att DUV hade 'minst 86 medlemmar i 93 miljoner länder'. Men det vore fel att påstå, att DUV var en enhetlig kommunistisk international under rysk ledning.

I huset på Benczur utca var striden hård mellan revisionister och dogmatiker och motsättningar existerade dessutom mellan afro-asiater och européer. Latinamerikanerna höll till för sig själva i tredje våningen och trätte inbördes men höll ihop mot våningarna under.

Visste man inte i förväg att myten om monolitisk enhet var en myt, så behövde man i varje fall inte vara länge i DUV-högkvarteret innan man fått det klart för sig. Afrikanska och asiatiska representanter likaväl som europeiska var för övrigt ofta oeniga inbördes. Det vore en överdrift att påstå, att vänskap mellan t.ex. polacker och tjecker i sekretariatet var särskilt översvallande. Italienska ungtkommunisternas ombud hade ingen större respekt för sina franska kamrater, de verkade komma betydligt bättre överens med Nenni-socialistiska ungdomsförbundets representant i DUV. Och så vidare.

Mitt eget jobb bestod i huvudsak av att översätta federationens tidskrift till svenska. Redaktionen var helvit, en fransman, en ryss, en landsflyktig spanjor, en australier, en tysk och Charlie, han var skotte, samt undertecknad. Vi sorterade under pressbyrån, men denna byrå levde bara svagt och flämtande och förorsakade oss inget besvär.

I juli 1956 kom Ulla och jag till Budapest, denna lugna och vackra stad. Tre månader senare skulle det visa sig hur bedrägligt detta lugn var.

Officiellt var jag 'nationell representant' och lägre kunde man inte komma i DUV-ledningens hierarki. Under oss fanns en grupp som inte hade någon talan alls – de anställda i skrivmaskinsbyrån. Alla där var kvinnor.

MEFESZ? DISZ? Szeged? Hela lördagsförmiddagen den 20 oktober surrade DUV-kontoren av rykten. Den oavhängiga studentorganisationen MEFESZ hade bildats under veckoslutet 13-14 oktober i Szeged, en industristad i södra Ungern nära jugoslaviska gränsen.

Namnet var en förkortning av: Ungerska högskole- och universitetsstudenternas union. MEFESZ hade existerat som organisatoriskt självständig förening fram till 1950, då samtliga ungdomsorganisationer klumpades ihop i kommunistiska ungdomsförbundet: DISZ (officiellt hette förbundet Demokratisk Ungdom).

Även i Budapest revolterade studenterna, sades det, och höll möten och röstade och bröt sig ur det allomfattande kommunistiska ungdomsförbundet och anslöt sig till rebellerna. Men det var inte lätt att få någon bekräftelse på vad som egentligen hände. Frågade man någon av de ungerska representanterna i DUV om saken blev man inte mycket klokare.

Under söndagen växte ryktesfloran. Karoly, en ungrare Charlie kände, hade hört att studenter och andra intellektuella i Budapest formulerat ett 14-punktsprogram, som bland annat krävde extra partikongress omedelbart och nyval på samtliga partiposter samt ny regering med Imre Nagy som chef.

Vad var i görningen? Redan på lördagen frågade jag Miklos, en ungrare i DUV, vad han ansåg?

– Äh, det är bara några bråkiga studenter.

På måndagen frågade Charlie hur många medlemmar MEFESZ hade?

- Några stycken bara, sade Miklos övertygat. Han ryckte på axlarna: Inget att fästa sig vid!
- Hur många av studenterna är med i MEFESZ nu, frågade vi tisdag morgon.
- Allihop, svarade Miklos förvånat och såg ovanligt fåraktig ut.

Han var en av dessa brödrävar, vars främsta merit är trofasthet mot byråkratin, alltid småborgerligt städad i sitt uppträdande och föga belastad av störande tankeverksamhet. Det var sista gången jag såg honom, han försvann i det tumultartade händelseförloppet under de dagar som följde.

Säkerhetspolisens chef Mihaly Farkas arresterades 13 oktober. Han dömdes några månader senare till 16 års fängelse, men släpptes under amnestin 1960. Samma lördag arresteringen ägde rum höll de oppositionella studenterna i Szeged en rad möten och diskuterade krav om ändring av partiets politik på en rad punkter.

Den slutliga utformningen av de krav, som senare kom att kallas MEFESZ 14-punktsprogram, skedde i juridiska fakulteten vid universitetet i Budapest under veckoskiftet 20-21 oktober 1956. Det var inte ett nytt partiprogram studenterna formulerade, utan krav på ändringar i MDP:s politik. Det framgår bl. a. av att ingen av punkterna handlade om jordbrukspolitiken, trots att halva befolkningen var sysselsatt inom jordbruket.

Det hör till bilden att den 'polska oktoberrevolutionen' just genomförts utan att det ledde till sammandrabbningar med de ryska divisionerna i Polen, trots att hotet om ryskt ingripande mot Gomulka var överhängande. Den ungerska oppositionen ansåg därför att liknande förändringar skulle kunna genomdrivas i Ungern utan blodsutgjutelse.

Måndagen den 22 oktober organiserade studenter och lärare vid Budapestuniversitetets kommunikations- och byggnationsfakulteter ett massmöte i aulan. Det varade sju timmar. Följande resolution antogs:

Vi stöder studenterna vid Szegeds universitet i deras förslag och bildar en MEFESZ-organisation inom vårt universitet tillsammans med studenterna inom fakulteterna för ingenjörsvetenskap och hortikultur. Det är den nya MEFESZ-organisationens plikt att öppet säga sin mening om de viktiga, olösta problem som existerar i vårt land i dag och de olösta problem som existerar för universitetsungdomen. Vår MEFESZ-organisation har nu 5.000 medlemmar, vilka samtliga röstat för anslutning medelst handuppräckning.

Vi kräver:

1. Omedelbart sammankallande av en ny partikongress. Nyval på samtliga förtroendeposter inom partiet, inklusive val av ny centralkommitté.
2. Reorganisering av regeringen under ledning av Imre Nagy.
3. Absolut likaberättigande mellan Ungern och Sovjetunionen och mellan Ungern och Jugoslavien.
4. Alla sovjettrupper skall lämna landet enligt en fredlig överenskommelse mellan Ungern och Sovjetunionen.
5. Utlysning av allmänna och fria val med hemlig och sluten röstning samt med deltagande av flera partier.
6. Reorganisering av den ungerska ekonomin. Ungerskt uran skall användas inom landet.
7. Offentliggörande av alla handelstraktat med utlandet.
8. Ny värdering av systemet med arbetsnormer samt fastställande av reella minimilöner. Arbetarråd i alla fabriker.

9. Ny genomgång av samtliga domar för politiska och ekonomiska brott som fälldes under Rajkprocessen.
10. Ej hemlig utan offentlig rättegång mot Farkas. Fastslående av vilken roll Rakosi spelat. Återlämnande till Ungern av alla (ungrare) som hålls fängslade i Sovjetunionen.
11. Kossuthemblemets åter som nationalsymbol. Nationella fridagar 15 mars och 6 oktober. Nya uniformer för armén. (Kossuth ledde revolutionen 1848-49 och 15 mars och 6 oktober är revolutionära minnesdagar.)
12. Full frihet att komma till tals i pressen och radion. En ny daglig tidning som organ för MEFESZ. Alla hemliga kartotek över kadermedlemmar i partiet offentliggjorda och förstörda. Alla hemliga kartotek över övriga medlemmar i partiet förstörda.
13. Symbolen för enmansdiktatur och tyranni, Stalin-statyn, omedelbart nedrivna och förstörda.
14. Vi förklarar solidaritet med varandra helt och fullt och vi proklamerar vår solidaritet med arbetarna och ungdomen i Warszawa.

23 oktober

Tisdag morgon 23.10.1956 hade Szabad Nep en ledare på första sidan, som talade om att studenterna skulle ha möten på Petöfiplatsen och vid general Bems staty på eftermiddagen.

Ungerska partiorganet Szabad Nep gav rebellerna sitt stöd! Det intressanta var, att det skedde samtidigt som partiledaren Gerö och andra stalinister i partitoppen var utomlands. De återvände hem i all hast under dagen från förhandlingar med Tito i Belgrad.

Mötesplatserna var inte tillfälligt valda. Sandor Petöfi, nationalskalden som stupade vid 26 års ålder, föll på slagfältet under revolutionen 1848-49. General Bem, som slogs på ungrarnas sida mot österrikare och ryssar, var polack.

MEFESZ-studenter, journalister, författare, arkitekter och andra intellektuella hade haft ett hetsigt diskussionsmöte i Petöfiklubben hela måndagsnatten – fick jag reda på senare – och fram mot morgonen beslutat att organisera demonstrationståg till mötesplatserna.

En minoritet hade krävt att antisovjetiska banderoller skulle medföras i tåget men röstades ner. Slutligen enades man om att i täten ha en banderoll med texten:

‘Vi vill ungersk–sovjetisk vänskap på likaberättigad grund!’

– Psst, kom!

Det var polacken. Jag rakade ner mina papper i en skrivbordslåda och sprang efter honom till polska ambassaden. Den låg bara ett kvarter från DUV-huset räknat. Där pågick en tyst demonstration av ett tusental ungerska studenter. De demonstrerade sin sympati för Gomulka och förändringarna som ägt rum i Polen.

Klockan 10 och 12 sände radion meddelanden om studenternas möten och att de bl. a. hade stöd av författarföreningen.

Klockan 13 kungjorde radion att eftermiddagens möten hade förbjudits på order av inrikesministern, Laszlo Piros!

Klockan 14 meddelade radion att mötesförbudet hävts!

Torget runt general Bems staty i Buda fylldes av tiotusentals ungdomar. Författarföreningens ordförande Peter Veres och många andra talade, men arrangörerna hade inte lyckats ordna

någon högtalaranläggning. Bara de närmast stående hörde talen. Sedan sjöngs nationalsången. En skådespelare deklamerade revolutionspoem av Petöfi:

Vi svär vid ungrarnas gud
att vi ej längre vill vara slavar ...

I hela Budapest var atmosfären laddad. Folk var nervösa, spända, förhoppningsfulla. Bussar och spårvagnar var packade till bristningsgränsen och hade slagsida av alla extrapassagerare, som hängde ut i klasar genom dörrarna. Jag hann inte fram till något möte, det fanns inte en chans att få in en fot i något kommunikationsmedel. Jag sprang genom Pest mot Margit-hid, en av broarna över Donau.

Mötesdeltagarna tågade mot parlamentet. Demonstranterna fyllde den långa bron, över 100.000 deltog, nästan alla var unga. Röda fanor, hemgjorda plakat och banderoller, ungdom från skolor och arbetsplatser, ropande, sjungande, glada!

I täten bars en ungersk flagga med hål i mitten, folkrepublikens symbol: ax, hammare och den röda stjärnan var bortklippt. En grabb bredvid bar en jugoslavisk flagga med röd stjärna på blå-vit-röd botten, andra hurrade och svängde med vit-röda polska flaggor. Efter flaggorna bars banderollen om ungersk-sovjetisk vänskap och likaberättigande.

Ungerska fanor med hål i hängde i nästan alla fönster där vi drog fram, folk ropade och vinkade. Demonstranterna svarade med taktfasta talkörer, skallande som kanonsalut mellan husväggarna:

- Ut med Gerö!
- Vi vill ha Nagy!
- Hem med ryssarna!
- Russzki go home!
- Nu eller aldrig!

Kossuthtorget framför den väldiga, 265 meter långa parlamentsbyggnaden fylldes efterhand till sista ståplats. Arbetare på hemväg från jobbet kom i flockar och slutligen blev det så packat att man knappt kunde röra en hand.

Studenterna hade fått tag i en högtalarbil och en av dem stod på biltaket och talade. Unga män satt på sina kamraters axlar och höll tal. Ingen hörde något. Det gjorde inget. Stämningen var hög ändå. Jag lyckades pressa mig upp på parlamentets stora trappa och kunde ha hållit tal på svenska och hälsats av jubel. Ingen skulle ha märkt att jag var utlänning.

- Ut med Gerö! Vi vill ha Nagy! Ut med Gerö!
- Nagy Imre! Nagy Imre! Nagy! Nagy!

Ropen från det väldiga folkhavet steg mot rymden. Men ingen Nagy visade sig. Tiden gick och alla väntade, väntade, väntade. Förvånansvärt få blev otåliga under denna väntan.

Kvällen kom. Gerö skulle tala klockan 20, men inte till massan på Parlamentsplatsen. Han skulle hålla ett radiotal till nationen.

Plötsligt släcktes alla lampor. Det blev alldeles svart på torget. Någon genial kommissarie trodde kanske att folk skulle gå hem om det blev mörkt!

Istället vred en demonstrant ihop en tidning till en fackla och tände på. Sekunden efter höll otåliga händer upp brinnande tidningsfacklor mot himlen. Effekten var fantastisk, ett hav av

fladdrande lågor i natten, en bekräftelse på hur många vi var. Hett blev det också, som vid en präriebrand.

Klockan 20 talade Gerö i radion. Det var ett klumpigt tal som avslöjade hur konservativ och i egentlig mening okunnig han var om politiska rörelser, trots att han sysslat med politik hela sitt liv. Därmed inte sagt att han var unikt dum; det finns förbluffande många ledande politiker med underutvecklad tankeförmåga.

Gerö förklarade att kritiken mot regeringens och partiets politik bara var försök att undergräva myndigheternas auktoritet. Ingenting i den förda politiken var fel, sade han, demokratin utvecklades och det fanns ingen anledning att ändra något, varken inom landet eller i relationerna till Sovjetunionen.

Därefter deklarerade han någorlunda rent ut, att demonstranterna var chauvinister och kontrarevolutionärer, ligister och fascistelement! Den godmodiga, nästan uppslupna stämningen på Parlamentsplatsen förbyttes i vrede.

– Död åt Gerö! Häng Gerö! Åt helvete med Gerö!

– Vi vill ha Nagy! Nagy! Nagy! Nagy!

En halv timme senare kom vice premiärminister Erdei ut på parlamentets balkong för att tala, men möttes av våldsamt buande och visslande och lyckades inte göra sig hörd. Ropen på Nagy blev ännu starkare.

Klockan 21, äntligen, kom Nagy ut på parlamentsbalkongen, hälsad av enormt jubel. Varför kom han inte tidigare? Fick han inte? Efteråt gick det rykten om hård maktkamp mot Gerö bakom kulisserna, men jag misstänker att förklaringen är mycket enklare.

Man kan förutsätta att allihop i den politiska apparaten var förvirrade, apparatfolket visste helt enkelt inte vad de skulle ta sig till med en politisk massrörelse. De var vana vid att fatta beslut i trög, byråkratisk ordning och greps av skräck inför en rörelse som de inte hade kontroll över. Under tiden de pratade istället för att göra något ackumulerades en enorm energi i folkmassan på Parlamentsplatsen.

Nagy började sitt sena tal med att i stort sett framhålla, att det var sent och dags att gå hem och lägga sig. De 250.000 som hållit sig lugna och väntat på honom i nästan fyra timmar uppmanade han att hålla sig lugna!

Sedan gick det visst upp för honom att faderliga förmaningar inte var vad situationen krävde. Han började trevande tala om nödvändiga politiska och ekonomiska förändringar som snart skulle komma. Han saluterade demonstranternas anda och vilja till positiva insatser och vädjade sedan till dem att visa disciplin och besinning, så att diskussionen om förhållandena i landet kunde fortsätta. Om de litade på honom och tog det lugnt, så skulle Imre Nagy se till att allt ordnade sig till det bästa!

Det var mildt sagt ett tomt tal.

Någon sade att en annan folkmassa samlats på Stalintorget. Det var långt dit och alla kommunikationer hade upphört. Man fick använda benen. En del unga demonstranter hade fått tag i lastbilar och for hurrande genom gatorna.

Det var tättbefolkat på Sztalin ter också, 80.000 grovt räknat. Alla tittade åt samma håll, mot den höga Stalinstatyn. Tjocka stålvajrar låg runt nacken, lastbilar brummade och drog. Statyn sviktade. Sedan gick vajrarna av och ändarna slog som pisksnärtar i luften. Stalin stod stadigt i sina stövlar.

Misslyckandet hälsades med ett stort gapskratt från åskådarna. Folk började ropa galghumoristiska kommentarer om 'Den Store Stalin'.

– Det är svårt att hänga en man nerifrån!

Stämningen var uppåt och de som hade hand om Stalins störtande blev märkbart irriterade. En åskådarmassa kan visa sig hur otacksam som helst när de agerande på scenen inte klarar av föreställningen.

Strax efter kom några man släpande med skärbrännare och gastuber och började skära i knäveckan på statyn. Det var inte längre studenter som dirigerade det hela, utan medelålders män i långa läderrockar.

De argumenterade inte, de gav order. Nya vajrar kom på plats och klockan 21.40 brakade Stalin ner på torget med huvudet före under orkanartade hurrarop. Stövlarna stod kvar på sockeln.

Folk blev alldeles vilda och var nära att trampa ner varandra i ivern att sparka och hoppa och spotta på Stalin. Sedan drog en lastbil iväg med statyn på släp. Den var ihålig och metallskalet dånade som en jättelik trumma mot gatans sten.

Ungefär samtidigt fick några män loss den röda stjärnan på taket av byggfackföreningarnas hus i närheten, men här den krasade i asfalten hälsades det inte med samma jubel. Tveksamheten kanske berodde på att den femuddiga stjärnan var en framstegssymbol för många som haft det sämre förr. Andra betraktade den röda stjärnan enbart som bevis på ryskt herravälde.

Något hade hänt vid radiohuset och stora skaror började springa in mot centrum. Halvvägs hörde jag skottlossning. Jag hade tagit en omväg några tvärgator förbi ryska ambassaden för att se om något var i görningen där, men inte en människa syntes till utanför och det var anmärkningsvärt tyst även inne på ambassadområdet. Alla ljus var släckta i husen.

En stund senare, på Rakoczi utca nedanför Nationalteatern, såg jag en man komma i vild fart med förvridna anletsdrag. Ett hundratal människor jagade honom. Han ramlade nära en övergiven spårvagn och de var över honom: rasande, vrålande.

Dödsskräcken gav mannen kraft att komma på fötter, han tog sig fram till spårvagnen och upp på fotsteget med flera stycken hängande i kläderna. De skrek och spottade och slog honom med knytnävarna. Sedan drogs han omkull och bultades och sparkades till döds. Den sönderslagna kroppen blev liggande i en hög med blodet rinnande i små flöden mellan gatstenarna. Det sades att han var säkerhetspolis, att han tillhörde det hatade AVH.

Jag vet inte vem han var, men det var första gången jag sett en människa trampas ihjäl som ett oskäligt djur. Under de följande dygnet hände samma sak många gånger. Ingen försökte göra något åt det, eftersom vederbörande i så fall hade alla utsikter att själv bli ihjälslagen.

Första salvan vid radiohuset var varningsskott. När Gerö hållit sitt provocerande tal kom en delegation studenter och krävde att få MEFESZ 14-punktskrav upplästa i radion. De släpptes in. Tiden gick och ett rykte spred sig att de 40 studentdelegaterna arresterats.

Folkmassan som väntade utanför började skrika och sedan hämtade några företagsamma personer flera skottkärror med tegelsten från ett bygge i närheten och började bombardera fönstren och porten. Säkerhetspoliserna svarade med tårgas och varningsskott och sköt sedan rakt in i högen. Tre dödades och ett 30-tal sårades.

Ditkommenderade soldater gav sina vapen till demonstranterna när de såg vad som hänt. En ambulansförare försökte komma in i radiohuset med sitt fordon – ambulansen var lastad med ammunitionslådor!

Skjutandet fortsatte hela natten, säkerhetsstyrkan höll radiohuset ända till morgonen. Beväpnade män avtecknade sig som svarta skuggor mot natthimlen, när de sprang på taken runt omkring och sköt i skydd av skorstenar och ventilationstrummor.

Lastbilar med beväpnade män på flaket körde i hög fart genom Budapests gator. Vapnen hämtades på polisstationer och militärförläggningar. De som bevakade arsenalerna gjorde uppenbart inget nämnvärt motstånd. Men de kände tydligen inte heller något behov av att delta i striden utan följde snarare Nagys uppmaning att gå hem.

På Klauzal utca, eller Nyar utca eller någon annan av smågatorna där omkring, jag minns inte exakt vilken, såg jag hur en grupp grabbar, anförda av tre män i läderrockar, hämtade vapen på en polisstation. Medelålders män i bruna läderrockar, som räckte ett stycke ner på smalbenen, syntes påfallande ofta i ledningen för olika aktioner. Om det var fascister eller oppositionskommunister eller något annat var svårt att avgöra just då och situationen var inte sådan att man gick fram och frågade. Senare blev det klart att flertalet av dem möjligen var fascister.

Gruppen som gick in på polisstationen var obeväpnad, med undantag kanske för revolverar. När de kom in gick poliserna sin väg. Strax efter kom upprorsmännen och då var samtliga i gruppen beväpnade. Den siste av dem släckte ljuset och stängde dörren.

Den röda neonstjärnan på ungerska LO-tidningen Nepszavas tak bröts loss av en annan grupp män med skiftnycklar och bräckjärn och kraschade ner på trottoaren mitt emot Palace hotel, där jag bodde. Ett våldsamt skjutande började runt hörnet vid Szabad Neps officin strax efter. Partiorganet Szabad Nep låg bara några kvarter från radiohuset.

En delegation studenter hade krävt att tidningen skulle trycka en extraupplaga med protester mot att säkerhetspolisen öppnat eld och kräva regeringens och Gerös avgång samt publicera MEFESZ 14 punkter. När tidningsledningen vägrade stormades huset. Möbler och skrivmaskiner och mängder av papper vräktes ut genom fönstren. Bokhandeln i bottenvåningen rensades och böckerna brann på trottoaren utanför. Charlie och jag och Ulla och flera andra från DUV iakttog hela händelseförloppet i skydd av en omkullvräkt spårvagn på Lenin körut.

Det var över midnatt när vi kom hem igen till Palace hotel. Magen knorrade, hela dagen hade jag glömt att äta. Ahmed gav mig en torr, stor vetebulle.

Karoly, ungraren, var där. Han satt klistrad bredvid Charlies radioapparat. Genom fönstret hörde vi samtidigt skjutande vid radiohuset. Någon sade att det fanns en reservsändare i inrikesministeriet och att det var den som användes.

– Håll käften, skrek Karoly plötsligt!

Klockan var 2. Radion meddelade att partiets centralkommitté haft möte och föreslog Imre Nagy som premiärminister! Omedelbart efter sade hallåmannen att Ernö Gerö 'stärkts' i sin ställning som förste partisekreterare! Samtidigt proklamerades undantagstillstånd och utgångsförbud med omedelbar verkan.

Vi sprang ut. Nyheten om Gerö spred sig som eld. Folk samlades i klungor och många höll demonstrativt upp sina partimedlemskort och tände eld på dem. En stund senare kom män springande från Szabad Neps tryckeri med händerna fulla av flygblad som uppmanade till generalstrejk och fortsatt kamp tills full seger vunnits. Gerö måste kastas ut! Nu eller aldrig! Vi har vapen!

Flygbladen var undertecknade av MEFESZ. Samtidigt började flygblad med MEFESZ krav spridas bland folkmassorna. De 14 punkterna hade utökats till 16. I punkt 15 krävdes strejkrätt

och i punkt 16 att alla traktat om krigsskadestånd, som Ungern betalt efter andra världskriget, skulle offentliggöras.

Det verkade inte som någon hade lust att gå hem denna natt, med undantag för poliserna. Utanför Czemegebutiken i hörnet av Lenin körut/Rakoczi utca var det svart av folk. Stalinstatyn hade släpats dit och unga och gamla sågade och slog i metallen och bar hem bitarna som segertroféer.

Hamrandet på den ihåliga statyn fortsatte dag och natt och åstadkom ett öronbedövande larm. Den totala maktens symbol förvandlad till upprorets trumma.

24 oktober

Dygnen som följde var kaotiska. Då och då klarnade situationen något, men strax inträffade nya saker som ökade villervallan. Ett uppror är ingen entydig kedja av händelser – även om det ofta blir entydigt i historieskrivningen bakefter. I händelsernas centrum är det mycket som blir tvetydigt, för att inte säga mångtydigt och fyllt av motsägelser.

Studenter och andra grupper kämpade mot AVH:s polisavdelningar och snart nog mot ryska tanks. En del ungerska stridsvagnar och infanterister hjälpte studenterna, samtidigt som några av de ungerska tankbesättningarna uppenbart slogs på AVH:s och ryssarnas sida. Flertalet ungerska arméenheter iakttog ett slags neutralitet.

Det gavs också exempel på neutrala ryssar som vägrade skjuta och på ryska tanks som slogs mot AVH. Därtill kom att rivaliserande revolutionskommittéer senare i viss utsträckning bekämpade varandra. Beväpnade arbetargarden vid Csepelverken, Donauvarvet och andra av Budapests stora industrier deklarerade samtidigt i en gemensam resolution:

– Vi vägrar släppa in någon här. Varken revolutionärer, AVH, ungerska soldater eller ryssar är välkomna!

Påfallande få deltog i striderna. En stor del av de stridande var femtonåringar. Den stora massan av befolkningen höll sig opportunistiskt avvaktande. Det föreföll som om flertalet var beredda att halvhjärtat ansluta sig till den som segrade, oavsett vem eller vilka det var. Många soldater och officerare gav sina vapen till den som ville ha dem och gick sedan runt som vi andra och tittade på.

Tidigt på onsdagsmorgonen kom ungerska truppförband och tanks till gatorna i centrum och det verkade som om allt skulle återgå till det normala igen. Spårvagnarna rullade och bussarna kom igång, folk åkte till jobbet. Generalstrejken var ingalunda hundraprocentig. Men en stund senare blev några spårvagnar beskjutna, förare och resenärer lämnade vagnarna, linjerna blockerades, snart hade alla kommunikationer upphört.

Nagy hade talat i radion på natten och bekräftat att ryska trupper kallats till Budapest för att 'göra slut på blodsutgjutelsen'. Studenterna hävdade i ett flygblad senare att Nagy hållit detta radiotal med säkerhetspolisens k-pistar i ryggen och att det inte var Nagy utan den avgående premiärministern Hegedüs som kallat in ryssarna.

Enligt Nagy skulle de som lade ner vapnen före klockan 14 få amnesti. I ett nytt radiotal av Nagy på förmiddagen förlängdes detta erbjudande till klockan 22, men ingen brydde sig om vad som sades i radion. Nagy vädjade förgäves om fred. Han varnade för provokatörer och lovade snabb förbättring av levnadsstandarden.

Czemegebutiken på hörnet slog upp portarna tidigt på morgonen trots den proklamerade strejken. Många skyndade dit för att proviantera och köerna växte. Priserna var stabila under

hela upproret, det uppstod ingen svart börs på nödvändighetsvaror. Man köade i timmar för bröd t.ex. och det var lika billigt som vanligt när man äntligen kom fram till disken.

Vid 10-tiden kom en man springande på trottoaren med blod rinnande över kinderna från öppna sår i huvudet. Han höll upp sina sönderslagna händer, vädjande innan han föll och fick skallen krossad mot stenläggningen av förföljarnas gevärskolvar och tillhyggen. Kroppen bars in i en källare och i diskussionen efteråt hävdades bestämt, att mannen inte var säkerhetspolis utan vanlig polis.

Den allmänna meningen var att han slagits ihjäl av misstag. Säkerhetspoliser däremot förtjänade att avlivas utan något domstolsförfarande, det verkade de flesta vara överens om. Hatet mot AVH var intensivt, säkerhetspolisen hade hållit många oskyldiga inspärrade i åratals och tagit livet av människor som inte gjort något ont.

Folkvreden vände sig – som alltid – mot underhuggarna, de verkliga skurkarna i AVH höll sig gömda och skyddade. De bodde inte i lägenheter i bostadskvarteren utan i befästa villor utanför stan och visade sig inte på gatorna.

De första ryska tanksen kom slamrande längs Rakoczi utca vid 11-tiden. Ytterst få lämnade livsmedelsköerna utanför Czemege. Har man köat ett par timmar skall det mycket till innan man lämnar sin plats.

Vädret var grådaskigt och jag noterade på ett av de lösa dagboksblad jag bar i fickan, att: Hade det börjat ösregna i går kväll på Parlamentsplatsen hade det kanske inte blivit något uppror ...

En rysk tank stod och brummade på tomgång utanför apoteket. Bortsett från den var gatan nästan idylliskt fridfull – men plötsligt blev det blodigt allvar igen. Kulkärvar randade ytterväggarna, alla kastade sig raklånga i skiten på gatan, en yngling med k-pist stupade.

Han var fortfarande vid liv och stönade, några bar in honom i Czemege, men han var trasig som ett såll i buken och blodet rann ur honom på ett par minuter. Renhållningskarlen kom med en hink sågspån när kroppen burits bort, blodet sögs upp och sedan torkade någon golvet med en våt trasa. Spåren efter ett människoliv är lätt utplånade.

Uppifrån femte våningen någonstans brassade en osynlig skytt på för fullt mot den ryska stridsvagnen. Kulorna rikoschetterade mot plåten och for åt alla håll. Pansartornet snodde runt, höjde kanonröret snett uppåt och sköt. Murbruk och glas rasslade ner på gatan. Det blev meterstora hål rakt in i lägenheterna.

Eldgivningen upphörde lika plötsligt som den börjat och stridsvagnen larvade långsamt iväg. Marken vibrerade av tyngden. En stund senare stannade en rysk pansarbil nära Nationalteatern. Motorstopp antagligen.

Soldaterna där bak tittade försiktigt upp över stålplåtens kant. Några hundra ungrare kom tveksamt närmare, alla obeväpnade. Ryssarna sköt inte. Plötsligt svepte åskådarmassan som en våg över pansarbilen. Vilt tumult och minuten efter var soldaterna ihjälslagna.

Bilen brann som ett hinduiskt likbål. Någon hade antagligen hittat en reservdunk med bensin och hållt över de döda. Det luktade bränt kött. Inte ett enda skott hade lossats. Baktefter sparkade två småpojkar boll med en soldathjälm. Den skramlade mot stenläggningen.

Strider blossade upp och tynade bort. De stridande sköt från vindsfönster och källargluggar, knattrandet studsade i sick-sack mellan husen. Det var beväpnade studenter och säkerhetspoliser som kämpade intensivast i dessa fladdrande gatustrider; de bytte ideligen position.

Brandrök vällde fram i drivande moln över hustaken. Ambulanssirener tjöt. Senare överröstades alla sporadiska strider av ihållande kanonad vid Kiliankasernerna i Pests södra del, där överste Maleter och 4.000 man kämpade mot ryssarna.

I skymningen stod jag hos Charlie och pratade i telefon – telenätet fungerade underligt nog hela tiden – plötsligt slog han mig i nacken med knytnäven, så jag ramlade omkull på golvet och vält bordet med telefonen. Jag blev arg:

– Vad tar du dej till! Är du inte klok?

Han pekade på ett kulhål i fönsterposten, alldeles bakom där jag stått. Någon hade bommat eller också var det bara ett slumpskott. Vi satt på golvet och telefonerade i fortsättningen.

Den nationella revolutionen

På torsdagsmorgonen dånade ungerska tanks genom gatorna med öppna tornluckor. Hurrande soldater och civila stod på dem och svängde röd-vit-gröna ungerska flaggor utan emblem. Den nationella revolutionens seger proklamerades från de mullrande tanksen. Staden jublade.

Enstaka bussar rullade igen på gatorna och en hel del gick till sina jobb. Men det är föga troligt att någon jobbade, alla var upptagna av intensiva diskussioner. Nya rykten föddes var femte minut, ett av de mera seglivade hävdade att Kreml skickat Suslov och Mikojan till Budapest för att reda upp situationen.

Radion meddelade att 800 frihetskämpar – i radiomeddelandet kallades de banditer och sabotörer – gett sig på onsdagskvällen. De hade blivit omringade på ett ställe och lagt ner vapnen. Vilka som omringat dem och var i stan det skett gavs det inget besked om.

Ingen trodde ett ord på denna nyhet. Radion ljuger!

En man i hatt och ljusgrå regnrock blev ihjälslagen en bit från hotellet vid 10-tiden. Skottväxling med automatvapen pågick tvärs över gatan i hörnet av Akacfa utca, men upphörde när tre ryska tanks kom dit. Mannen i regnrock kom ut ur en port, gestikulerade åt stridsvagnsförarna och pekade mot ett hus längre nedåt gatan.

De tunga fordonen satte sig i rörelse. Sekunden efter rusade en massa människor ut ur portarna rakt mot honom. Innan han hunnit ta ett enda steg blev han omkullslagen och sedan bearbetades han av klackar och knytnävar tills den sista livsgnistan ebbat ut. Han var i sextioårsåldern.

Studenterna organiserade ett stort demonstrationståg till Parlamentsplatsen med massor av ungerska flaggor utan folkrepublikens emblem. Den gamla nationella symbolen: Kossuthemblemets med korset och de tre kullarna, hade målats på pappskyltar och bars bredvid flaggorna.

Demonstrationen svällde till 50.000 under vägen. Halvvägs möttes deltagarna av två ryska tanks som – enligt vad besättningarna sade ha sagt – var utkommenderade att hejda demonstrationståget. Men de ryska tankbesättningarna vägrade att skjuta, de vände sina stora stålfordon istället och körde i tåten av tåget, fullastade med hurrande demonstranter.

Tre ryska pansarbilar stod på Parlamentsplatsen när demonstranterna kom dit.

– Jag har ingen önskan att stanna här i Ungern, förklarade deras befälhavare.

Radio Free Europe hävdade i sina sändningar efter tragedin på Parlamentsplatsen att ryssarna öppnat eld mot de obehäpnade demonstranterna och mördat 600. Karoly, som jag har mer förtroende för, sade att han själv sett, att det var AVH-grupper som börjat skjuta mot

folkmassan från de övre våningarna i jordbruksministeriet och från taken på andra byggnader mitt emot parlamentet och från en sidogata.

Omkring 30 människor sårades svårt eller dödades av första salvan, däribland den ryske befälhavaren som stod på torget bland demonstranterna. Ryssarna besvarade omedelbart elden och gjorde vad de kunde för att skydda folkmassan, enligt Karoly. Striden blev mycket häftig. Några kallblodiga bårbärare och en läkare försökte hämta en del av de sårade men mejades ner av AVH. Karoly beräknade antalet döda till omkring 200.

Svarta fanor och tygstycken hängdes ut överallt efteråt till minne av en demonstration i nationell glädjeyra som slutade med massaker. Folk skrek ut sitt hat mot säkerhetspolisen:

– Död åt AVH! Förinta AVH!

Vem som beordrade dessa AVH-grupper att skjuta har jag ingen aning om. Det är möjligt att de öppnade eld i ren desperation över att hela säkerhetsorganisationen i huvudstaden höll på att bryta samman under trycket från studenternas väpnade och oöväpnade aktioner. Det är tänkbart att de betraktade sig själva som goda kommunister och patrioter, vilka gjorde sin plikt och i det längsta försvarade den samhällsstruktur som de oppositionella gick till attack mot.

Ernö Gerö avgick samma eftermiddag – äntligen! Säkert hade mycket blodsutgjutelse kunnat undvikas om han lämnat scenen två dygn tidigare. Men det händer ytterst sällan att maktfullkomliga individer inser när deras tid är ute och avgår frivilligt.

Janos Kadar valdes till förste partisekreterare efter Gerö och samtidigt meddelades att Nagy valts in i presidiet, partiets högsta ledning. Nagy och Kadar utfärdade en gemensam kommuniké som var starkt nationell och gick ut på att Ungern måste gå sin egen väg och forma sin egen socialism. Alla uppmanades att hissa nationalflaggan för att markera slutet på en epok och början på en ny tid. Och sällan har en stad varit så fylld av flaggor som Budapest denna dag.

Styrelsen för ungerska LO hade haft möte på morgonen och enats om en resolution som krävde, att de ryska pansarstyrkorna skulle lämna huvudstaden, att AVH skulle utplånas och att de ministrar från tiden före upproret, som fortfarande satt kvar i Nagys regering, skulle avgå och lämna plats för folk utan blod på händerna. LO ansåg att representanter för Studenternas revolutionskommitté borde få två ministerposter. Slutligen krävdes att en folkmilis skulle bildas och överta ansvaret för ordningen. LO:s ställningstagande riktade sig främst mot Gerö och var säkert ett verksamt bidrag till att han tvingades avgå några timmar senare. Kraven motsvarade folkmajoritetens önskemål, såvitt jag kan bedöma. De flesta ville ha en ungersk parallell till Gomulkas regim i Polen.

Chefredaktören för LO-tidningen Nepszava höll tal från tidningshusets balkong på eftermiddagen när Gerö lämnat den politiska scenen och efterträtts av Kadar. Han hälsade förändringen med tillfredsställelse och förespråkade allmän amnesti och slut på striderna.

De upproriska hade gripit till vapen mot ett styre som fört landet till randen av en katastrof, sade han. Deras modiga kamp hade räddat Ungern. De nya männen i ledningen var en garanti för att landets nationella intressen skulle tillgodoses och för att befolkningens levnadsstandard snabbt skulle höjas. Så snart ryssarna lämnat Budapest skulle striderna och blodsutgjutelsen upphöra.

Talet hälsades med ovationer av folkmassan nedanför balkongen. Åhörarna tog upp den slogan som bäst uttryckte den allmänna uppfattningen och snart ekade den taktfast mellan husväggarna:

– Russzki go home! Russzki go home!

Men det fanns grupper som inte ville reformera utan avskaffa det ungerska samhällssystemet och jag blev vittne till hur en sådan välorganiserad grupp gick till aktion en stund senare.

Torsdagsupplagan av Nepszava hade just tryckts. Tidningen kom ut med ett enda blad. Baksidan var blank. Texten på framsidan hade stora rubriker om att Gerö avgått och ersatts av Kadar och längre ner en rubrik om allmän amnesti.

Tidningsgummor och studenter stod i kö för att distribuera Nepszavas ettbladsupplaga. De fick sina buntar, men hann bara runt hörnet och ut på Rakoczi utca. Där hejdades de av männen i den högerextremistiska gruppen, som slet åt sig tidningspackarna och lagade till ett tidningsbål i rännstenen.

Nepszavas chefredaktör var en modig man. Han kom ut på gatan och började argumentera trots utsikterna att bli ihjälslagen. Diskussionen blev hetsig, männen började ryta åt honom men han röt tillbaka. Folk som strömmade till ställde sig på hans sida och tidningsbrännarna fann för gott att retirera.

Ett nytt skott i den hastigt växande tidningsfloran kom ut samma dag. Tidningen hette Igasz (Sanning) och förespråkade 'kamp till slutet'. Igasz var högerextremisternas organ och vände sig mot Nagy och Kadar. Den innehöll dessutom artiklar som mer eller mindre dunkelt propagerade för 'Stor-Ungern', från tiden före 1945.

Sent på kvällen samlades några hundra demonstranter och tågade iväg från Harsfa utca förbi Palace hotel och försvann inåt en tvärgata.

– Russzki go home!

Deras rop genljöd i mörkret. Många av demonstranterna bar svarta fanor. Luften var kall, dimman suddade ut alla konturer, enstaka skott hördes, men därutöver var det bara demonstranternas rop som bröt tystnaden. Utegångsförbud rådde och staden var som en grav. Det var något maktlöst och förtvivlat desperat över denna sorgedemonstration genom mörka, öde gator.

Hamrandet på Stalin hade upphört några timmar under kvällen men började igen nära midnatt och fortsatte sedan med oförminskat ursinne. Statyn var gjuten i 25 mm tjock metallegering, svår att få sönder.

Tre män stod och slog på den hårda figuren med stora släggor när en rysk tank kom körande. Männen tittade inte ens åt den. Tankföraren girade och stötte med avsikt till ena änden av den långa statyn, så den snodde runt som sekundvisaren på en klocka.

Männen gjorde höga språng för att klara sig undan den svängande metallkroppen och rusade sedan efter tanken och började bearbeta pansarplåten med släggorna. En sprang upp på den och slog på kanontornet. Kanonen viftade runt ett varv och mannen ramlade av. Han reste sig och gick haltande tillbaks och började slå på Stalin igen.

26-27-28 oktober

Tillvaron hade blivit rörig. Dagar och nätter flöt ihop, man sov en stund då och då och åt när man fick tag i något ätbart. Jag var inte ur kläderna på två veckor.

En finne som arbetade i DUV envisades med att gå till jobbet varje morgon som om ingenting hänt. Dramat i den ungerska huvudstaden intresserade honom inte. Studenterna och deras bundsförvanter i kampen var enligt hans orubbliga mening huliganer, samhällsdrägg.

Det som utspelades på Budapests gator var fel sorts revolution. Han ville inte ens följa dess olika faser. Hans egen dogmatiska världsbild däremot var revolutionär, det var han övertygad om.

Jag frågade honom vad han sysslade med i den tomma DUV-kåken på Benczur utca och han svarade, att han pluggade franska! När jag träffade honom ett år senare sade han, att han ångrat sitt ensamma franskluggande under upprorsdagarna. Det föreföll som om han sent omsider börjat intressera sig för verkligheten.

Andra visade ett rödglödigt engagemang. Grekerna var mer hetsigt engagerade än några andra av utlänningarna. Det fanns åtskilliga landsflyktiga greker i Budapest vid denna tid, till minne av den grekiska revolutionen 1944-49, som slogs ner med bistånd av brittiska och amerikanska styrkor.

Många unga greker studerade vid Budapests universitet. Under en lördagsdans i maj 1956 utbröt en våldsam politisk dispyt mellan studenterna och snart började flera hundra av dem argumentera med knytnävarna. Polisen kom och fick slita i timmar innan den stora danslokalen rensats från slagskämpar. Det var greker som förde an på bägge sidor.

En annan grupp greker jobbade på ungerska radions utlandsavdelning. Gruppen splittrades i två oförsonliga falanger när upproret bröt ut. De enades dock om en sak – att överge radion tills vidare för att kunna delta i striderna! En del av dem slogs för Studenternas revolutionskommitté och andra emot. Deras grekiska anda förnekade sig inte, de deltog. De var värda större aktning än alla revolutionära frasmakare av andra nationaliteter i Budapest vid denna tid.

Fängelserna i huvudstaden hade öppnats. Alla fångar släpptes ut, både politiska och kriminella. Hur många som satt inne av politiska skäl vet jag inte, men det var säkert åtskilliga. Under AVH:s glansdagar kunde vem som helst i Ungern bli inburad på mycket lösa grunder.

När Charlie börjat arbeta i DUV-högkvarteret 1954 fick han en dag en inbjudan att hålla föredrag i Szeged. En student var med som tolk. Han studerade vid Budapests universitet och kom med en del kritiska anmärkningar om ineffektiva studiemetoder etc., när de talades vid under resan.

Efteråt frågade en av funktionärerna i ungerska ungdomsförbundet, som arrangerat resan, om föredraget och besöket i Szeged. Charlie svarade att dagen varit lyckad och att han på köpet fått en del intressanta inblickar i ungerskt universitetsliv av tolken. Han tog tillfället i akt och ställde en del frågor för att få reda på mer om förhållandena vid universitetet.

Sommaren 1956, när Charlie för länge sedan glömt denna episod, fick han reda på att tolken arresterats omedelbart efter hans samtal med funktionären och suttit två år i fängelse för sina oppositionella åsikters skull.

– Alltihop var kanske mitt fel, konstaterade Charlie, men jag kunde ju inte drömma om att grabben skulle bli inburad bara för att jag blev intresserad av hur det stod till vid universitetet.

Charlie berättade detta fredagen den 26 oktober. Han hade just träffat en annan ungrare som tidigare arbetat i DUV, men sedan 'fått nytt jobb'. Det nya jobbet var straffarbete. Charlie fick syn på honom när han stod på vakt med k-pist och armbindel utanpå rocken, som angav att han tillhörde studenternas beväpnade garde.

F.d. straffångnen talade om att nästan alla i Studenternas revolutionskommitté var oppositionella som suttit i fängelse kortare eller längre tid under Rakosiepoken. De var inte antikommunister, men de var pålitliga anti-rakosister.

Läget i Budapest hade blivit betydligt lugnare. Radion meddelade att ett direktorat under ledning av Nagy och Kadar bildats natten till fredagen för att styra landet tills vidare. Men det är ovisst om det var någon alls som styrde landet just då.

På det lokala planet däremot fanns det gott om styrelser. Överallt på fabriker och kontor och läroanstalter och institutioner och i bostadskvarter hade revolutionskommittéer bildats, inte bara i Budapest utan i de flesta ungerska städer och samhällen.

Den politiska aktiviteten var enorm de dagar landet levde utan centrala myndigheter. Och de politiska partibildningar som fanns eller uppstod från vänster till höger, verkade trots dödsfiendskapen vara överens om, att så kunde det inte få fortsätta. Folk bestämde ju alldeles själva i flera dygn.

I Budapest dessa få dagar rådde en anda som är svår att beskriva; jag har i alla fall aldrig mött något liknande någon annanstans. Samhällsmaskineriet hade rasat ihop, ingen var hög och ingen var låg längre. Man kunde kanske kalla tillståndet för direkt demokrati. Det låter romantiskt och var möjligen i hög grad romantiskt. I vilket fall som helst fick det ingen chans att börja fungera – vilket ju brukar tas som bevis på livsoduglighet.

Den järnhårda kontrollen över medborgarnas liv var borta. Upprorsmännen hade i stort sett förintat AVH, säkerhetspolisens organisation upphörde att fungera. Företagens AVH-arkiv öppnades av revolutionskommittéerna. Var och en fick sitt kort och kunde studera vad säkerhetstjänsten antecknat om hans eller hennes åsikter och förehavanden. Därtill kom namn och data om tjocka släkten: föräldrar och farföräldrar och morföräldrar och syskon och kusiner i utlandet och bryllingar man aldrig hört talas om.

Gatustriderna ebbade ut under fredagen och lördagen. Folk var påfallande trötta. Nagy och Kadar turades om att tala i radion och uppmanade de stridande att lägga ner vapnen. På torsdagseftermiddagen sade Kadar i ett tal, att de som lade ner vapnen före klockan 18 samma kväll skulle slippa att dömas enligt militärlagarna och bara få stå till svars inför civil domstol.

Hans anbud var inget annat än tomt snack, eftersom myndigheterna inte längre hade någon makt. Vem de stridande skulle överlämna vapnen till upplyste han inte om. I realiteten var situationen sådan, att den som ledsnade och inte ville vara med längre helt enkelt ställde ifrån sig bössan och gick hem.

Radion meddelade t.ex. att det var utgångsförbud redan från klockan 15 på fredagen till klockan 10 på lördagen. Men det fanns varken polis eller militär att arresteras den som bröt mot förbudet och det var följaktligen verkningslöst. Myndigheterna liknade tjugatiga föräldrar som inte längre rådde på sina vanartiga barn.

Ryssarna var inte heller någon effektiv maktfaktor. Deras tanks skramlade runt på gatorna, men det går inte att kuva upprorsstyrkor med enbart tanks. De upproriska gick bara in i närmaste port när tanksen passerade och sedan var allting som förut.

De ryska tankbesättningarna verkade för övrigt inte särskilt intresserade av att slåss. Många av dem hade varit lång tid i Ungern och lärt sig lite ungerska och det fanns många ungrare som kunde ryska. Ofta såg man en parkerad tank i något gathörn och ryssar bredvid som diskuterade och dividerade mitt i stora ungerska folksamlingar.

Ingen visste egentligen var frontlinjerna gick i detta krig som inte var något krig och alla var lika förvirrade. Ryska tankförare och kulspruteskyttar och kanonskyttar försäkrade ivrigt att de inte ville ungrarna något ont och ungrarna sade, att de visst inte hade något emot ryssarna personligen.

Och under tiden rasade något som kunde kallas ett reguljärt slag mellan ryska pansarförband och enheter ur ungerska armén borta vid Kiliankasernerna. Det ägde rum samtidigt som jag såg en rysk stridsvagn stanna och släppa ut två man genom tornluckan för att gå och handla äpplen på salutorget i närheten av Västra station.

Lördag middag cirkulerade ett rykte att arbetarnas revolutionskommitté övertagit kontrollen vid urangruvorna i Pesc och att sovjettrupperna där och deras kommandant ställt sig på revolutionskommitténs sida. Kommandanten hade kanske läst om hur sovjeter uppstod under de ryska revolutionerna 1905 och 1917.

Talade ryktet sant, vilket inte är otänkbart, så undrar jag hur många års fängelse kommandanten dömdes till bakefter för sin solidaritet med arbetarna i Pesc.

Enligt ett radiomeddelande på eftermiddagen hade Nagy fattat beslut om att upplösa AVH. På kvällen meddelades att Zoltan Tildy var med i Nagys nya regering, samme Tildy som ledde det konservativa Småbrukarpartiet i segervalet 1945 och var ungersk president 1946-48 och som sedan hölls åtta år i husarrest.

Hans gamle partibroder Bela Kovacs hade utnämnts till jordbruksminister i den nya ministären. Kovacs var åren efter andra världskriget generalsekreterare i Småbrukarpartiet och känd som antikommunist och klart västorienterad. Våren 1947 dömdes han för 'konspiration mot det demokratiska samhällsskicket' i en rättegång som dirigerades av den dåvarande inrikesministern Laszlo Rajk, vilken avrättades 1949. Kovacs satt nio år bakom galler i Sovjet.

György Lukacs, legendarisk marxistisk teoretiker som retat många oxkommunister, fick hand om kulturministeriet. Redan 1919 var han kulturminister några månader i Bela Kuns revolutionsregering, innan den slogs ner och ersattes av amiral Horthys fascistregim. Under mellankrigstiden levde han i exil, först i Tyskland och sedan i Sovjetunionen. 1956 varade Lukacs ministerperiod en vecka.

De första förhandlingskontakterna mellan Studenternas revolutionskommitté och premiärminister Nagy ägde rum torsdagen den 25 oktober och fortsatte under fredagen och lördagen. Representanter för armén och ordningspolisen och beväpnade arbetargarden och andra grupperingar deltog i sonderingarna och på söndagen förhandlade Nagy med parterna. Beslut fattades att bilda ett nationalgarde som skulle överta ansvaret för ordningen.

Studenterna hade redan ett garde som patrullerade en del gator i centrala Pest och höll situationen under kontroll. Nu skulle man med samlade resurser skapa ordning och reda i hela stan. De som var lojala mot den nya regeringen skulle enrulleras i nationalgardet. Övriga skulle avväpnas, d.v.s. de ganska talrika högerextremistiska eller fascistiska grupper som dykt upp och börjat operera i villervallan. Lokala beväpnade gäng i olika stadsdelar var ytterligare en maktfaktor att räkna med.

Men det skulle snart visa sig att dessa utanförgrupper, fascistiska och andra, inte lät sig avväpnas.

Till chef för nationalgardet utsågs Pal Maleter, översten som lett det envisa försvaret av Kiliankasernerna i södra Pest mot ryska pansarangrepp. Han hade redan hunnit bli upprorets legendariske folkhjärte.

Maleter fick sin officersutbildning i amiral Horthys armé när den var allierad med Hitlers Wehrmacht. I slutet av andra världskriget gick han över till ungerska motståndsrörelsen. Efter kriget blev han medlem i ungerska kommunistpartiet och fick två års vidareutbildning vid en militärakademi i Sovjet.

Klockan 14.45 på söndagen körde en ungersk tank med högtalare som en snöplog genom folkmassorna på Lenin körut och proklamerade eld upphör! På kvällen var det svart av folk på gatorna trots utgångsförbudet.

Hälften av gatlyktorna var sönderskjutna och man snavade i tegelhögar utanför ihåliga fasader. Det luktade brandrök på många ställen. Men stämningen var det inget fel på. Alla människor var glada och hoppades att skjutandets tid var definitivt förbi.

Nagy talade i radion:

– De ryska förbanden skall lämna Budapest!

Skeptiker bland ungrarna menade, att dessa trupper varit så lång tid i Ungern, att de inte längre var pålitliga och att Moskva därför grep tillfället att byta ut dem mot färska ryssar hemifrån.

Studenternas revolutionskommitté

En tung brödbuss kom körande till Czemegebutiken med massor av färska surlimpor. Bagarna strejkade inte, som tur var.

Ryssarna var fortfarande kvar i Budapest måndagsförmiddagen den 29 oktober. På Kossuth Lajos utca sköt en 14-årig grabb sönder periskopet på en rysk tank. Ryssarna klättrade ur, lämnade sina k-pistar till grabben och hans båda kamrater och gick sedan sin väg!

I närheten av östra station bevittnade jag en lika enkel avväpning. Två unga officerare och tre soldater kom i en stor terrängjeep. Ett gäng obehäpnade tonårsgrabbar, sju eller åtta till antalet, klev ut på gatan och gjorde stopptecken. Jeepen stannade och ledaren för gänget gick fram till en av officerarna, avväpnade honom och slet loss officersepåletterna på hans uniform! Den andre officeren ryckte själv loss sina epåletter. Alla fem i jeepen lämnade ifrån sig sina vapen med en axelryckning, övergav fordonet, tände varsin cigarrett och gick därefter och satte sig på ett kafé i närheten.

Det var inte utan att man började undra hur regeringen Nagy skulle kunna fungera i en situation, som utvecklade sig mot full anarki. Gänget som så lättvindigt försett sig med vapen tog uppenbart inte order av någon och tillhörde i varje fall inte det nybildade nationalgardet. Nagy och hans ministrar utfärdade massor av proklamationer de följande dagarna, men det fanns ingen makt bakom orden.

Stencilerade fascistiska flygblad riktade mot den nya regeringen spreds i Budapest denna måndag. Det var relativt lugnt under morgontimmarna, bara enstaka skott här och där, men frampå förmiddagen började en våldsamt skottväxling i närheten av Erkelteatern. Det regnade.

Mot kvällen lyckades Charlie och jag få en intervju med en representant för Studenternas revolutionskommitté. Vi eskorterades till kommitténs högkvarter i juridiska fakulteten av två studenter med k-pistar och nationalgardets röd-vit-gröna bindel runt armén.

I aulan – samma aula där MEFESZ bildats för jämt en vecka sedan – stod en reslig ung man med en isärtagen k-pist framför sig på ett bord. Han instruerade en grupp studentskor i hur man hanterar automatvapen.

Innanför dörren hängde ett stort porträtt av Lenin. Atmosfären gav intryck av ett modernt Smolny – eller Barcelona 1936. Allihop hade basker och regnrock. Under Lenins skarpa nuna stod en trave ammunitionslådor och de passade bra där, det var ovanligt mycket dynamit i den mannen.

– Kalla mig Istvan, sade revolutionskommitténs representant. Han talade god engelska.

I en lärosal bredvid hade Studenternas revolutionskommitté möte med delegater från de Intellektuellas revolutionskommitté, som representerade journalister, författare, konstnärer och liknande grupper från Petöfiklubben. Dessutom deltog ett antal delegater från nyvalda arbetarråd i Budapests större industrier. Dessa tre huvudorganisationer höll just på att nominera gemensamma representanter till Imre Nagys nya regering.

Jag frågade vem som var ordförande i Studenternas revolutionskommitté. Istvan svarade att psykologiprofessorn Ferencs Merey var ordförande. Han är kommunist, tillade han.

– Är många i revolutionskommittén kommunister?

– Flertalet är kommunister. Många av oss är förstås uteslutna ur partiet, därför att vi opponerade oss mot den politik som Rakosi och Gerö stod för.

– Hör du till de uteslutna?

– Jag tillhörde kommunistiska ungdomsförbundet men uteslöts för knappt ett år sedan. Jag rehabiliterades i början av oktober! Hans röst var sarkastisk.

– Varför blev du utesluten?

– Det skedde efter en politisk diskussion jag deltog i. Jag protesterade mot beskrivningen av socialdemokratin som en mildare form för fascism. Jag vägrade ändra uppfattning och så åkte jag ut. Motiveringen var att jag hade antimarxistiska åsikter.

Vi bad honom redogöra för revolutionskommitténs målsättning.

– Vår avsikt är inte att ändra det nuvarande samhällets grund, förklarade han, det vi kämpar för är en socialism med öppen och fri debatt och med en regering och en partiledning som arbetar med demokratiska metoder. Vi vill kort sagt skapa ett verkligt oberoende, demokratiskt Ungern som bygger på socialism.

– Innebär det att ett nytt parti måste bildas?

– Nej, absolut inte. Vi står kvar vid vårt första krav, att en extra MDP-kongress omedelbart skall sammankallas och att nyval skall genomföras på samtliga förtroendeposter inom partiet, inklusive den högsta ledningen. Vi kräver en öppen diskussion av tidigare misstag, både de teoretiska och de som begåtts i den praktiska utövningen. Vi måste åstadkomma ett nytt program på nationell grund, det är alla i revolutionskommittén och alla som stöder den överens om.

– Ja naturligtvis, svarade han på min fråga om väpnad kamp hade kunnat undvikas. Om Gerö tagit upp våra krav i sitt radiotal i tisdags kväll hade vi kunnat förhandla. Och om Nagy i sitt tal tidigt onsdag morgon utlovat ny regering och en ny politisk linje, eller åtminstone omprövning av den gamla, hade allt antagligen varit lugnt igen redan efter några timmar.

Istället meddelade radion att militärlagarna gällde med omedelbar verkan. Folk skulle få den uppfattningen att dekretet om undantagstillstånd signerats av Imre Nagy. Nu efteråt har vi fått bekräftelse på, att Nagy hölls isolerad av säkerhetspolisen i centralkommitténs byggnad och inte hade någon möjlighet att börja utöva sina funktioner förrän onsdag förmiddag. Men det visste vi inte då.

Vi vet också att de första sovjettanken anlände till Budapest redan klockan 2 på onsdagsmorgonen den 24 oktober, dvs. vid samma tidpunkt som radion meddelade att Nagy blivit premiärminister. Det var följaktligen inte han utan Hegedüs som kallade in ryska trupper.

Bakom alltihop stod Gerö, som hade stort intresse av att svärta ner Nagy i folkets ögon och vinna tid att stärka sin egen vacklande position. Gerö är den huvudansvarige, det var han som

gav AVH order om att skjuta obeväpnade demonstranter. Nagys möjligheter att få slut på blodsutgjutelsen onsdag förmiddag var naturligtvis minimala, han ställdes inför fullbordat faktum med sovjetiska tanks i varje gathörn.

– Är det definitivt klarlagt att det var AVH som började eldgivningen vid radiohuset?

– Man kan med mycket stor sannolikhet svara ja, men det är naturligtvis omöjligt att skaffa hundraprocentigt säkra bevis. Vi vet att våra demonstranter var obeväpnade och vi vidtog alla tänkbara steg för att undvika provokationer. När sedan säkerhetspolisen öppnade eld överallt återstod inget annat för oss att göra än att skaffa vapen och besvara elden.

Väldiga folkmassor var i rörelse, fortsatte han. Det är möjligt att det bland dem fanns beväpnade personer som grep tillfället att provocera AVH. Men allt talar för att det var AVH som började.

När skottväxlingen kommit igång förändrades situationen. Då började målmedvetna fascistiska grupper operera i centrum, det vet vi. En mycket farlig situation hade kunnat uppstå på onsdagsmorgonen, eftersom vi inte hunnit formera oss till någon egentlig maktfaktor då och armén och ordningspolisen till största delen ställde sig neutrala, passiva. En blodig kamp mellan oss och dessa grupper hade kanske inte kunnat undgå. Det är en bedömningsfråga. Men någon långvarig kamp hade det inte kunnat bli, de var inte så många. Det hade under alla omständigheter inte blivit ett sådant blodbad som inkallandet av sovjettrupperna åstadkom.

– När förvandlades MEFESZ till Studenternas revolutionskommitté, frågade Charlie.

– Revolutionskommittén bildades egentligen i tisdags kväll (23.10) efter massdemonstrationen utanför parlamentet. Kommittén som organiserat eftermiddagens möten och demonstrationer hade samlats för att diskutera vad nästa steg skulle bli, när det kom meddelande om att AVH öppnat eld mot demonstranterna vid radiohuset. Vi beslutade då att konstituera oss som permanent kommitté för att leda kampen och i torsdags ändrade vi namnet till Studenternas revolutionskommitté.

– Hur och när började förhandlingarna med Nagy?

– I torsdags sände revolutionskommittéernas och arbetarrådets samarbetskommitté en förhandlingsdelegation till honom som presenterade kraven i vårt 16-punktsprogram plus två nya punkter om att sovjettrupperna omedelbart skulle lämna Budapest och att säkerhetspolisen omedelbart skulle upplösas. Han accepterade inte alla våra krav, men tillräckligt många för att förhandlingarna skulle kunna fortsätta. Sedan dess har vi gemensamt arbetat för en fredlig lösning och i går fattades beslut om att bilda ett nationalgarde och blåsa eld upphör. I dag har vi enrollerat en massa nya studenter i nationalgardet och beväpnat dem med de vapen vi fått från polisens arsenaler.

Jag frågade honom varför skjutandet fortsatte i en del stadsdelar trots överenskommelsen om eld upphör?

– Det finns beväpnade grupper som vägrar enrollera sig i nationalgardet, främst i Budapests 6:e, 9:e och 13:e distrikt, svarade han. Vi är inte ansvariga för dem och kan inte göra något åt dem just nu. När sovjettrupperna lämnat staden kommer ordningen att återställas.

– Är du absolut övertygad om det?

Han slog ut med armarna i en gest som kunde tolkas som ett frågetecken. Vi tackade honom för att han spillt så mycket tid på oss och eskorterades ut.

Det kan tilläggas att Budapests revolutionära studenter ett par dagar senare förlorat all kontroll över utvecklingen och efter ytterligare ett par dagar var Studenternas revolutionskommitté helt enkelt glömd.

I en revolutionär situation, när allting är på glid, kan avgörande förändringar inträffa på ett par timmar. De som går till offensiv övertar initiativet. I Budapest gick olika högergrupper till offensiv sedan studenterna slagit in på en defensiv linje, enrullerat sig i nationalgardet och mer eller mindre förvandlats till ordningens upprätthållare. Deras ledning tvekade att styra rakt ut i händelsernas malström och spolades in i bakvatten.

Efter intervjun gick vi hemåt genom en smal gata. En ungersk tank sköt av någon anledning en granat åt vårt håll och smällen fick mig att klättra upp på en vägg som en fluga.

– Det finns ingen anledning att hoppa så när man hör ljudet, då är det redan för sent, påpekade Charlie torrt.

Han hade varit soldat i andra världskriget och visste vad han talade om. Sedan blev han japansk krigsfånge och slavarbetade 3 1/2 år på den beryktade dödsjärnvägen i Burma (bron över floden Kwai m. m.).

Den intensiva drabbning som rasat större delen av dagen om AVH:s lokaler vid Republikplatsen hade upphört och det var märkvärdigt tyst i 8:e distriktet.

Några stycken av oss som bodde på Palace hotel hade varit vid Republikplatsen som åskådare vid middagstid – på behörigt avstånd. De som försökte storma lokalerna var nästan uteslutande grabbar i tonåren.

En av dem, han var 17 år, hörde hemma i Győr, 100 km från huvudstaden. Vi pratade med honom när han retirerade en stund från eldlinjen och tog rökpaus. Han talade om att många som var yngre än han kommit till Budapest på eget initiativ för att delta i kampen för ett nytt Ungern.

— Folk ger oss mat och sova kan man göra när man blir gammal, sade han.

Vi frågade hur han tänkte sig det nya Ungern och fick till svar, att det skulle vara ett land där myndigheterna inte bestämde allt.

— Om jag vill åka utomlands ett tag skall jag kunna göra det utan att be om lov, tillade han förklarande.

Sent på kvällen gick vi åter dit. Utegångsförbud. Många gatlyktor hade skjutits sönder på Rakoczi utca, månen kastade ett svagt sken ner genom dimman, det var nära midnatt och kallt.

Pojkarna hade segrat. Omkring 30 lemlästade män låg utanför byggnaden. Ett av liken hängde i fötterna från en trädgren. Huvudet var avskuret och låg på marken. Det var sotigt, håret var bortbränt.

Nagy-veckan

De ryska pansarförbanden hade lämnat Budapest. En ungersk tank körde förbi hotellet i stark fart tidigt på tisdagsmorgonen. Fönsterrutorna klirrade. Det stod fullt med sjungande ungerska soldater på tanken. Motordånet överröstades av deras starka stämmor. De sjöng om sitt land, om Ungern.

Bussarna rullade igen på Lenin körut. Många gick till jobbet, till vardagen, till ordningen. Men friden varade inte länge. Uppe vid Kenyermezö utca stod en ung man med en skjutklar k-pist och hindrade folk att komma fram. Han tillhörde inte nationalgardet.

Omkring 50 personer argumenterade med honom på några meters avstånd. De var på väg till sina jobb. Den unge mannen uppmanade dem att strejka mot regeringen. Femtio mot en. Men den ensamme hade laddad k-pist och förklarade frankt, att om någon försökte komma förbi så skulle han skjuta.

Det föll inte någon in att gå runt kvarteret för att komma fram, eller också stod det någon och spärrade där också. Till slut ledsnade en medelålders stor karl. Han gick förbi och drog de andra med sig. Den unge mannen stod där alldeles stum med sin k-pist. Men ingen försökte avvärja honom.

Ett demonstrationståg drog fram genom gatorna i centrum och krävde högljutt att Nagy skulle avgå. De höll tyst om vem de ville ha i stället. Snart började demonstranterna ropa högerextremistiska slogans om att återerövra alla ungerska områden som förlorades efter första världskriget.

Vid 10-tiden var det folkmöte utanför Czemege. En ivrig agitator framhöll hur oduglig Nagys regering var. Det verkade som om en organiserad kampanj startats mot Nagy. Strax efter mötet plundrades en stor herrekipering längre upp på Rakoczi utca.

Ett väl beväpnat band kom dit med en stor lastbil, jagade iväg expediterna och gav var och en som ville ansluta sig till deras grupp en kostym och några handgranater ur lagret på bilen. Hela sceneriet var ganska förvirrat och fantastiskt. De lyckades värva några stycken och hjälptes sedan åt att slänga upp travar av kostymer på lastbilsflaket ovanpå granatlådena, startade bilen och försvann. Inga milismän ur nationalgardet kom dit för att hejda deras framfart.

Det började gå utför med moralen. Under den första veckan av upproret hände det sällan att någon stal något. Frihetskämpar brukade hålla vakt utanför sönderskjutna skyltfönster eller samla ihop skyltvarorna och skicka bud efter butiksföreståndaren, som kom och låste in sakerna. Studenter och medlemmar i de nybildade arbetarungdomsklubbarna, som samarbetade med dem, aktade sig noga för att bli stämplade som tjuvar.

De var beredda att gå hårt fram för att upprätthålla en sträng revolutionär moral och tvekade inte att i nödfall hota folk med arkebusering för försök till stöld. Under Nagy-veckan upplöstes denna rena anda och hårda disciplin dag för dag. Nationalgardisterna gjorde vad de kunde för att hejda sönderfallet, men de lyckades inte få någon ordentlig kontroll över situationen.

Vilka det var som plundrade herrekiperingen vet jag inte exakt, men jag fick reda på att Josef Dudas ledde en liknande raid mot Nationalbankens kontor vid Izabella ter. Hans gäng lade beslag på i miljon forint i sedlar. Dudas delade ut en stor del av pengarna på torget och utökade sin beväpnade styrka med åtskilliga män.

Josef Dudas blev känd första gången år 1944, då amiral Horthy försökte åstadkomma en separat överenskommelse om vapenstillestånd mellan Ungern och Sovjetunionen. Horthy tog kontakt med den illegala kommunistiska partiledningen och erbjöd dem två platser i den femmannadelegation som skulle skickas till Moskva. Partiledningen svarade ja under förutsättning att Horthy gav partiet 5.000 skjutvapen att delas ut bland medlemmarna för att bekämpa nazisterna.

Det ville inte Horthy gå med på. En förhandlingsdelegation skickades likväl till Moskva. Två av de fem delegaterna utgav sig för att vara betrodda ungerska kommunister. Den ena av dem var ingenjör Josef Dudas.

Efter krigets slut arbetade Dudas på en fabrik i Budapest och blev kommunistisk partimedlem. Men i valet 1947 ställde han upp som kandidat för Småbrukarpartiet. Nästa gång han hördes av var i slutet av oktober 1956.

Dudas blev arresterad efter bankrånet vid Izabella ter, men släpptes igen på order av försvarsminister Kiraly. Nagy protesterade mot frigivningen av Dudas och begärde en förklaring från Kiraly, men denne hade redan lämnat ministeriet och anslutit sig till en beväpnad styrka utanför huvudstaden.

Jag fick dessa uppgifter om Dudas av en journalist på LO-tidningen Nepszava som hette Thomas. Han talade om att Kiraly fått sin officersutbildning i Horthyarmén och efter kriget blivit officer i folkarmén.

Thomas var en mycket skicklig journalist och välkänd i Budapest. Han hade otaliga informationskanaler. När upproret slagits ner flydde han via Österrike till Mexiko. 1958 skrev han ett brev till redaktionen på Nepszava och förklarade bl. a. att han trivdes ganska bra i Mexiko: Här har jag åtminstone lov att kritisera regeringen!

Valda delar av hans brev publicerades en månad senare i den satiriska tidningen Ludas Matyi med följande kommentar:

Vad menar f.d. kamrat Thomas? Inte har väl någon här hindrat honom från att kritisera den mexikanska regeringen!

Våldsamma gatustrider utkämpades på flera ställen i centrala Pest på tisdagseftermiddagen, 30 oktober. Det blev allt svårare och snart helt omöjligt att få reda på vem som slogs mot vem.

Klockan 15.20 meddelade radion att regeringen ombildats igen – för tredje gången på sex dagar. Flerpartisystem proklamerades och det skulle bli val så snart ordningen återställts.

– Då kommer det nog att dröja med valen, sade Karoly.

Ibland såg det faktiskt ut som om nationalgardisterna hade staden under kontroll. De slet tappert men situationen växlade som blad för vinden och slog gång på gång över i växande anarki.

Nagy värdjade till Anna Kethly och andra ledande socialdemokrater att överta de ministerposter han erbjöd dem, men de vägrade så länge ryska trupper fanns kvar i landet. Det var inte något realpolitiskt ställningstagande eftersom Nagy inte hade någon möjlighet att uppfylla ett sådant villkor.

Det är inte säkert att hans ministär hade kunnat räddas med socialdemokratisk hjälp, men en vänstersamverkan skulle ha stärkt hans vacklande position och gett honom manöverutrymme – vilket var det viktigaste just då, eftersom ryssarna kunde tänkas acceptera en blandad regering bestående av vänsterpolitiker. Kreml skulle däremot ingripa omedelbart om de växande högergrupperna fick för stort inflytande.

Men socialdemokraterna verkade vara mera intresserade av att bygga upp sin apparat än att göra politik. Flygblad delades ut med adresser på 18 socialdemokratiska distriktskontor i Budapest. Det var raskt marscherat.

Janos Kadar höll ett radiotal och förklarade att Ungerns kommunister ville ha fria val igen som 1945 (då de fick en sjättedel av rösterna). Den gångna 11-årsperioden hade varit ett stort misstag, sade han. (!) Partiet ville börja om från början igen. I nästa andedrag sade han att de ungerska kommunisterna stod starkare än någonsin tidigare, eftersom revolutionen rensat partiet från opportunisterna.

Och nog hade MDP rensats med besked den vecka upproret varat. Partiet var nästan totalt förintat. Kadar var förstesekreterare i en partiapparat utan medlemmar.

Nya tidningar kom ut varje dag. De senaste hette 'Ungdomens och soldaternas tidning', 'Rättvisa', 'Oberoende', 'Soldaternas och den beväpnade ungdomens tidning' och 'Folkets röst'. Det var omöjligt att få reda på vilka grupperingar som stod bakom utgivarna av det växande antalet pressorgan.

LO-tidningen Nepszava, som ett par dagar tidigare övertagits av medarbetarnas revolutionskommitté och förklarats oavhängig, övertogs på tisdagskvällen av socialdemokraterna med redaktion och allt. Nepszava hade varit socialdemokratiskt organ före tvångsäktenskapet med kommunisterna 1948.

– För en vecka sedan var jag medarbetare i en partitrogen kommunistisk tidning och sedan i ett organ som förde LO-ledningens talan mot partiledningen och sedan i en oavhängig tidning och nu i ett socialdemokratiskt partiorgan – det går undan nu för tiden. Voilá! Vad blir det härnäst, utbrast Thomas.

Vår socialdemokratiska partistyrelse sitter just nu i direktionsrummet och har möte, tillade han. Det är ett parti utan medlemmar, precis som kommunisterna. Den ungerska vänstern består för närvarande av några beväpnade studenter, som inte vet vad de skall använda sina bössor till. Hur skulle Nagy kunna göra något i en sådan situation? Thomas skakade på huvudet.

Punjab och polacken, Ho, finnen, Gerhard, spanjoren, chileneren, Chris och Charlie och jag skulle stanna i Budapest och ta hand om högkvarteret vid Benczur utca och så snart som möjligt försöka få till stånd en överenskommelse, som reglerade federationens relationer med Nagyregeringen och de nya myndigheterna. Alla andra utlänningar som arbetade i DUV skulle temporärt flytta till Prag.

– Vi som stannar kvar här blir kanske inburade, sade chileneren.

– Ja, här i landet finns ju starka traditioner att hellre låta för många än för få sitta inne, svarade Chris.

Jag utsågs som ansvarig för transporten av bagage ner till Donaukajen, varifrån en tjeckisk passagerarbåt skulle avgå onsdag middag. Det visade sig omöjligt att få tag i något transportfordon. Ruby var klyftigare än jag, hon talade med hotelldirektören och vi fick hyra en gårdskarl med dragkärra. Vi tågade iväg i samlad tropp ner till Donau med den skramlande kärran fullastad med väskor. Jag stannade kvar på kajen och vinkade av Ulla och de andra. Båten var fördröjd, men till slut kom den iväg och jag traskade den långa vägen till högkvarteret på Benezur utca där vi som var kvar skulle ha möte.

Efteråt gick Charlie och jag tillsammans hem till hotellet. På Bajza utca stod en ung man med k-pist mitt på gatan. Han hade ett ark skrivpapper i handen och tittade upp mot lägenheterna i ett stort hyreshus. En kompis till honom kom och ställde sig bredvid och båda tittade på papperet, pekade upp mot huset och gick sedan in genom porten. Vi hade hunnit fram till hörnet av kvarteret då ett ratatatata hördes från en av lägenheterna.

Thomas hade sagt att beväpnade fascistgrupper gick runt med adresslistor och likviderade partifunktionärer och andra mer eller mindre kända kommunister de hade uppskrivna. Jag ställde mig skeptisk och trodde han överdrev, men efter händelsen vi bevittnat var det lättare att tro på uppgifterna om systematisk likvidering.

Skaror av ungerska emigranter hade återvänt över den öppnade gränsen från Österrike och Västtyskland. Flertalet av dem önskade förvisso ett kommunistiskt nederlag i Ungern och

tvekade inte att ta del i striderna. Några av dem kom möjligen enbart för att utkräva personlig hämnd och göra upp gamla räkningar utan dom eller rannsakan.

Alla hälsades inte välkomna. Historier cirkulerade om f.d. godsägare som återvänt och fått stryk av bönder, vilka inte hyste någon kärlek till kommunistiska funktionärer, men heller inte till forna godsägare.

Från Rakoczi utca tog vi en omväg förbi Republikplatsen. Liken av de 30 män som skjutits där under drabbningen på måndagen hade transporterats bort. Tre grävmaskiner höll på med att skovla upp ett väldigt hål i marken framför AVH-huset. Man trodde att säkerhetspolisen hade hemliga betongbunkrar under husets källare; några trodde sig veta att det fanns tortyrkamarar därnere i underjorden. Grävandet fortsatte flera dagar. Utan resultat. De hemliga valven var nog inte annat än fria fantasier.

Två man ur nationalgardet med armbindlar och k-pistar stod vakt vid ingången till Palace hotel. På kvällen var det utgångsförbud som vanligt, men de släppte ut oss och vi tassade tvärs över den mörka tomma gatan till Nepszava för att få nyheter. Vaktposterna utanför tidningsofficinerna nickade igenkännande och öppnade dörren.

Thomas kom störtande genom en av redaktionens många vindlande korridorer. Han berättade upphetsat att engelska och franska styrkor landsatts i Suez!

Vi stod vid ett fönster och tittade ut på trasiga hus. En dov känsla av fruktan, hjälplöshet och vår egen litenhet inför de gigantiska militära maskinerierna grep oss.

Världskrig?

– Jag tänker i varje fall inte bli soldat en gång till, deklarerade Charlie till slut.

Hyreskasernerna i Budapest är byggda i fyrkant med cementgård i mitten. Jag var ute och gick på bakgator i centrum, det var den 1 november, torsdag, luften var kylig och staden lugn, ingen skottlossning någonstans. Från en av cementgårdarna hördes många röster och jag gick in genom porten.

Kvarterets revolutionskommitté eller snarare brödkommitté höll möte. En kraftig kvinna förde ordet. Utanför varje uppgång stod två kvinnor med en stor spånkorg mellan sig. En beväpnad polisman med armbindel kom in genom porten och efter honom kom en brödbil. Fullt med folk i alla fönster.

Kvinnorna med korgarna ställde sig i rad och fick bröd i tur och ordning: uppgång A 22 surlimpor, B 19 stycken, C 28 osv. Det gick lugnt och smidigt, alla fick sitt. Vem som tagit initiativet till denna form av distribution vet jag inte; det var kanske den kraftiga kvinnan som ordnat saken, så att hennes medsystrar skulle slippa stå timme efter timme i affärernas ringlande brödköer.

På Lenin körut nedanför Ungerska ungdomens alle, f. d. Sztalin utca, hade en man hängts med en grov stålvarj i ett träd. Det sades att han var säkerhetspolis. Vajern var hårt ådragen i en klumpig knut, huvudet hade svällt och de döda ögonen var riktade mot trottoarens fotgängare.

Alla terrorns offer förklarades vara säkerhetspoliser av dem som utförde likvidationerna och folk accepterade förklaringen eller höll tyst om de tvivlade.

Det finns många sätt att ta livet av människor. De senaste decennierna har vi européer sett bevis på den stora uppfinningsrikedom politiska fanatiker visat i konsten att döda. Den vidrigaste metoden av de många metoder att avliva som praktiserades av högerextremister i Ungern 1956 gick till så, att offret surrades fast upp och ner vid ett träd eller en stolpe med nacken mot marken, varefter bröstkorgen sparkades sönder.

Hotellen svämmade över av journalister och fotografer västerifrån. Rader av dollargrin åkte omkring med stjärnbaneret, trikoloren, Union Jack eller någon annan flagga spänd över kylaren.

Det var ambassadbilarna som började med flaggdraperingen för att markera passagerarnas diplomatiska status. Pressfolk och alla möjliga andra skaffade snabbt flaggor till sina egna bilar. Många sorters folk opererade i villervallan, efter ett par dagar hade nästan varenda personbil en utländsk flagga utspänd över kylaren.

Redan innan jag läst Jaques Ellul var jag intresserad av hur propaganda tillverkas och i dagboksbladen från Budapest finns bl. a. följande exempel som jag noterat under rubriken Hur man gör propaganda:

Två engelska fotografer fick tag i en berusad farfar nere vid Astoria och tyckte han skulle vara med på ett hörn – han hade så praktfullt skägg nämligen. Revolutionär veteran ungefär. Bössa lånades av en beväpnad fotgängare. Gubben stramade upp sig och stod gevär för fot. Det blev säkert fina bilder.

– Russzki go home! Russzki go home!

Ropen ekade över kajen. Ryska familjer, mest kvinnor och barn, gormade och skrek och kämpade desperat för att komma ombord på en flodbåt till Tjeckoslovakien. Flertalet släpade med sig en massa sängkläder, dundynor i enorma knyten blockerade landgången. Det såg komiskt ut – trots att det är föga skrattretande att se flyktingar.

Ungrarna som tittade på skrek spydiga avskedshälsningar till ryssarna. En amerikansk fotograf var skådespelets mest fascinerande figur. Han var skicklig. Han regisserade föreställningen. En ungrare översatte. – Nu knyter vi nävarna!

Och tusen ungrare på kajen knöt villigt sina nävar mot ryssarna. Amerikanen var förtjust. Hans filmkamera surrade som en geting. Sedan blev han tvungen att byta filmrulle och viftade stopptecken med handen. De frivilliga statisterna tog rökpaus.

I parker och planteringar hade gravar grävts åt stupade frihetskämpar som ej kunnat transporteras till eller fått plats på kyrkogårdarna. Enkla träkors och några blommor, gråtande anhöriga. De fallna var i allmänhet mycket unga. Det var många i Budapest som bar sorgband.

Ledaren för ett nybildat katolskt ungdomsförbund talade i radion och uppmanade ungdomen att ansluta sig. Ungerska kyrkans primas, kardinal Mindszenty, hade befriats ur fångenskapen och hälsats med klockringning i alla Budapests kyrkor. Han kom också till tals i radion.

Ungerska LO hade lämnat Fackliga Världsfederationen i protest mot federationens uttalande i Ungernfrågan, meddelade Nepszava. I federationens ställningstagande hette det att upproret var en kontrarevolutionär resning.

Akademiker och intellektuella i Budapest riktade samtidigt en appell till Världsfredsrådets dåvarande ordförande Joliot Curie, att rådet under sitt möte i Stockholm skulle diskutera det ungerska folkets kamp. Rådet hade sammankallats för att diskutera Suezkrisen!

Nya ryska trupper har kommit över gränsen till Ungern, hörde vi i radion på torsdagskvällen. Sedan talade premiärminister Nagy och förklarade Ungern neutralt och ej längre bundet av Warszawapakten. Han vädjade till de fyra stora att garantera landets neutralitet och uppmanade FN att diskutera Ungernfrågan.

Många ungrare trodde att Washington skulle ställa ultimatum och försöka hejda ryssarnas truppreelser, men det var bara önsketänkande. Supermakterna har sina intressesfärer och

regeringen i Washington hade för länge sedan godkänt att Ungern tillhörde den sovjetiska sfären.

Irländaren Conor Cruise O'Brien, delegat i en 'obetydlig delegation' i FN under Ungern-krisen, har i sin bok 'Writers and Politics' redogjort för den säregna amerikanska aktiviteten just då i FN-skrapans plenisalar och korridorer:

'Så länge Nagys regering satt kvar vid makten i Budapest använde mr Dulles representanter hela sitt inflytande mot varje försök att hjälpa honom ... Det var först efter att det ungerska upproret definitivt hade krossats, och ingen möjlighet eller risk längre fanns för effektiv intervention från FN:s eller USA:s sida, som Nagy och hans män började hyllas som hjältar och martyrer ...'

Om någonting gjorts via FN, påpekar O'Brien, om t.ex. FN:s generalsekreterare eller åtminstone några av hans närmaste medhjälpare skickats till Budapest, så hade detta kanske inneburit, att Kreml avstått från att krossa Nagyregeringen. Men om ryssarna intervenerat i alla fall, trots FN:s närvaro i den ungerska huvudstaden, då skulle FN och därmed Förenta staterna blivit moraliskt förpliktade att försvara Nagy och Ungern och den risken ville inte den amerikanska regeringen ta. Så långt sträckte sig inte Washingtons intresse för ungrarnas frihet.

Det är alltid intressant att spekulera över vad resultatet skulle ha kunnat bli om det ogjorda blivit gjort. Om de ungerska socialdemokraterna t.ex. gett Nagy aktivt stöd från början och om deras stöd medfört att Nagys regering stabiliserats så pass, att Kreml av den anledningen avstått från intervention, då kunde detta så småningom ha medfört socialdemokratiskt inflytande i övriga östeuropeiska folkdemokratier. Vilket i sin tur kunde ha inneburit ett närmande mellan öst och väst och en betydligt snabbare normalisering av situationen i Europa och så vidare.

Hypoteser om vad som kunde ha hänt är som sagt intressanta, men förutsättningen är att politikerna som fattade besluten skulle ha sett saker och ting i större sammanhang och varit medvetna om de historiska konsekvenserna av sitt handlande. Men det är tyvärr orealistiskt att förutsätta en sådan insikt och ett sådant medvetande hos politiker och därför ser ju också världen ut som den gör.

Gatstenarna som varit spridda över Lenin körut låg åter i travar längs spårvägsskenorna. Poliser ur nationalgardet dirigerade trafiken. Gatsoparna arbetade frenetiskt och åstadkom slingrande dammfria gångar mellan murbrukshögarna från sönderskjutna fasader. Det var fredag den 2 november, och allt verkade ganska normalt.

Charlie och jag hade gått till DUV på Benczur utca. Det fanns inga andra i huset utom portvakten och en kvinnlig ungersk sekreterare. Vi kokade kaffe och pratade om vad vi hade där att göra egentligen, när en man med k-pist knackade på dörren. Man hade trott att kåken var tom, sade han. Bakom honom stod en kvinna och tre barn.

Den beväpnade mannen hävdade att han representerade en lokal revolutionskommitté i stadsdelen och den hade beslutat att kvinnan och barnen skulle flytta in i DUV:s hus eftersom deras egen bostad hade demolerats under striderna.

– Alla trodde att huset var tomt, upprepade han. Sedan beklagade han misstaget och avtågade tillsammans med kvinnan och barnen.

Det var då Charlie och jag kom på iden att bilda DUV:s revolutionskommitté. Vi utgick från att andra revolutionskommittéer skulle lämna huset i fred, när de fick reda på att det redan tillhörde en revolutionskommitté. Sagt och gjort. Sekreteraren författade några maskinskrivna rader på ungerska om saken. Vi skrev under med våra namn och klämde för säkerhets skull dit

en massa olika stämplor och satte upp ett av dokumenten utanför porten och ett nere vid grinden. Det fungerade utmärkt, det kom ingen mer som försökte lägga beslag på kåken.

Över hela stan fanns mängder av hemmagjorda affischer och program uppklistrade. Otaliga nya partier och kommittéer tog del i papperskriget. Alla hade åsikter om hur det framtida Ungern skulle se ut och om allt möjligt annat också. Kvasifilosofiska tänkare och olika sorters förståsigpåare klistrade fast krångliga uppsatser utanför porten. Deras skrivelser handlade om världens ondska och livets gåtor och allmänheten inbjöds till diskussion tre trappor över gården klockan 18.30.

På väggar och skyltfönster satt tjocka lager av upprop och appeller skrivna med bläck eller blyerts eller på maskin eller stencilerade. En punkt som ständigt återkom var att ryssarna måste lämna landet. Men därutöver var meningarna delade.

Alla företag som kommunisterna stulit måste återlämnas till de rättmätiga ägarna, krävde en del kommittéer. Arbetarna går aldrig med på att återlämna fabrikena, hade någon skrivit med reservoarpenna ovanför.

Lotterier och ränta på pengar är stöld av andras arbete, hade någon textat på ett ställe och det håller man gärna med om. Nepszavas chefredaktör berättade att tre trettonåriga grabbar hade kommit till tidningen och krävt att få ett program tryckt i tidningen eller som flygblad. Det omfattade 36 punkter och de hade skrivit det själva. Deras program var ovanligt förnuftigt, sade han.

Under en satirisk teckning av Matyas Rakosi med en väska i näven stod: Vi vill inte ha fler flintskallar!

En annan teckning föreställde Hitler och Stalin. De hade en träta i helvetet om vem som haft den största makten över sitt folk.

– När jag skrek heil stod hela Tyskland givakt med armén i vädret, skröt Hitler. Men Stalin var inte imponerad.

– Jag sa åt ryssarna att hålla käften och det dröjde tre år efter min död innan någon vågade öppna den, replikerade han.

(Chrusjtjovs fördömande av Stalin på 20:e partikongressen ägde rum tre år efter hans död.)

Mitt i floden av socialdemokratiska, högerextremistiska, borgerliga, kommunistiska, nationella, vänstersocialistiska, konservativa eller lokala uttalanden och plakat satt små handskrivna dödsannonser med ett ritat kors upptill och några rader ur en psalmvers längst ner.

På fredagseftermiddagen började det regna. Busstrafiken fungerade någorlunda. Livsmedelsköerna var inte så långa. Det verkade som om nationalgardet fått större delen av huvudstaden under kontroll. Inga skott hördes utom vid ett par tillfällen, då ganska häftiga gatustrider blossade upp.

En patrull nationalgardister som skickats ut för att arresteras Ander Berei, tidigare chef för ungerska planbyrån, återvände med oförrättat ärende. Berei visade upp ett nytt ryskt pass, han var inte längre ungersk medborgare och kunde inte häktas.

Ur ruinerna av MDP, det gamla kommunistpartiet, hade ett nytt bildats som kallade sig Ungerns socialistiska arbetarparti. Partiorganet Szabad Nep (Fritt Folk) ändrade namnet till Nep Szabadszag (Folkets Frihet).

Upprensningen på gatorna fortsatte under lördagen. Kranbilar reste upp omkullvälta spårvagnar, utbrända lastbilar släpades undan och sopbilarna stänkade iväg med tunga lass. Jag åkte buss till DUV-högkvarteret och allting var ganska normalt.

Vi diskuterade hur vi skulle komma till tals med myndigheterna och få deras godkännande av att ha kvar DUV:s hus i Budapest. Punjab och Birch och jag utsågs att förhandla med de representanter för regeringen Nagy som vi eventuellt kunde få tag i. Det gick inte att avtala tid med någon per telefon, så vi beslutade att åka till Parlamentsplatsen och försöka komma till tals med någon ansvarig person i något av ministerierna där.

Men innan dess författade vi en resolution som började ungefär som följer:

Undertecknade representanter för Demokratisk Ungdoms Världsfederation i Budapest hälsar den ungerska ungdomens hjältemodiga kamp för självbestämmanderätt och vidgad demokrati och ger den vårt fulla stöd ...

Sju röstade för resolutionen och tre lade ner sina röster. Sedan kom det telefon från Prag. Några av de ledande dogmatikerna i DUV satt där och skrev ihop en resolution om Suezkrisen! De ville ha våra synpunkter och vi skrek i telefonen att det var politisk enögdhet och idioti och att vi inte kunde acceptera någon Suezresolution annat än parallellt med en Ungernresolution och fick till svar, att DUV enligt deras mening inte kunde göra något uttalande om Ungern och minst av allt med den ordalydelse vi föreslog och sedan bröts telefonförbindelsen och vi lyckades inte få någon mer kontakt med Prag.

Vi gav oss iväg till Parlamentsplatsen, men det visade sig omöjligt att få tag i en enda myndighetsperson som hade något vettigt att säga. Allt var en enda stor förvirring i ministerierna och man fick intryck av att landet överhuvud taget inte längre hade några myndigheter. Alla sprang runt och skrek i munnen på varandra och en vaktmästare påstod, att de äldre män i gröna jaktkostymer vi såg var gamla f.d. ämbetsmän från Horthytiden. En del av dem hade helt enkelt ockuperat och övertagit jordbruksministeriet, sade han. Den gode vaktmästaren var själv lika upphetsad som alla andra och till slut lämnade Punjab och Birch och jag den surrande bikupan utan att ha fått klarhet i någonting.

Hela förmiddagen hade rykten om en militärkupp cirkulerat. Klockan 13.30 meddelade radion att regeringen ombildats igen, för fjärde gången på tio dagar. Anna Kethly var vice utrikesminister i den nya ministären och ytterligare två socialdemokrater ingick i den. Överste Pal Maleter hade utnämnts till försvarsminister och befordrats till general.

Våldsamt skottväxling ägde rum på Lenin körut. En välbeväpnad styrka från något som kallade sig Nationella Kommittén erövrade ett kommunistiskt partikontor och etablerade sig där med högtalare och skjutklar kulspruta i mittfönstret. Kommittén förfogade också över en ungersk tank! Den stod parkerad på gatan nedanför kontorsfönstren.

En ettrig stämma började skälla från högtalarna ut mot Budapests huvudgata och förkunna att Nagys regering var oduglig.

– Vad Ungern behöver är en militärregering. Högerextremisterna ville bli av med både Nagy och socialdemokraterna och Zoltan Tildy.

Kardinal Mindszenty höll ett nytt radiotal. Hans ord om verklig frihet på alla områden avsåg utan tvivel även frihet för privatpersoner att äga jord och industrier och gruvor och massmedia.

På en mottagning 1958 talade jag en stund med György Marosan, Kadars högra hand i den kommunistiska regering som kom till makten med Röda arméns hjälp när Nagy störtats den 4 november 1956. Marosan var en färgstark figur, folklig och lätt att prata med. Han blev

sedermåra sågad av den asketiskt bleka Kadar, som kanske var slugare och skickligare men som människa betydligt torrare. Marosan var en gång i tiden socialdemokrat. Båda hade suttit i fångelse under Rakositiden.

Marosan berättade att en delegation på sex personer kom in på hans kontor i parlamentsbyggnaden 1 november 1956 och vände sig till honom:

– Eders Excellens, vi överbringar härmed ett krav från företagarna att lagen om nationalisering av små och medelstora företag måtte upphävas!

En av delegaterna var ironiskt nog en f.d. bageriägare jag jobbat hos som bagare en gång i tiden, sade Marosan.

– Jag svarade att jag inte var medlem av regeringen och inte kunde ta emot skrivelsen och frågade sedan vem som stod bakom dem och hur länge det skulle dröja, innan de kom med krav om att nationaliseringen av storföretag också skulle upphävas?

De gick sin väg utan att svara, slutade han och skrattade bullrande à la Chrusjtjov.

Alla kaféer och restauranger var fullproppade lördagskvällen den 3 november. En del hus var trasiga och beväpnade grupper ur nationalgardet patrullerade på gatorna, men annars verkade det vara lika normalt som lördagen innan upproret två veckor tidigare.

Nepszava (Folkets röst), som i den allmänna namnbytesfebern döpts om till Nepakarat (Folkviljan), hade ett reportage om att nya ryska trupper slagit ring runt Budapest. Rödarmisterna tror de är här för att försvara Ungern mot västtyska fascister skrev reportererna.

Mot kvällen hade Zoltan Tildy hållit en presskonferens i parlamentsbyggnaden och på den nybildade regeringens vägnar förklarade:

– Vi önskar djup och varaktig vänskap med Sovjetunionen. Vår försvarskommitté har inlett förhandlingar med sovjetkommandot om tillbakadragande av de ryska trupperna från ungerskt territorium. Ungern går vidare mot socialism. Fruktansvärda brott och misstag har begåtts i detta land under gångna år, men jag är dock övertygad om att vårt folk aldrig vill ha kapitalismen åter, aldrig vill lämna ifrån sig fabriker och jord.

Avslutningsvis varnade han för kontrarevolutionära krafter som kämpade för fascism.

Han gjorde inget försök att värdera högerextremisternas styrka. Mitt eget intryck var, att dessa grupper knappast kunde hota regeringen. Fascisterna var högröstade och utan tvivel effektiva när de ockuperade enstaka lokaler och genomförde andra säranktioner, men jag tror inte deras samlade styrka var tillräcklig för att erövra makten i landet.

Men det är möjligen en undervärdering. Faktum är att både kommunister och socialdemokrater var desorganiserade och flyktingströmmen ut ur landet – omkring 200 000 personer av vilka många var ungdomar som kämpat för Nagy – bidrog naturligtvis till att försvaga regeringens ställning. Trots detta verkade det som om situationen var på väg att svänga till Nagys favör under fredagen och lördagen.

– Hur länge kommer den nya regeringen att regera, frågade Karoly.

Vi satt i Palace hotels restaurang tillsammans med några av grabbarna från Nepszava/Nepakarat. Maten var god. Musikerna filade på sina klagande violiner. På ytan var allting lugnt denna lördagskväll. Men många av gästerna hade skjutklara automatvapen hängande över stolsryggen.

En av journalisterna talade om att de ungerska idrottsförbunden inte längre sorterade under staten. En fotograf och fotbollsfantast visste att ungerska fotbollsförbundet ville ha landskamp mot Sverige så snart som möjligt.

Thomas såg dystert ut.

– Vinner svenskarna, utbrast han i ett anfall av revolutionär humor, så kommer ungrarna inte att ropa: Ut med domarn! – utan: Skjut domarn!

Vi pratade och drack vin till långt fram på småtimmarna. Karoly stannade kvar över natten.

Röda armén

Vid femtiden väcktes vi av radion. Karoly skrek yrvaket att det var Nagy som talade.

– Ryska styrkor har gått till angrepp mot Budapest!

Syftet är att överflygla den legala och demokratiska regeringen, fortsatte han. Den ungerska armén kämpar mot angrifarna! Detta är mitt budskap till ungerska folket och hela världen!

En hallåman läste sedan upp hans ord på tyska, franska, engelska och ryska.

Vi sprang ut på en lång balkong som fanns på hotellets framsida i femte våningen.

Balkongdörrarnas glasrutor var sönderskjutna, det var kallt i korridoren. Strömmen bröts för första gången sedan upprorets början.

Novembermorgonen var glasklar. Det var frost i luften. Vintern var på väg. Vi stod på balkongen och såg husens konturer längs den mörkklagda Rakoczi utca ner mot Donau.

Bortom bergen i Buda hördes dov kanonad från tungt artilleri. Ungerska arméenheter försökte hejda ryssarnas marsch mot huvudstaden. Ett ensamt maskingevär hackade ur sig en serie nere vid floden och tystnade.

Så småningom började vi skaka av kyla, i väntan på vad som skulle hända. Beväpnade män, enstaka eller i små grupper, korsade gatan. Ingenting hände. Alla väntade. Vi gick in och tog på oss mera kläder. Krig är mest väntan, antecknade jag på ett dagboksblad denna söndagsmorgon – 4 november 1956.

Det var kylslaget inomhus också, kolet i källaren var på upphällningen och hotellets värmepanna brann på sparlåga.

Charlie ringde vid 11-tiden. Han hade stannat över natten i Buda hos några vänner han besökt på kvällen och nu kunde han inte komma hem. Alla broar över Donau hade spärrats av ryska vaktposter. Han ringde från en telefonkiosk.

Jag berättade vad jag hört, att nye försvarsministern Maleter samt chefen för generalstaben och andra ungerska officerare åkt till Gödöllö öster om Buda vid 22-tiden på lördagskvällen för fortsatta förhandlingar med ryssarna och tagits till fånga.

– Very old story, kommenterade Charlie.

Radio Free Europé meddelade att en kommunistisk kontraregering bildats med Janos Kadar som chef och att Kadarregeringen anklagade Nagyregeringen för att ha undergrävt basen för folkdemokratin i Ungern och därför bett Röda armén om hjälp.

Två jetjaktplan surrade på ganska hög höjd över Pest klockan 13.30 och en halvtimme senare ytterligare ett. Chris hörde på BBC, som meddelade att Nagyregeringen fått ultimatum att lägga ner vapnen innan klockan 12, annars skulle Budapest bombas. Men klockan var redan 14.

I samma BBC-sändning sades, att Kadar tidigt på morgonen appellerat till ryssarna att inte förstöra staden (!).

Kardinal Mindszenty hade sökt asyl på amerikanska ambassaden. Han sitter fortfarande kvar där när detta skrivs nästan tio år senare.

Några man byggde en barrikad vid Akacfa utca av gatsten och soptunnor och säckar med koks och en vedtrave. Skottlossning här och där. Nationalgardisternas och soldaternas klackjärn ekade mellan husen. Det var solsken.

Tjutande bilar med rödakorsflaggor for genom gatorna. Två skolpojkar, en av dem beväpnad, släpade en tung låda om hörnet vid Czemege – handgranater? En man kom springande med ammunition i ett stort handfat.

Chris och Karoly och jag och några andra tillbringade en stor del av tiden på balkongen. Vi hade fin utsikt där uppe. Plötsligt blev det ett så våldsamt skjutande att vi instinktivt kröp in igen på alla fyra genom dörren. En man i Nepszavas hus på andra sidan gatan skrattade och vinkade: Inte så farligt som det låter!

Han var röksugen och ropade över till oss och frågade om vi hade tändstickor. Jag gick efter en ask, tog loss handtaget i den trasiga dörren, band fast asken och kastade över handtaget till honom. Han tackade och kastade tillbaka handtaget, det hörde ju till på vår sida.

I mångt och mycket fortsatte livet i invanda banor. Jag gick ner för att hämta en kopp kaffe i köket och såg en hotellgäst som betalade räkningen hos portieren. Han hade ren skjorta och nyputsade skor och bar en prydlig resväska i handen när han avtågade genom entrén, till synes obekymrad om skottlossningen på gatan.

Jag undrar vart han skulle? Hade han tagit vägen genom restaurangen kunde han ha gått utan att betala, eftersom en granat från en rysk tank just hade gjort ett stort hål i väggen.

Portieren stod bakom sin disk och förde räkenskaper som vanligt. Bredvid sig hade han en stump stearinljus ifall strömmen skulle försvinna igen. Ryska tanks rasslade förbi utanför och skottlossningen tilltog. Han gick fram till entrén, fällde ihop svängdörren och låste fast den, drog för ett tjockt draperi och kikade sedan försiktigt ut genom en liten sidodörr.

BBC från London meddelade att ryssarna utfärdat ett nytt ultimatum. Budapest skulle bombas klockan 20 om inte ungrarna sträckt vapen innan dess. Vi trodde inte mycket på det, men hotelldirektören gav order om att alla badkar skulle fyllas med vatten för säkerhets skull. Han hade varit med förr.

– Vi äter klockan sju, sade han, ska vi bombas klockan åtta ska vi åtminstone ha mat innan.

Han var en fin gammal man. Vi talades vid ganska mycket ett par dygn senare, då alla i hotellet hade retirerat ner i källaren efter att hela bottenvåningen skjutits sönder.

– Nu blir man snart befriad igen, sade han. Jag har blivit socialiserad två gånger och befriad tre gånger i mitt liv.

Han berättade om inbördesstriderna efter första världskriget, hur den röda terrorn avlöstes av den vita terrorn som var ännu värre, om Horthyregimen och alla som satt i fängelse och om Budapests förstörelse i andra världskrigets slutskede, då hårda strider rasade tre vintermånader i sträck innan tyskarna retirerade.

– Folk levde som råttor i källarna under ruinerna och svalt och for illa. Det var en stor lättnad för oss när ryssarna till slut lyckades erövra stan och livet kunde återgå till mera normala banor igen. Men det dröjde inte så länge innan människor började försvinna på nytt till läger och fångelser, när Rakosi etablerat sitt välde.

Vi talade om stormaktspolitik och han underströk, att det inte var lätt att vara ett litet folk mitt i Europa.

– Ryssarna betraktar Ungern ungefär som amerikanarna betraktar Guatemala. Ni svenskar kan vara glada att ni bor avsides!

Längre uppåt gatan hördes några grova krevader. En stund senare kom flygblad singlar genom luften från ett plan och den ungerska texten på dem förklarade, att regeringen Nagy hade fört landet till gränsen av ett fascistiskt maktövertagande och därför kom Röda armén och befriade det ungerska folket igen, precis som 1944.

Hela natten dundrade tanksen iväg sina granater som besvarades med intensiv eld från automatvapen, sade Chris, men jag sov som en stock i tio timmar utan att höra någonting. Jag ramlade helt enkelt ihop efter två mer eller mindre sömnlösa veckor.

Frukost måndag 5.11. Två gamla vetegiffar och en skorpa per man. Spärreld rakt in i stora restaurangen. 'Doff doff', lät det när kulorna slog in i stoppade soffor och fåtöljer. Man hade verkligen en känsla av att hotellet låg i centrum.

Vi åt i lilla restaurangen bakom en tjock vägg av mursten. Moskva-radions engelska sändning försäkrade att striderna i Budapest upphörde i går kväll. BBC refererade diskussionerna om Ungern i FN.

– Kadar är nu vald till premiärminister med en betryggande majoritet av 50.000 kulor och 413 granater, sade en mager karl vid ett av borden.

– Får vi ingen whisky i dag, ropade någon vid ett annat bord.

– Oh pardon, sade kyparen och kom med en flaska sodavatten. Whiskyn råkar vara slut för tillfället, sir, men det kanske går bra med en soda så länge?

En liten och modstulen italiensk affärsman satt i ett hörn och berättade för den som ville höra, att han gjort en snabb och fin affär med en representant för regeringen Nagy. Nu var han inte så säker längre. Mannen som skrev under kanske inte alls representerade någon myndighet? Italienaren hade hur som helst sålt sex järnvägsvagnar ris till honom och de hade tyvärr redan passerat gränsen från Österrike. Under tiden hade regeringen försvunnit och han fruktade också att riset hade gjort det.

– Allting är en enda röra, det är ingen ordning i det här landet, utbrast han upprört.

Folk runt omkring vid borden tyckte det var en festlig historia. Han blev ännu mer upprörd och skrek att hans ris var borta och alla skrattade hjärtligt. Skjutandet fortsatte på andra sidan väggen.

En ny radiosändare gjorde sin stämman hörd i etern, svagt och knastrande till en början; den var Kadarregeringens språkrör. Kadar höll tal till nationen och uppmanade dem som kämpade att lägga ner vapnen.

Nagyregeringen vek undan för kontrarevolutionärernas allt högljuddare krav och landet var på gränsen till ett fascistiskt maktövertagande, påstod han. I det läget bildade vi en revolutionär arbetar- och bonderegering och bad sovjettrupperna om hjälp att rädda de socialistiska landvinningar som uppnåtts i Ungern.

Han var frän i kritiken av Rakosi/Gerö-tidens metoder och lovade breddad demokrati i undervisningen och på arbetsplatserna; men sade inte ett ord om de arbetarråd som bildats under Nagy-veckan.

Efter talet spelade Kadars radio västliga schlager. Under Nagys dagar spelades nästan uteslutande klassisk musik.

– Du är väl kontrarevolutionär du också, sade portieren när Kadar slutat.

– Ja antagligen, svarade jag.

– Det var i dag alla tänkte börja jobba igen, sade han.

Hans ord ackompanjerades av ett våldsamt brak utanför. Jag gick upp på balkongen och tittade. Ena hörnet på huset bredvid hade rasat.

På en trottoar satt några grabbar helt lugnt och åt mitt i allt larmet. De hade vanliga mausergevär lutade mot väggen bakom sig. En medelålders husmor stod i en port och väntade på att de skulle bli färdiga. Hon hade kommit med mat åt dem och när de ätit gick alla grabbarna fram till henne med den tomma korgen och tackade:

Gatustriderna fortsatte hela eftermiddagen och kvällen men ungrarna besvarade inte ryssarnas eld lika intensivt längre. De hade ont om ammunition och sparade så mycket som möjligt på patronerna.

Mitt i natten sprang någon runt och bankade våldsamt på alla dörrar.

– Hotellet brinner!

Klockan var 3. Vi sprang ner i bottenvåningen och fick hinkar och grytor i köket. Direktören ledde släckningsarbetet lugnt och systematiskt. Alla hjälpte till. Det var linneförrådet i andra våningen mot framsidan av huset som tagit eld. ,

Jag fick en sträng tillrättavisning av direktören då jag slängde en spann vatten på måfå in i röken.

– Spara på vattnet! Gå ända in, dit där det brinner! Man var halvkvävd innan man kom ut igen och röken sved i ögonen. Sedan kom en brandbil. Brandmännen arbetade lugnt med långsamma rörelser. De var dödströtta, hade jobbat oavbrutet nästan två dygn. De klättrade på sina stegar, obekymrade av skottlossningen runt omkring.

– Ingen skjuter på oss, förklarade en brandman.

När de var färdiga kom direktören med en flaska plummonbrännvin åt dem. De startade och körde två hundra meter uppåt gatan där ett annat hus tagit eld.

Vatten började sippra ner genom taket från den släckta linnebranden ovanpå och en av hotellgästerna och jag flyttade undan en del möbler. Han var tjeck. När han lutade sig framåt för att lyfta en soffa såg jag att han hade ett stort ärr i huvudet. Jag frågade honom om ärr.

– Det är ett minne från 1949 då jag var fackföreningsfunktionär i Slovakien, sade han. Jag hade i uppdrag att förklara regeringens nya lönepolitik för gruvarbetarna och blev inte särskilt populär.

Ett par nationalgardister på gatan utanför talade om att ryssarna tagit större delen av Buda. I Pest var försvararna spridda över hela stadsdelen. Ryskt infanteri var i antågande och när det sattes in mot Pest skulle ungrarna inte ha någon möjlighet att hålla ställningarna längre.

– Vår ammunition är på upphällningen redan, sade den ena av nationalgardisterna.

– Vi har en massa nervösa idioter som skjuter blint på tanksen och ödslar bort ammunition till ingen nytta, sade den andre.

Förmiddagens strider var delvis mycket häftiga i kvarteren runt hotellet. Ryssarnas tanks spydde ur sig granater, men jag såg ingen människa som blev träffad, resultatet var bara att många hus förstördes.

På eftermiddagen gick jag ut några timmar i den trasiga staden. Höll man sig mitt i gatan hände ingenting. Alla såg att man var obeväpnad och det var relativt lugnt.

Grävmaskinerna stod kvar på Republikplatsen bredvid väldiga jordhögar. I parken bakom låg Erkelteatern och när jag gick förbi hejdades jag av en man som stack ut en k-pist genom ett fönster. Jag drog till med att jag var på väg till svenska ambassaden och visade mitt pass. Han såg tvivlande ut men lät mig gå.

Lätta artillerigranater ven genom luften och slog ner i kvarteren bort mot Baross utca. Strax efter började de stryka fram i höjd med trädtopparna och jag kröp i lä för säkerhets skull under en havererad lastbil. Den stod i en sandlåda ett stycke från Erkel. Jag låg och hörde granaterna och tänkte på, att jag tre veckor tidigare suttit där inne i teatersalongen och lyssnat på Röda arméns sångkör.

Några projektiler slog plötsligt ner i ett hus bredvid parken och sten och glassplitter regnade över hela området. Jag sprang på huk mot ett annat hus och kom ner i en källare.

Ett 100-tal människor höll till där. De hade bott två dygn i källaren. Maten var slut, endast lite bröd fanns kvar åt barnen, vuxna fick klara sig utan. Alla försäkrade att mitt plötsliga uppdykande var ett välkommet avbrott i deras enformiga väntan. En husmor insisterade på att jag skulle bjudas på te.

De hade ordnat det ganska trivsamt för sig och var på gott humör. Ungarna höll till för sig själva i ett av källarrummen. Några av mödrarna hjälpte dem att klippa pappersfigurer och klistra ihop ett blått sagoslott av skokartonger. Kvinnorna var lika andäktigt upptagna som barnen av detta pappbygge, samtidigt som byggnader i verklighetens värld utanför träffades av exploderande granater.

Fyra kvinnor i det större källarrummet spelade kort vid ett bord och bredvid på en säng låg en sjuk medsyster och tittade på. Män och kvinnor satt på bänkar och lådor runt väggarna och pratade. Deras tonfall hade rikliga inslag av svart humor. Några tysktalande översatte.

- Det är ju nyttigt att banta ett tag.
- Nu slipper man gå till jobbet i morgon också.
- Snart blir vi befriade än en gång av ryssarna.
- Kan du tala om för oss vem som är premiärminister i dag?
- Det är visst två stycken för närvarande, svarade jag. Nagy och Kadar. Vad tyckte ni om Nagys regering?
- Nagy är bra. Hade han fått fortsätta hade det blivit mer demokrati.
- Han var svag och kunde inte åstadkomma någonting, invände en av männen.
- Vad anser ni om ryssarna?
- Dom är väl inte annorlunda än andra. Det är Chrusjtjov som bestämmer; ryssarna som är här lyder bara order och har inget att säga till om.

Yttrandet påminde om vad Charlie hävdade: att vanligt folk betraktade fiendens soldater som vanligt folk och inte som fiender. Han sade att de soldatvisor som blev populära bland brittiska trupper under andra världskriget alltid handlade om dem i hemlandet som predikade fosterlandsmoral och själva slapp lindrigt undan eller om sådana som skodde sig ekonomiskt då andra offrade livet. 'Ingen av de visor vi tyckte om att sjunga handlade om fienden'.

- Tror du inte vi kan bygga ett bra land, frågade en av ungrarna i källaren.
- Jo, svarade jag. Men nu blir ju Budapest förstört igen.
- Det är inte så farligt.

- Det är ingenting jämfört med 45.
- Det här är snart reparerat.
- Många av er är vapenföra, varför är ni inte ute och slåss? Frågan halkade ur mig innan det slog mig hur provokativ den var.
- Vi har inga vapen.
- Det är ingen ide att slåss mot ryssarna, dom är för starka.

En ung man med handen i bandage hade kämpat på söndagen innan han blev skadad. Han sade att han hoppat från en lastbil och en ring han hade på sig fastnade och fingret slets av.

Jag frågade hur länge de trodde det skulle dröja innan ryssarna tagit hela Budapest. Gissningarna varierade från två till åtta dagar.

- Dröjer det längre får vi svälta. Alla tillfarter är spärrade.
- Vi måste börja arbeta snart.
- Man kan ju inte leva utan pengar.
- Är ni socialister?
- Ingen här vill ha någon kapitalism.

Det började bli mörkt ute och jag sade farväl och skulle gå när en bryggeriarbetare i 50-årsåldern kom fram till mig.

- Vi är inga fascister, sade han.
- Dom som slåss, är dom fascister?
- En del av dom.

Jag träffade en på hemvägen. Hans tyska var lika dålig som min ungerska.

– Halt!

Han kom fram ur en port och jag stannade. Glasskärvorna knastrade under fötterna på honom. Jag visade mitt pass.

– Schwede du aha gut! Schweden gut ja!

Han hade druckit lite i kylan och var mycket vänsäll. – Auch gut, fortsatte han och klappade sin k-pist, seit 45 ja!

Ordförrådet var på upphällningen och han visade med gester hur han gömt undan vapnet då. Det var nog många som gömde skjutjärn för kommande behov i Budapest 1945.

– Schweden gut, upprepade han och petade mig i sidan med k-pisten för att understryka, att han verkligen menade att Sverige var toppen. Jag frågade om jag fick titta på hans bössa och han svarade javisst får du det gode svensk och gav mig k-pisten. Den var av tysk tillverkning.

Han ville jag skulle stanna kvar och prata och ta en sup och jag undrade hur jag skulle komma därifrån, tills jag kom på att be honom eskortera mig till hotellet. Det tyckte han var en utmärkt ide. När vi kom fram ville han inte gå sin väg, men så småningom lyckades jag bli av med honom.

Vi fick hönsoppa på kvällen i lilla restaurangen. Tjecken och flera andra hade försvunnit från hotellet. Någon mixtrade med radion och fick in ett knastervisslande budskap från revolutionskommittén i Sztalinvaros. Staden är fortfarande i frihetskämparnas händer, vi har brist på ammunition och medicin och mat, sade hallåmannen.

I Pest pågick eldstrider oavbrutet, men man vänjer sig mycket fortare än man tror. Efter en tid hör man inte annat än grövre detonationer. Luften var tjock av rök. Huset bredvid hotellet brann och det började ta sig i ett annat snett över gatan.

Omkring midnatt ägde en häftig batalj rum utanför. Striden ebbade snart ut och övergick sedan i ett monotont knattrande. Det lät som om någon sköt enstaka skott med en k-pist. Jag hade gått och lagt mig då det konstiga ljudet började och när det tilltog gick jag upp igen för att se vad det var. Vi sov med både kläder och skor på oss.

Någon ropade att framsidan av hotellet brann igen, men det visade sig, att det var en sönderskjuten rysk pansarbil som stod i lågor alldeles framför entrén. Det ovana ljudet kom från bilens lager av patronbälten, som exploderade efterhand som hettan spred sig. Jag såg fem brinnande lik i bilen.

Striden pågick resten av natten. Man vaknade ibland när huset vibrerade av detonationer. Alla fönsterrutor gick sönder. I gryningen knattrade automatvapnen värre än någon gång tidigare.

– Ryssarna firar revolutionsjubileum dag, konstaterade Karoly sarkastiskt. Det var den 7 november.

Ryskt infanteri angrep kvarteret där vi befann oss klockan 8.30. Några ungrare förskansade sig bakom möbler och bråte i stora restaurangen och det blev ett våldsamt skjutande. Ändå var detta bara vad militära proffs kallar 'lätta strider', utan bomber och grova projektiler.

Alla civila i huset retirerade genom hotellköket ner i källaren. Köket hade bastanta murar. En av kockarna stod vid spisen i vit mössa och bryggde kaffe. Vi fick frukost, kaffe och de sista skivorna av en surlimpa.

Hotellpersonalen fortsatte automatiskt att upprätthålla skillnaden mellan sig själva och oss hotellgäster. Vi fick våra brödsivor serverade på varsin assiett. Personalen åt mer improviserat, de fick sin andel av limpan direkt i handen.

Vi satt allihop i källaren i ingenmansland hela förmiddagen och försökte gissa oss till de stridandes positioner. Efter ett par timmar gick Chris och jag via en baktrappa upp till balkongen på femte våningen för att få en uppfattning av situationen, men vi hälsades av en salva i väggen bredvid balkongdörren och vår nyfikenhet var definitivt stillad.

Striden blev allt våldsammare, granater exploderade och det sköts spärreld från många hus runt omkring. Sedan minskade eldgivningen och vi hörde steg av järnskodda stövlar mot stengolvet i hotellentrén.

Från källaren gick en lufttrumma dit. Vi satt tysta och hörde att det var ryssar som pratade på andra sidan.

Klockan var 13.45. En journalist från Nepszava som kunde ryska ropade genom trumman att källaren var fylld med civilbefolkning. En ryss svarade och en av hotellportiererna gick upp och tog emot rödarmisterna.

Truppens befälhavare var i 25-årsåldern och verkade mycket nervös. Han och fyra soldater på 18-19 år kom nerför källartrappan med k-pistarna skjutklara, räknade oss och undersökte om vi hade några vapen. De lugnade sig snart och en strandad polsk journalist, som också var i källaren, översatte för mig vad 25-åringen sade.

Ryssen berättade att 30 infanterister avancerat runt hörnet från Lenin körut i tron att ungrarna retirerat. Sedan brakade helvetet löst över dem och en enda klarade sig tillbaka om hörnet.

– Ungarna däruppe är fascister, sade han övertygat och pekade mot taket. Ungarna i källaren mumlade något som varken var ja eller nej. Sedan blev befälhavaren åter mycket nervös och

sade skarpt, att den som blev funnen med vapen på sig inte hade något gott att vänta. Vi blev kroppsvisiterade än en gång och alla vinklar och källarvrår rotades igenom systematiskt. Polacken påstod att ryssarna trodde vi hade en radiosändare undangömd någonstans.

Därefter började en intensiv diskussion – om fotboll! Det är ett neutralare ämne än politik i en sådan situation och trots att jag skam till sägandes närmast är analfabet på området bidrog jag efter förmåga liksom de övriga.

Den ryska truppens befälhavare berättade om diverse seriefinaler i Kiev och på andra håll i hemlandet och ungrarna skröt en hel del om sitt formidabla fotbollslandslag. Spänningen lättade på båda sidor.

En stund senare kom några rödarmister bärande på en svårt sårad kamrat som fått kulor i magen och bröstet och ben och armar, nio träffar sammanlagt. Chris hade varit sjukvårdare i brittiska armén och förband grabben så gott det gick; han dog på kvällen.

Vi gjorde i ordning en provisorisk sjukstuga i pannrummet och slet sönder lakan till förband. Innan kvällen hade vi 15 sårade. De vita bindorna färgades röda, det var omöjligt att hejda blodflödet på en del av dem. Allihop var mycket unga och ingen klagade. Flertalet var bondpojkar från Ukraina. De bet ihop tänderna om sina smärtor.

En rysk militärläkare skulle komma men ingen kom och hotelldirektören försökte övertala den 25-årige befälhavaren att få skicka iväg någon efter en ungersk läkare från ett sjukhus i närheten. Njet, han hade order att inte anlita någon ungersk läkare.

Argument hjälper föga mot militär disciplin. Order är order! Tre av de sårade dog innan Chris och jag och några andra som hjälpt till fick order att lämna pannrummet.

Striderna i kvarteret var slut. Hela Rakoczi utca ända upp till östra station hade rensats av ryskt infanteri.

I källaren var det fullt med sovande, ätande och rökande soldater. Alla dessa unga grabbar med Röda arméns stjärna i mössan var stillsamma och mycket artiga mot oss civila utlänningar och ungrare.

Vi var mycket hungriga. Utanför var det mörkt och vi hade bara fått varsin brödskiva till livs på hela dagen. Hotellet hade inte en matbit kvar, alla förråd var tömda. Då kom en gårdskarll ihåg, att det stod en stor påse med gamla brödkanter i soprummet. Hotelldirektören blev genast aktiv och utverkade tillstånd för en av kockarna att hämta påsen och laga något ätbart av innehållet.

Kocken fick gå, eskorterad av en vaktpost, och snart slamrade han vid spisen i köket. Resultatet blev en stor kastrull brödsoppa som fördelades bland alla i källaren av husfar direktören. Stämningen var munter. Den starka spänningen alla hade känt de sista dygnen släppte nu när det hela var över. Efter maten sträckte vi ut oss på stengolvet och somnade bredvid varandra; vi var drygt 30 personer.

Efter ett par timmar gavs besked om att alla utlänningar skulle infinna sig i andra våningen i hotellet och Punjab, chilénaren, den polske journalisten och Chris och jag traskade iväg uppför trapporna. Karoly följde med och den ryske befälhavaren godtog honom också utan större ceremonier.

Vi skulle hålla till i två rum med dörr emellan och satte genast igång att täta fönstren med filter. Ute frös det flera grader och rutorna var trasiga. Tänderna skallrade i käften på oss och vi gjorde en gemensam syskonbädd av två breda sängar för att hålla värmen.

På natten brann det i en hisstrumma och vi gick ut och släckte med några pytsar vatten som stod där. Det var oljan på en av glidbanorna i hissen som tagit eld. Ryssarna muttrade lite förnärmat över att vi släckt den obetydliga eldsvådan innan de själva hann göra något.

Följande dag kom en medelålders rysk officer och förklarade att vi skulle till ryska ambassaden. Han var ganska snorkig och av en helt annan typ än den 25-åring vi sorterat under dittills.

Vi svarade att vi tänkte stanna på hotellet och först såg han mycket konfunderad ut. Sedan ryckte han på axlarna och gick sin väg. Dagen efter hade ryssarna tappat allt intresse för Palace hotel och dess invånare. De försvann till någon förläggning.

Charlie kom gående tillbaka genom stan efter fem dygns frånvaro och berättade om sina upplevelser och vi berättade för honom, att marodörer tagit sig in i hans rum under striderna och stulit allt han ägde med undantag för några böcker.

— Det var tur att jag hade min nya överrock på mej, svarade han på sitt orubbligt brittiska vis.

Vi gick upp på balkongen och tittade på de sönderskjutna husen. En vindpust drog genom Rakoczi utca och brädstumpar och bitar av taktegel och glasrutor föll klirrande ner. Ruindammet virvlade runt raserade väggar och ett trasigt stuprör vaggade i vinden. Förödelsen var hemsk, men polacken ansåg att skadorna var lindriga och lätta att reparera. Han hade vuxit upp i ruinstaden Warszawa där tyskarna jämnade nio tiondelar av all bebyggelse med jorden i andra världskrigets slutskede.

Enstaka strider pågick fortfarande i nordöstlig riktning. Vi gick in igen och lyssnade på olika radiostationer. Striderna i Suez var slut. Förödelsen där var mycket värre än i Budapest eftersom stan bombats – en västerländsk specialitet. Bomber spar ju de egna små livet.

Frampå eftermiddagen kom en låda färskt bröd till hotellet. Alla var mycket hungriga och det blev inte en enda brödkant kvar. Vi frös.

– Det kommer att bli en hård vinter här, sade direktören. Många får bo i trasiga hus och det är ont om bränsle och mat. Han skakade sitt grånade huvud.

Åt nordväst mot floden blossade en kort och häftig strid upp. Jag gick ut bakvägen genom källaren när skotten tystnat och tog vägen förbi Östra station.

Trottoaren var grusad med tomma patronhylsor. En och annan rotade efter ägodelar i ruinerna, sina egna eller andras. Det var frost och de första snöflingorna dalade sakta mot den härjade jorden.

Jag räknade 22 döda på vägen. Några var ryssar, flertalet ungrare. Ingen var äldre än jag. Det var något ogripbart högtidligt över dessa unga döda med ett tunt lager snö på kinderna: Jord skall du åter varda.

Striderna upphörde fredagen den 9 november. Kadar talade i radion och lovade reformer och höjda minimilöner. Hans kritik var hätsk mot den stalinistiska politiken i det förgångna. Han var försiktig i värderingen av Nagy, men upprepade det redan ofta upprepade påståendet om att Ungern varit på gränsen till fascism.

Armén skulle få nya uniformer av ungerskt snitt, den ungerska poängsättningen i skolbetygen skulle återinföras och 15 mars skulle firas som nationell högtidsdag. Den nya regeringen kommer att förhandla om sovjettruppernas tillbakadragande så fort ordningen återställts, försäkrade han.

– Alla löner under 1.600 forint i månaden skall höjas med 15 procent, ytterligare löneökningar har landet inte råd med för närvarande.

Jag frågade Karoly och ett par från Nepszava och några andra jag kände vad de trodde om Kadar? De var tveksamma:

- Många blir förstås inburade och några avrättade efter det här.
- Vi får försöka göra det bästa möjliga av situationen, som så många gånger förr här i landet.
- Kadar – vi får se, han gör kanske så gott han kan och vi måste börja arbeta igen.
- Upproret kan inte gå spårlöst förbi, förhållandena kommer att bli bättre nu, menade Karoly. Han fick rätt. Levnadsvillkoren blev bättre. Opinionsen kunde göra sig hörd i viss utsträckning. Det blev lättare att andas.

Ett par dagar senare kom besked om att DUV-tidningens redaktion tills vidare flyttats till Berlin. Rakoczi utca hade redan börjat röjas och jag gick med mina tillhörigheter i en väska ner mot Donau ombord på en båt norrut och tänkte på, att de flesta uppror historien igenom slagits ner.